สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๑

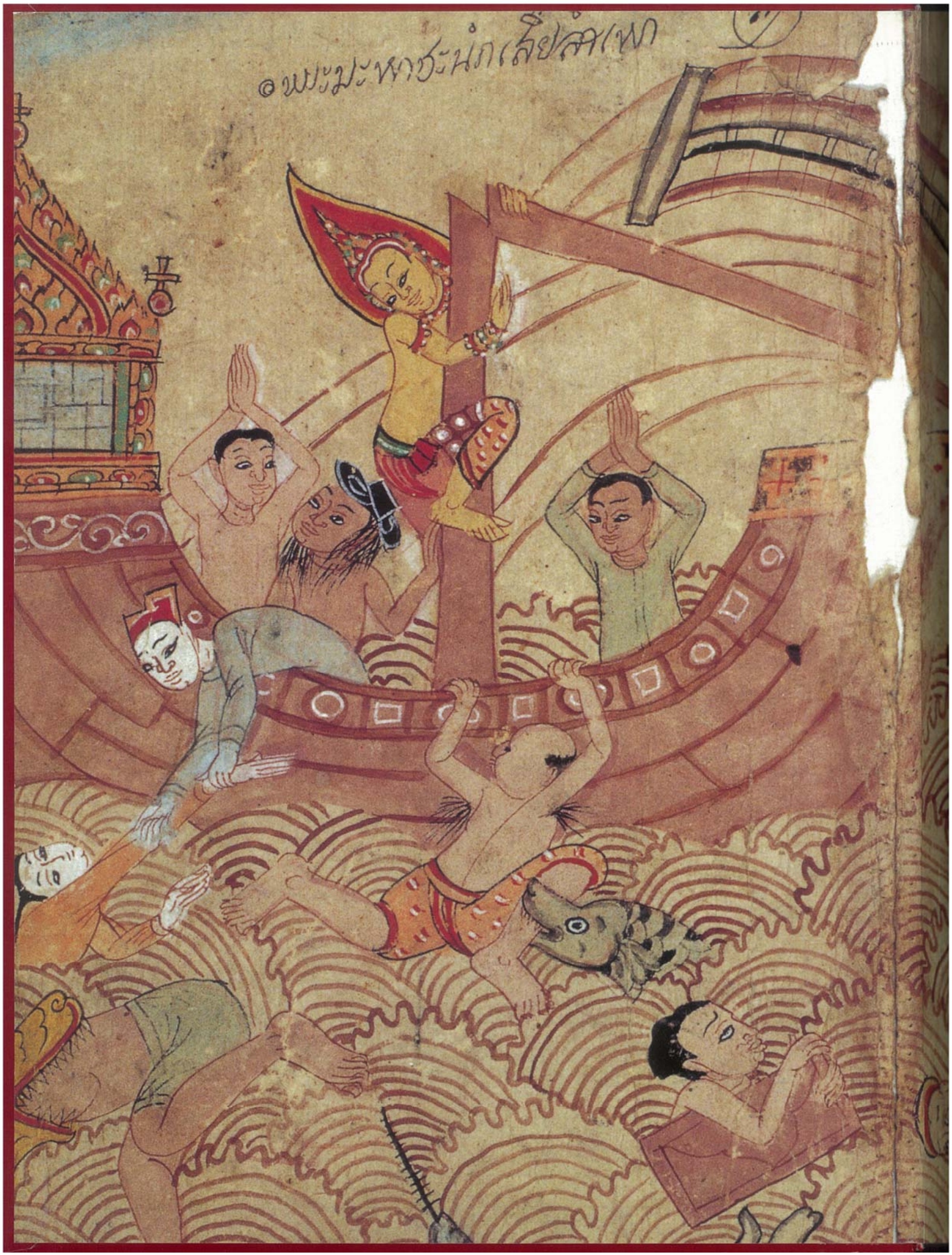
๏ พระมะหาชะนกเสียสำเพา

พระมหาชนกลงภายในทูนหัว
เมืองชนกลงมาจรปนี

สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี
เล่ม ๑

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำปรารภ

รัฐบาลและประชาชนชาวไทย มีความปีติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ และต่างสำนึกว่าเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ที่ได้เกิดและอยู่ในแผ่นดินไทยภายใต้ร่มพระบารมีแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน ได้ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ทรงพระวิริยะอุตสาหะ ตรากตรำบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ ซึ่งล้วนอำนวยประโยชน์เกื้อกูลประชาชนให้มีความผาสุกร่มเย็นและประเทศชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เจริญพัฒนาก้าวหน้าทุกด้าน มีพระราชปณิธานอันแรงกล้าที่จะขจัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศ ทรงริเริ่มโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลากหลายสาขานับพันโครงการ ทรงพระกรุณาพระราชทานแนวทางในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมตามแนว "ทฤษฎีใหม่" และพระราชทานวิถีทางดำรงชีพแบบ "เศรษฐกิจพอเพียง" เพื่อให้พสกนิกรทุกระดับสามารถดำเนินชีวิตด้วยความผาสุกในทุกสภาวการณ์ของบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังทรงขจัดปัดเป่าภัยพิบัติ และวิกฤติการณ์อันร้ายแรงในบ้านเมืองหลายครั้งหลายครา ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้าและเป็นศูนย์รวมใจของปวงชนชาวไทยตลอดมา

เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยจึงพร้อมใจกันสำแดงความจงรักภักดี และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จัดงานเฉลิมพระเกียรติประกอบด้วยโครงการและกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย โครงการสำคัญโครงการหนึ่ง คือ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้จัดพิมพ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณด้านต่างๆ เป็นจำนวนหลายเล่ม รวมทั้งที่หน่วยราชการและองค์กรภาคเอกชนขออนุญาตจัดพิมพ์ร่วมด้วย ซึ่งจะแจกจ่ายเผยแพร่ไปยังหน่วยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

ในนามของรัฐบาลและในฐานะประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ผมขออนุโมทนาในความวิริยะอุตสาหะของทุกท่านที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์หนังสือที่มีคุณค่า แสดงให้ประจักษ์ในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประเทศและประชาชนชาวไทย อันจะเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าของอนุชนสืบต่อไป และขอแสดงความชื่นชมที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมมือกันดำเนินงานโครงการจัดทำหนังสือเพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยนี้ ให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี
ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำนำ

รัฐบาลจัดงานเฉลิมพระเกียรติน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๔๒ โดยแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ในการนี้ ได้มอบหมายให้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ พิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่างๆ เป็นที่ระลึก เพื่อประโยชน์ในการศึกษาและเป็นหลักฐานแสดงพัฒนาการของบ้านเมืองภายใต้พระมหาบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงดำรงสิริราชสมบัติ และจัดทำหนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยพิเศษ ครั้งนี้

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในนามของรัฐบาลจำนวน ๑๒ รายการ ประกอบด้วยหนังสือที่แสดงความเป็นชาติไทยที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยด้านต่างๆ เช่น ตำราเภสัชโบราณ ภาษาวรรณคดี ศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา และธรรมชาติวิทยาที่ว่าด้วยพืชพรรณไม้บนผืนแผ่นดินไทย นอกจากนั้น ยังปรากฏว่ามีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนอีกหลายแห่งแสดงเจตจำนงร่วมถวายราชสักการะ จัดพิมพ์หนังสือที่มีคุณค่าที่เกี่ยวเนื่องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นเผยแพร่เฉลิมพระเกียรติด้วย จำนวน ๓๐ รายการ จึงเป็นโอกาสพิเศษที่ได้ร่วมกันสร้างหนังสืออันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาวไทยขึ้นไว้ในแผ่นดินถึง ๔๒ รายการ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสูงสุดของชาวไทย ที่พระองค์ทรงสถิตเป็นหลักชัยแก่บ้านเมืองให้ชาวไทยฟันฝ่าอุปสรรคนานาผ่านพ้นมาด้วยพระมหาบารมี

หนังสือและเอกสารเหล่านี้จะได้เผยแพร่ไปสู่สถานศึกษาทุกระดับทั่วพระราชอาณาจักร ยังประโยชน์ให้แก่เยาวชนทุกรุ่น ได้ร่วมกันตระหนักถึงการธำรงรักษาความเป็นชาติไทยให้มั่นคง เพื่อให้สอดคล้องแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระวิริยะอุตสาหะพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองทุกด้านทุกสภาวะ เพื่อให้ชาวไทยทั้งมวลมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก การเห็นคุณค่าการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะให้ความสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดประโยชน์ตามพระราชดำริ ย่อมกล่าวได้ว่าได้แสดงกตเวทิตาสนองพระมหากรุณาธิคุณน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะส่วนหนึ่ง

(นายปัญจะ เกสรทอง)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำชี้แจง

ศิลปกรรมไทยสาขาต่างๆ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า มีเอกลักษณ์แสดงความเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองและมีอารยธรรมมายาวนาน กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานหลักมีหน้าที่โดยตรงในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้นให้ดำรงอยู่ตลอดไป พร้อมทั้งถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้นั้นแก่อนุชนและประชาชนทั่วไป รวมไปถึงชนชาติต่างๆ ในภูมิภาคทั่วโลกด้วย

การจัดพิมพ์หนังสือ "สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒" ในครั้งนี้ นอกจากจะพิมพ์ขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของชาวไทยแล้ว กรมศิลปากรยังมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญในการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้อีกหลายประการ กล่าวคือ

๑. เพื่อผดุงรักษาผลงานอันทรงคุณค่ายิ่งทางศิลปะและวัฒนธรรมของบรรพชนไทยให้คงอยู่และแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง

๒. เพื่อส่งเสริมจริยธรรมและศีลธรรมของปวงชน ให้มีจิตใจยึดมั่นในความดีงาม และมุ่งสร้างสันติสุขแก่สังคมตามทัศนคติและความเชื่อดั้งเดิมในขนบธรรมเนียมโบราณของไทย

๓. เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ และวิจัยผลงานทางด้านจิตรกรรมประเพณีไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๔. เพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับเอกสารโบราณที่มีอายุมากกว่า ๒๐๐ ปี เหล่านี้ให้มีอายุยืนยาวต่อไป

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือชุดนี้ จะอำนวยประโยชน์ให้เกิดความรัก ความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมยิ่งขึ้น อีกทั้งยังมีส่วนช่วยเสริมสร้างทัศนคติในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติให้มั่นคงสืบไป

(นายนิคม มูสิกะคามะ)
อธิบดีกรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ
กันยายน ๒๕๔๒

สารบาญ

คำปรารภ

ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี

คำนำ

ฯพณฯ นายปัญจะ เกสรทอง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

คำชี้แจง

สารบาญ

บทนำ ๑

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖ ๙

ลักษณะสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖ ๑๑

หน้าต้น ๑๓

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน ๑๕

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๖

ภาพที่ ๓ อรูปพรหม ๔ ๑๗

ภาพที่ ๔ พระทุศเจดีย์ ๑๘

ภาพที่ ๕ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม ๑๙

ภาพที่ ๖ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม ๒๐

ภาพที่ ๗ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม ๒๑

ภาพที่ ๘ สุภกิณหาพรหม อัปปมาณสุภาพรหม ปริตตสุภาพรหม ๒๒

ภาพที่ ๙ อภัสราพรหม อัปปมาณาภาพรหม ปริตตาภาพรหม ๒๓

ภาพที่ ๑๐ มหาพรหม ปโรหิตาพรหม ปาริสัชชาพรหม ๒๔

ภาพที่ ๑๑ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๒๕

ภาพที่ ๑๒ สวรรค์ชั้นนิมมานรดี ๒๖

ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นดุสิต ๒๗

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นยามา ๒๘

ภาพที่ ๑๕ จิตรลดาวันอุทยาน และเขากำแพงจักรวาล ๒๙

ภาพที่ ๑๖ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู ๓๐

ภาพที่ ๑๗ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๑

ภาพที่ ๑๘ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๒

ภาพที่ ๑๙ พิภพแห่งครุฑ ๓๓

ภาพที่ ๒๐ อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทห์ทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๔

ภาพที่ ๒๑ เขาพระสุเมรุ ๓๕
ภาพที่ ๒๒ เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป ๓๖
ภาพที่ ๒๓ พิภพแห่งนาค ๓๗
ภาพที่ ๒๔ พิภพแห่งอสูร ๓๘
ภาพที่ ๒๕ พิภพแห่งอสูร ๓๙
ภาพที่ ๒๖ ยมโลก ๔๐
ภาพที่ ๒๗ วิมานของยมบาล และนิริยบาล ๔๑
ภาพที่ ๒๘ สัญชีพนรก ๔๒
ภาพที่ ๒๙ กาลสุตตนรก ๔๓
ภาพที่ ๓๐ สังฆาฏนรก ๔๔
ภาพที่ ๓๑ โรรุวะนรก ๔๕
ภาพที่ ๓๒ มหาโรรุวะนรก ๔๖
ภาพที่ ๓๓ ตาปนรก ๔๗
ภาพที่ ๓๔ มหาตาปนรก ๔๘
ภาพที่ ๓๕ มหาอเวจีนรก ๔๙
ภาพที่ ๓๖ เปรตโลกยะ และโลกันตนรก ๕๐
ภาพที่ ๓๗ จักรวาล ๕๑
ภาพที่ ๓๘ อสูรกาย ๕๒
ภาพที่ ๓๙ เปรตหมู่ต่างๆ ๕๓
ภาพที่ ๔๐ เปรตหมู่ต่างๆ ๕๔
ภาพที่ ๔๑ เปรตหมู่ต่างๆ ๕๕
ภาพที่ ๔๒ เปรตหมู่ต่างๆ ๕๖
ภาพที่ ๔๓ เปรตหมู่ต่างๆ ๕๗
ภาพที่ ๔๔ พุทธประวัติ ๕๘

หน้าปลาย ๕๙

ภาพที่ ๔๕ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลของไทย ๖๑
ภาพที่ ๔๖ แผนที่โบราณ : (ไม่สมบูรณ์) ๖๒
ภาพที่ ๔๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ ๖๓
ภาพที่ ๔๘ แผนที่โบราณ : แสดงวิถีการโคจรของพระอาทิตย์ ๖๔
ภาพที่ ๔๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีต ของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก ๖๕
ภาพที่ ๕๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าไม้ ๖๖
ภาพที่ ๕๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพชาดกในทุกนิบาต และติงสนิบาต ๖๗
ภาพที่ ๕๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าไม้นารีผล ๖๘
ภาพที่ ๕๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้านในป่าหกป่า ๖๙
ภาพที่ ๕๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่ ๗๐
ภาพที่ ๕๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างหมู่ต่างๆ ในป่าหิมพานต์ ๗๑

ภาพที่ ๕๖	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเขาไกรลาส	๗๒
ภาพที่ ๕๗	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพสระอโนดาต	๗๓
ภาพที่ ๕๘	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเทวดาผู้ชาย, ผู้หญิง วิทยาธร และ คนธรรพ์	๗๔
ภาพที่ ๕๙	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพชาดกเรื่อง สมุทโฆษชาดก	๗๕
ภาพที่ ๖๐	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพสัตว์จตุบาท เลือกสีหราชเป็นพญา ครั้งปฐมกัลป์	๗๖
ภาพที่ ๖๑	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพเขาอากาศคงคา	๗๗
ภาพที่ ๖๒	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพนกทั้งหลายตั้งหงษ์เป็นพญา	๗๘
ภาพที่ ๖๓	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย	๗๙
ภาพที่ ๖๔	แผนที่โบราณ :	แสดงภาพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติ สุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก : กัญฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหาราช	๘๐
ภาพที่ ๖๕	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์สักกบรรพ	๘๑
ภาพที่ ๖๖	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์ฉกษัตริย์	๘๒
ภาพที่ ๖๗	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์	๘๓
ภาพที่ ๖๘	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน	๘๔
ภาพที่ ๖๙	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน	๘๕
ภาพที่ ๗๐	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์วนประเวศ กัณฑ์ชูชก และส่วนหนึ่ง ของกัณฑ์นครกัณฑ์	๘๖
ภาพที่ ๗๑	มหาเวสสันดรชาดก :	กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทานกัณฑ์	๘๗
ภาพที่ ๗๒	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองในสมัยพุทธกาลและสถานที่ สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ	๘๘
ภาพที่ ๗๓	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาลและ พุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์	๘๙
ภาพที่ ๗๔	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองและสถานที่สำคัญเกี่ยวข้อง กับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล	๙๐
ภาพที่ ๗๕	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองและสถานที่สำคัญเกี่ยวข้อง กับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล	๙๑
ภาพที่ ๗๖	แผนที่โบราณ :	แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศไทย และประเทศ เพื่อนบ้านที่มีพระธาตุสำคัญและรอยพุทธบาท	๙๒
ภาพที่ ๗๗	แผนที่โบราณ :	แสดงสถานที่ และเมืองสำคัญต่างๆ	๙๓

ภาพที่ ๗๘ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ระยะทาง และเกาะต่างๆ ในทะเล ๙๔
ภาพที่ ๗๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย ๙๕
ภาพที่ ๘๐ แผนที่โบราณ : แสดงบ้านเมืองและสถานที่สำคัญ ทางพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ๙๖
ภาพที่ ๘๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ทั้งหลายในมหาสมุทร เลือกปลาอานนท์เป็นพญาครั้งปฐมกัลป์ ๙๗
ภาพที่ ๘๒ ภาพเล่าเรื่องจตุทวารชาดกในทสกนิบาต ๙๘
ภาพที่ ๘๓ ทศชาติชาดก เรื่อง เตมิยชาดก ๙๙
ภาพที่ ๘๔ ทศชาติชาดก เรื่อง มหาชนกชาดก ๑๐๐
ภาพที่ ๘๕ ทศชาติชาดก เรื่อง สุวรรณสามชาดก ๑๐๑
ภาพที่ ๘๖ ทศชาติชาดก เรื่อง เนมิราชชาดก และมโหสถชาดก ๑๐๒
ภาพที่ ๘๗ ทศชาติชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก ๑๐๓
ภาพที่ ๘๘ ทศชาติชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก และนารทชาดก ๑๐๔

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๘ ๑๐๕

รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๘ ๑๐๗

หน้าต้น ๑๐๙

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน ๑๑๑
ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๑๒
ภาพที่ ๓ อรูปพรหม ๔ ๑๑๓
ภาพที่ ๔ พระทุศเจดีย์ ๑๑๔
ภาพที่ ๕ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม ๑๑๕
ภาพที่ ๖ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม ๑๑๖
ภาพที่ ๗ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม ๑๑๗
ภาพที่ ๘ สุภกิณหาพรหม อัปปมาณสุภาพรหม และปริตตสุภาพรหม ๑๑๘
ภาพที่ ๙ อาภัสราพรหม อัปปมาณาภาพรหม และปริตตาภาพรหม ๑๑๙
ภาพที่ ๑๐ มหาพรหม ปโรหิตาพรหม และปาริสัชชาพรหม ๑๒๐
ภาพที่ ๑๑ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๑๒๑
ภาพที่ ๑๒ สวรรค์ชั้นนิมมานรดี ๑๒๒
ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นดุสิต ๑๒๓
ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นยามา ๑๒๔
ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑๒๕
ภาพที่ ๑๖ จิตรลดาวันอุทยาน และเขากำแพงจักรวาล ๑๒๖
ภาพที่ ๑๗ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู ๑๒๗
ภาพที่ ๑๘ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๑๒๘
ภาพที่ ๑๙ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๑๒๙

ภาพที่ ๒๐	พิภพแห่งครุฑ		๑๓๐
ภาพที่ ๒๑	อุดรกาโรทวีป บุพพวิเท่หทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ		๑๓๑
ภาพที่ ๒๒	เขาพระสุเมรุ		๑๓๒
ภาพที่ ๒๓	เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป		๑๓๓
ภาพที่ ๒๔	พิภพแห่งนาค		๑๓๔
ภาพที่ ๒๕	พิภพแห่งอสูร		๑๓๕
ภาพที่ ๒๖	พิภพแห่งอสูร		๑๓๖
ภาพที่ ๒๗	ยมโลก		๑๓๗
ภาพที่ ๒๘	พญายมราชสอบสวนลงโทษผู้กระทำบาป		๑๓๘
ภาพที่ ๒๙	สัญชีพนรก		๑๓๙
ภาพที่ ๓๐	กาลสุตตนรก		๑๔๐
ภาพที่ ๓๑	สังฆาฏนรก		๑๔๑
ภาพที่ ๓๒	โรรุวะนรก		๑๔๒
ภาพที่ ๓๓	มหาโรรุวะนรก		๑๔๓
ภาพที่ ๓๔	ตาปะนรก		๑๔๔
ภาพที่ ๓๕	มหาตาปะนรก		๑๔๕
ภาพที่ ๓๖	มหาอเวจีนรก		๑๔๖
ภาพที่ ๓๗	สภาพสัตว์ในนรก		๑๔๗
ภาพที่ ๓๘	สภาพสัตว์ในนรก		๑๔๘
ภาพที่ ๓๙	สภาพสัตว์ในนรก		๑๔๙
ภาพที่ ๔๐	โลกันตนรก		๑๕๐
ภาพที่ ๔๑	จักรวาล		๑๕๑
ภาพที่ ๔๒	เปรตหมู่ต่างๆ		๑๕๒
ภาพที่ ๔๓	เปรตหมู่ต่างๆ		๑๕๓
ภาพที่ ๔๔	เปรตหมู่ต่างๆ		๑๕๔
ภาพที่ ๔๕	เปรตหมู่ต่างๆ		๑๕๕
ภาพที่ ๔๖	อสูรกาย		๑๕๖
ภาพที่ ๔๗	พุทธประวัติ	: ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ	๑๕๗
ภาพที่ ๔๘	พุทธประวัติ	: ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวาย นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส โสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา และทรงลอยถาด	๑๕๘
ภาพที่ ๔๙	พุทธประวัติ	: ตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๑๕๙
ภาพที่ ๕๐	พุทธประวัติ	: ตอนมารผจญ	๑๖๐

หน้าปลาย ๑๖๑

ภาพที่ ๕๑	แผนที่โบราณ	: แสดงเมืองต่างประเทศชายทะเล และระยะทาง	๑๖๓
ภาพที่ ๕๒	แผนที่โบราณ	: แสดงเมืองชายทะเลของไทย และระยะทาง	๑๖๔
ภาพที่ ๕๓	แผนที่โบราณ	: แสดงเมืองต่างประเทศชายทะเล และระยะทาง	๑๖๕

ภาพที่ ๕๔	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพราหูอสูรเหาะขึ้นมาแต่อสูรพิภพ และอุดรกาโรทวีป อมรโคยานทวีป	๑๖๖
ภาพที่ ๕๕	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ	๑๖๗
ภาพที่ ๕๖	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพภูเขาสัตตบริภัณฑ์มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน	๑๖๘
ภาพที่ ๕๗	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนิบาตชาดก	๑๖๙
ภาพที่ ๕๘	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพรวมยอดเขาสัตตบริภัณฑ์	๑๗๐
ภาพที่ ๕๙	แผนที่โบราณ	: แสดงป่าหิมพานต์ ปราสาทนิรมิตของนางนาคใต้มหาสมุทรและภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก	๑๗๑
ภาพที่ ๖๐	แผนที่โบราณ	: แสดงป่าหิมพานต์	๑๗๒
ภาพที่ ๖๑	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพชาดกในทุกนิบาต และติงสนิบาต	๑๗๓
ภาพที่ ๖๒	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์	๑๗๔
ภาพที่ ๖๓	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้านในป่า ๖ ป่า	๑๗๕
ภาพที่ ๖๔	แผนที่โบราณ	: แสดงป่าหิมพานต์ มีราชสีห์ ๔ หมู่	๑๗๖
ภาพที่ ๖๕	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพช้างหมู่ต่างๆ ในป่าหิมพานต์	๑๗๗
ภาพที่ ๖๖	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาศ	๑๗๘
ภาพที่ ๖๗	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพสระอโนดาต	๑๗๙
ภาพที่ ๖๘	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพเทวดาผู้ชาย, ผู้หญิง วิทยาธรและคนธรรพ์	๑๘๐
ภาพที่ ๖๙	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพช้างตระกูลต่างๆ กาลสระและสันทากินสระ	๑๘๑
ภาพที่ ๗๐	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพสัตว์จตุบาทเลือกสีหราชเป็นพญา	๑๘๒
ภาพที่ ๗๑	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพเขาอากาศคงคา	๑๘๓
ภาพที่ ๗๒	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา	๑๘๔
ภาพที่ ๗๓	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย	๑๘๕
ภาพที่ ๗๔	แผนที่โบราณ	: แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์มหาราช, กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี	๑๘๖
ภาพที่ ๗๕	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์สักกบรรพ	๑๘๗
ภาพที่ ๗๖	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์ฉกษัตริย์	๑๘๘
ภาพที่ ๗๗	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์นครกัณฑ์	๑๘๙
ภาพที่ ๗๘	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน	๑๙๐
ภาพที่ ๗๙	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์ชูชก	๑๙๑
ภาพที่ ๘๐	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์วนประเวศ และส่วนหนึ่งของนครกัณฑ์	๑๙๒
ภาพที่ ๘๑	มหาเวสสันดรชาดก	: กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทานกัณฑ์	๑๙๓
ภาพที่ ๘๒	แผนที่โบราณ	: แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ	๑๙๔

ภาพที่ ๘๓ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาล และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ๑๙๕
ภาพที่ ๘๔ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล ๑๙๖
ภาพที่ ๘๕ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสำคัญ เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล ๑๙๗
ภาพที่ ๘๖ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านที่มีพระธาตุสำคัญและรอยพระพุทธบาท ๑๙๘
ภาพที่ ๘๗ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสำคัญต่างๆ ๑๙๙
ภาพที่ ๘๘ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ และระยะทาง ๒๐๐
ภาพที่ ๘๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย ๒๐๑
ภาพที่ ๙๐ แผนที่โบราณ : แสดงบ้านเมืองและสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาทวีป ๒๐๒
ภาพที่ ๙๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ทั้งหลายในมหาสมุทรเลือกปลาอานนท์เป็นพญา ๒๐๓
ภาพที่ ๙๒ ภาพเล่าเรื่องจตุทวารชาดกในทสกนิบาต ๒๐๔
ภาพที่ ๙๓ ทศชาติชาดก เรื่อง เตมิยชาดก ๒๐๕
ภาพที่ ๙๔ ทศชาติชาดก เรื่อง มหาชนกชาดก ๒๐๖
ภาพที่ ๙๕ ทศชาติชาดก เรื่อง สุวรรณสามชาดก ๒๐๗
ภาพที่ ๙๖ ทศชาติชาดก เรื่อง เนมิราชชาดก และมโหสถชาดก ๒๐๘
ภาพที่ ๙๗ ทศชาติชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก ๒๐๙
ภาพที่ ๙๘ ทศชาติชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก และนารทชาดก ๒๑๐
ภาพที่ ๙๙ ทศชาติชาดก เรื่อง วิธุรบัณฑิตชาดก ๒๑๑

บรรณานุกรม ๒๑๕

ดัชนี ๒๑๗

- ดัชนีค้นคำ ๒๑๙
- ดัชนีค้นเรื่อง ๒๓๐

ภาคผนวก ๒๓๕

ภาคผนวก ก. ๒๓๗

๑. คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งแรก ๒๓๘
๒. เรื่องไตรภูมิบุราณ ๒๔๒
๓. แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ ๒๔๓
๔. เรื่องเมืองสุขาวดี ๒๔๔
๕. บัญชีรายชื่อภูมิต่างๆ ในไตรภูมิ พร้อมด้วยความหมายของภูมินั้น ๒๔๙
๖. เรื่อง ประวัติสังเขปเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ๒๕๓

ภาคผนวก ข. ๒๕๔

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๕/๒๕๔๑ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ๒๕๕

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ที่ ๓/๒๕๔๑ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ๒๕๙

คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒ เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ ๒๖๒

บทนำ[๑]

สมุดภาพไตรภูมิ เป็นผลงานจิตรกรรมประเพณีบนเอกสารโบราณที่สร้างขึ้นจากความคิดรวบยอดในองค์ความรู้และความศรัทธาที่มีต่อวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี และเชื่อกันว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพญาลิไทย พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช ๑๘๘๘ โดยมีพระราชประสงค์ที่จะใช้เป็นคำสอนให้ประชาชนของพระองค์ได้ทราบถึงปรัชญาการดำรงชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเน้นให้รู้จักกรรมที่ตนกระทำขึ้น และรู้จักกรรมที่จะส่งผลไปในทิศทางที่แตกต่างกัน ๓ ประการ คือ ความสุข ความทุกข์ และความหลุดพ้นจากสุขและทุกข์นั้น

วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง เป็นผลงานพระราชนิพนธ์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าข้อธรรม โดยอาศัยคัมภีร์ต่างๆ มากกว่า ๓๐ คัมภีร์ เนื้อความในเรื่องกล่าวถึงจักรวาลวิทยา ปรัชญาจริยศาสตร์ ชีววิทยา ความคิดความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยข้อธรรมที่สำคัญ คือ ละเว้นกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี เพื่อให้สามารถบรรลุจุดสูงสุดของชีวิต

ภาพจิตรกรรมในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิ นับเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพชนไทย ในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องไตรภูมิออกมาเป็นภาพที่มีทั้งความงดงามในเชิงศิลปะ และมีความหมายในทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งรายละเอียดของภาพยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติในยุคสมัยที่สร้างผลงานชิ้นนั้นได้เป็นอย่างดี นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญอีกโสดหนึ่งด้วย

รูปเล่มและขนาดของสมุดภาพไตรภูมิ มีขนาดใหญ่กว่าสมุดไทยธรรมดา กล่าวคือมีขนาดโดยประมาณ ๒ แบบ คือ ขนาดกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๖๓ เซนติเมตร และขนาดกว้าง ๒๘

---

[๑] เรียบเรียงโดย นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว.

[๒] รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ก ๑.

เซนติเมตร ยาว ๕๑ เซนติเมตร อย่างไรก็ตามถึงแม้สมุดจะมีขนาดใหญ่แล้ว ก็ยังคงมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัดสำหรับการเขียนภาพเพื่อให้สอดคล้องกับรายละเอียดของเรื่อง ดังนั้นช่างเขียนจึงจำเป็นต้องใช้ความสามารถในการประมวลเรื่องแต่ละตอนในไตรภูมิถ่ายทอดเป็นภาพเล่าเรื่องให้สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน และส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพแต่ละตอนให้จบใน ๑ เพนิก[๑]

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิทั้งเล่ม ส่วนใหญ่จะใช้หน้าต้น[๒] เพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายมักจะใช้เขียนภาพแผนที่โบราณ ภาพป่าหิมพานต์ และพุทธประวัติหรือชาดก แต่ก็มีบางเล่มที่ใช้เฉพาะหน้าต้นเพียงด้านเดียวเพื่อเขียนเรื่องไตรภูมิ ส่วนหน้าปลายเว้นว่างไว้

การเขียนภาพไตรภูมิในหน้าต้น วางรูปแบบการเขียนตามแนวนอนแล้วเปิดหน้าสมุดจากด้านในออกนอกตัว ซึ่งถือเป็นระเบียบวิธีการใช้หนังสือสมุดไทยแบบปกติ ส่วนหน้าปลายช่างเขียนได้เปลี่ยนแนวของสมุดให้เป็นแนวขวางแล้วเปิดหน้าสมุดจากขวามาซ้าย เพื่อให้ได้ความกว้างของหน้าสมุดมากขึ้น จะได้สามารถเก็บรายละเอียดต่างๆของภาพทั้งในเชิงลึกและเชิงสูงให้ได้มากที่สุด ประกอบกับภาพบางภาพไม่ได้จบใน ๑ เพนิก จะได้สามารถวาดภาพต่อออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้นติดต่อกันไปอย่างสะดวก มีข้อสังเกตว่าการบันทึกภาพในหน้าปลายมักจะมีเส้นแบ่งภาพให้รู้ว่าจบเรื่องแล้ว และภาพต่อไปเป็นเรื่องใหม่ ถึงแม้ว่าบางครั้งส่วนประกอบปลีกย่อยในภาพ เช่น ต้นไม้ ภูเขา หรือก้อนหิน อาจจะเชื่อมติดต่อหรือเหลื่อมเข้าไปในอีกภาพหนึ่งก็ได้เพื่อเชื่อมโยงองค์ประกอบของภาพแต่ละตอนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ช่างเขียนอาจจะแบ่งเนื้อที่ของกระดาษเป็นสองส่วน คือ ส่วนบนและส่วนล่าง แล้วลำดับเรื่องสลับกันไป หรือแยกเป็นคนละส่วนก็มีแล้วแต่ความเหมาะสมของเรื่อง รูปทรงของภาพ เนื้อที่ หรือแล้วแต่ความพอใจของช่างเขียน ซึ่งมักจะมีระเบียบแบบแผนที่สามารถพิจารณาแนวทางในการเขียนภาพได้ง่ายๆ ไม่ยุ่งยากสับสนนัก และมีข้อสังเกตว่าภาพชาดกน่าจะต้องอ่านจากภาพที่อยู่ใกล้ตัวออกไปหาภาพที่อยู่ไกลตัวเป็นหลัก ถึงแม้เนื้อหาของเรื่องแต่ละตอนจะจบในตัวเอง หรือสืบต่อไปหน้าอื่นอีกก็ตาม เมื่อคลี่สมุดให้ยาวออกทั้งหมดแล้วก็จะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาติดต่อสืบเนื่องกันไปตลอดทั้งเล่ม

การลำดับภาพในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิทุกเล่มจะเหมือนกัน โดยเริ่มต้นจากภาพที่เป็นความปรารถนาสูงสุดในอุดมคติของมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา คือ ภาพมหานครนิพพานเป็นภาพแรก แล้วค่อยลดหลั่นลงไปตามลำดับชั้นของกรรมดีต่อไป จนถึงหนักที่สุดของกรรมชั่ว โดยเขียนภาพบุคคลให้มีอิริยาบถที่ให้ความรู้สึกทางอารมณ์เป็นเครื่องแสดงลักษณะของภพภูมิต่างๆ ให้แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งยังมีการใช้คำบรรยายสั้นๆ ประกอบภาพหรือเขียนภาพแสดงลักษณะรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หนังสือสมุดภาพไตรภูมิที่อยู่ในการดูแลของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีจำนวนหลายฉบับด้วยกัน มีทั้งที่บันทึกข้อความด้วยอักษรไทย ภาษาไทยและอักษรอื่นๆ ภาษาอื่นๆ เช่นหนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาเขมร หนังสือสมุดภาพไตรภูมิภาษาลาว เป็นต้น โดยเฉพาะฉบับที่เป็นภาษาไทย สามารถจำแนกเป็นยุคสมัยได้โดยอาศัยข้อมูลจากบานแผนก ตัวอักษรหรือรายละเอียดของภาพมาประกอบการพิจารณา ฉบับที่เก่าที่สุดเป็นฝีมือสมัยอยุธยา และฉบับที่มีหลักฐานระบุระยะเวลาชัดเจนที่สุดคือฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี

---

[๑] หมายถึง ๑ หน้าคู่สมุดไทย

[๒] หนังสือสมุดไทยจะมีเพียง ๒ หน้าเท่านั้น คือ ด้านแรกที่เริ่มต้นบันทึกข้อความก่อนเรียกว่า หน้าต้น และพลิกกลับอีกด้านหนึ่ง เรียกว่า หน้าปลาย

ข้อแตกต่างของหนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยต่างๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง ๒ สมัยที่นำมาจัดพิมพ์ในครั้งนี้เท่านั้น คือ สมัยอยุธยา เลขที่ ๖ และ เลขที่ ๘ จำนวน ๒ เล่ม สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ และ เลขที่ ๑๐/ก จำนวน ๒ เล่ม เอกสารทั้ง ๒ สมัยนี้ เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาในเรื่องโดยรวมแล้ว หน้าต้นจะกล่าวถึงเรื่องไตรภูมิ โดยใช้ภาพสื่อความหมายที่คล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดในภาพเท่านั้น ส่วนหน้าปลายจะเป็นแผนที่โบราณตามความรู้และความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ชาดกต่างๆ และมักจะจบลงด้วยเรื่องทศชาติชาดก มีข้อแตกต่างเฉพาะการลำดับภาพ บางเล่มอาจจะสลับที่กันบ้าง ส่วนรายละเอียดของภาพในชาดกแต่ละเรื่องจะเขียนภาพต่างกันตามเนื้อหาของเรื่องคนละตอนก็ได้ กล่าวโดยสรุปเนื้อหาโดยรวม คือ เรื่องเดียวกัน ข้อแตกต่างข้อใหญ่ที่เห็นได้อย่างชัดเจนของเอกสาร ๒ สมัย คือ

๑. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา วาดภาพพรหม เป็นพรหม ๔ หน้าทุกภาพ หมายถึง เห็น ๓ ด้าน คือ ด้านหน้าตรง และด้านข้าง ซ้าย - ขวา ส่วนด้านหลังซ้อนอยู่กับด้านหน้า จึงมองไม่เห็น ฉบับหลวงกรุงธนบุรี วาดภาพพรหมทุกภาพให้มีหน้าเพียงหน้าเดียวเท่านั้น

๒. เนื้อหาเรื่องไตรภูมิแต่ละตอนของฉบับสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่จะเขียนให้แต่ละภาพจบลงใน ๑ เพนิก เท่านั้น แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี ภาพมักจะยืดยาวออกไปอีก ๑ หน้า หรือมากกว่านั้น

๓. หนังสือสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เขียนบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทย[๑] เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอักษรขอมกำกับคาถาบาลี แต่ฉบับหลวงกรุงธนบุรี นอกจากจะบรรยายเนื้อหาด้วยอักษรไทยแล้ว ยังมีการใช้อักษรขอมกำกับคาถาภาษาบาลีด้วย ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ปรากฏข้อความในบานแผนกของสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ดังนี้

"สมเด็จพระบรมกษัตราธิราช... กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร... จึงตรัสสั่ง เจ้าพญาศรีธรรมาธิราช ผู้เป็นอรรคมหาเสนาธิบดี ให้จัดพระสมุดเนื้อดีแล้วให้ส่งไปแก่ช่างเขียนให้เขียนไตรภูมิ ให้ไปเขียนในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับให้เขียนตามเรื่องราว มีในพระบาฬี**แล้วให้คัดบาฬีประกบลงไว้ให้แจ้งจงทุกประการ** จะได้เป็นคติสืบไป"

การจัดพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิครั้งนี้ แบ่งพิมพ์เป็น ๒ เล่ม ตามยุคสมัยของต้นฉบับ กล่าวคือ รวมฉบับที่เป็นฝีมือสมัยอยุธยา ๒ เล่ม คือ ฉบับเลขที่ ๖ และเลขที่ ๘ ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๑ และรวมฉบับที่ระบุศักราชในสมัยกรุงธนบุรี ๒ เล่ม คือ เลขที่ ๑๐ และ ๑๐/ก ไว้ด้วยกัน เป็นเล่มที่ ๒

การจัดลำดับภาพทั้งหมดในเล่ม จัดเรียงตามลำดับทั้งข้อความและภาพที่ปรากฏตามต้นฉบับในหนังสือสมุดไทยแต่ละเล่มตามลำดับเลขที่ของเอกสาร โดยเฉพาะสมุดภาพไตรภูมิเลขที่ ๖ จัดเรียงลำดับเท่าที่ภาพคงเหลือเท่านั้น แล้วเขียนคำอธิบายอย่างกว้างๆ ไว้ใต้ภาพแต่ละหน้า โดยใช้ข้อมูลจากคำบรรยายในภาพและค้นคว้าเพิ่มเติมในกรณีที่คำบรรยายไม่สามารถให้ความกระจ่างได้เพียงพอ เช่น ในทศชาติชาดก หรือมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น พร้อมทั้งจัดทำดัชนีช่วยค้นโดยละเอียดแนบไว้ท้ายเล่มด้วย

---

[๑] อักษรไทยที่ใช้ในฉบับอยุธยาทั้ง ๒ เล่มนั้น เป็นอักษรคนละแบบ คือ ฉบับเลขที่ ๖ ใช้อักษรไทยสมัยโบราณที่เรียกว่า อักษรไทยย่อ ฉบับเลขที่ ๘ ใช้อักษรไทยสมัยอยุธยาแบบธรรมดา

อนึ่ง สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้เคยจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ ซึ่งมีคำนำและภาคผนวกที่ให้ความรู้เรื่องไตรภูมิอย่างละเอียด จึงนำมาพิมพ์รวมไว้เป็นภาคผนวกของการจัดพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเอกสารแต่ละเล่ม มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังจะสรุปสาระของสมุดภาพไตรภูมิแต่ละเล่มเรียงตามลำดับเลขที่เอกสารโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๖

ชื่อ ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ ประวัติของหนังสือบันทึกไว้ว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ แต่ในหมายเหตุของบัญชีเอกสาร มีสำเนาบันทึกของ นายสมภพ จันทรประภา รองอธิบดีกรมศิลปากรได้ทำบันทึกแสดงความคิดเห็นเสนอ นายเดโช สวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๑ว่าน่าจะเป็นสมุดภาพเล่มที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนราชสีห์[๑] ลอกถ่ายลงมาจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ของวัดราชประดิษฐานที่กรุงเก่า เมื่อคราวเสด็จไปทอดพระเนตรวัดนี้ เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) โดยอ้างหลักฐาน จากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนพระราชพิธีในเดือน ๙ ในที่นี้จะยกข้อความมาแสดงให้ชัดเจนดังนี้

"...เมื่อปีขาลอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกรุงเก่า เป็นเวลากำลังสร้างวัดราชประดิษฐ์ที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราชประดิษฐานที่กรุงเก่า ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูปผู้หญิงสวมเครื่องประดับศีรษะต่างๆ ไม่เหมือนรัดเกล้าละคร ดำรัสว่าเป็นการแต่งตัวอย่างที่มีมาในกฎมนเทียรบาล ด้วยวัดราชประดิษฐ์นั้นคงจะต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหาจักรพรรดิ เมื่อยังเป็นพระเทียรราชาออกไปผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสร้าง ในขณะนั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ลอกถ่ายลงมา_ _ _"[๒]

เบื้องต้นหนังสือเล่มนี้คงจะเก็บรักษาไว้ในหอหลวง ต่อมาภายหลังเมื่อสร้างหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นจึงพระราชทานหนังสือในหอหลวงทั้งหมดให้หอพระสมุดฯ รวมทั้งสมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ด้วย

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๒๐ ซม. ยาว ๕๓.๕ ซม. หนา ๖ ซม. บันทึกข้อความทั้งสองด้าน แต่สภาพของเอกสารชำรุดทรุดโทรมมาก กล่าวคือกระดาษเปื่อยยุ่ยมากและรอยพับทุกรอยหลุดขาดจากกันเป็นแผ่นๆ ทำให้ข้อความและภาพไม่สมบูรณ์ชัดเจน บางภาพเหลือเพียงไม่ถึง ๑ ใน ๔ ส่วนของภาพ แต่กระนั้นก็ดี รายละเอียดของภาพก็ยังคงความงดงาม มี

---

[๑] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม ผู้กำกับกรมช่างศิลา และกรมช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ ๔ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายชุมสาย

[๒] จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๖.) หน้า ๕๓๘.

คุณค่ายิ่งในเชิงศิลปะและประวัติศาสตร์ รวมถึงสีที่ใช้เขียนภาพก็ยังคงชัดเจน สดใสดี เนื่องจากสีที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ เอกสารเล่มนี้ได้รับการดูแลเบื้องต้นเป็นอย่างดี เพื่อเตรียมการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต

อายุของเอกสาร เนื่องจากเอกสารเล่มนี้ชำรุดมาก ไม่มีบานแพนกบอกที่มาของหนังสือแต่ประการใดๆทั้งสิ้น ถ้าดูจากประวัติของเอกสารตามคำสันนิษฐานของ นายสมภพ จันทรประภา ก็สอดคล้องกับการพิจารณารายละเอียดในภาพ กล่าวคือต้องเป็นฝีมือสมัยอยุธยาแน่นอน แต่จะเป็นฉบับคัดลอกขึ้นใหม่หรือเป็นฉบับสมัยอยุธยาตกทอดมาเท่านั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ที่มีบานแผนกบอกศักราชไว้อย่างชัดเจน ประกอบกับเหตุผลที่ว่า ถ้าเป็นเอกสารที่คัดลอกในรัชกาลที่ ๔ ย่อมจะต้องเก็บรักษาไว้ที่หอหลวงเช่นเดียวกัน ดังนั้นสภาพการชำรุดของเอกสารน่าจะน้อยกว่าหรือใกล้เคียงกับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ แต่โดยความเป็นจริงสภาพการชำรุดของเอกสารเลขที่ ๖ นี้ เป็นการชำรุดแบบเปื่อยยุ่ยอย่างมากเพราะความเสื่อมสภาพตามกาลเวลามากกว่าปัญหาการหยิบใช้ อีกทั้งรูปแบบของตัวอักษรที่ใช้เขียนคำบรรยายในเรื่องก็เป็นอักษรไทยแบบโบราณที่เรียกว่าอักษรไทยย่อ ซึ่งเป็นรูปแบบอักษรไทยที่นิยมใช้อย่างมากในสมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นอักษรตัวบรรจงสวยงาม มีการตวัดปลายเส้นอักษร และเมื่อประสมสระก็มักจะเขียนให้ติดต่อกับตัวพยัญชนะ ดังนั้นเอกสารเล่มนี้น่าจะเป็นต้นฉบับฝีมือสมัยอยุธยาที่ตกทอดมามากกว่าตามเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น

เนื้อหาในเล่ม ไม่สมบูรณ์นัก แบ่งเป็น ๒ เรื่อง คือ หน้าต้นใช้บันทึกภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพาน ภาพพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ภาพอรูปพรหม รูปพรหม สวรรค์ชั้นต่างๆ ภาพเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยภูเขา มหาสมุทร และทวีปทั้ง ๔ ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรต อสุรกาย และภาพพุทธประวัติ ซึ่งเหลือเพียง ๑ ภาพเท่านั้น จึงจบหน้าต้น หน้าปลายเริ่มต้นด้วยแผนที่โบราณ แสดงภาพเมืองชายทะเลตามความเข้าใจของผู้คนในสมัยนั้น ภาพบ้านเมือง และสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพป่าหิมพานต์ จากนั้นเป็นทศชาติชาดก เริ่มต้นจากพระชาติสุดท้าย มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วย้อนกลับมาต่อด้วยภาพพระชาติที่ ๑ เตมิยชาดก จนถึงพระชาติที่ ๘ พรหมนารท โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทยโบราณ ภาษาไทยประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ ๘

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพระบายสี) ว่าด้วย ตอนนิริยกถา เป็นต้น

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นมรดกของพระจักรพรรดิพงษ์ (เจ้ากรมจาด) และนางจีบ ภรรยา พระจักรพรรดิพงษ์ กับ นายจิตรี บุตร ได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณ กว้าง ๒๕ ซม. ยาว ๖๐ ซม. หนา ๘.๕ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน ชำรุดมาก กระดาษเปื่อยยุ่ย เนื้อหาไม่ครบเล่ม ทั้งหน้าต้นและหน้าปลายขาดหายไปหลายหน้า รวมทั้งเนื้อหาในเล่มบางส่วนก็หลุดเปื่อยขาดหายไป ทำให้ข้อความและภาพบางส่วนไม่สมบูรณ์ สมุดภาพเล่มนี้ ได้รับการอนุรักษ์แล้วบางส่วน แต่สภาพเอกสารก็ยังไม่แข็งแรงเท่าที่ควร

อายุของเอกสาร แม้เนื้อหาของเอกสารจะขาดหายไปหลายหน้า ทำให้ไม่มีบานแพนกที่จะสามารถตรวจสอบอายุของเอกสารได้ก็ตาม แต่เมื่อศึกษาจากภาพจิตรกรรมและเนื้อหาในเล่มแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ควรจะเป็นฝีมือสมัยอยุธยา

เนื้อหาในเล่ม แบ่งเป็น ๒ ส่วนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ หน้าต้นเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิ โดยเริ่มจากภาพมหานครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ เปรตหมู่ต่างๆ อสุรกาย แล้วต่อด้วยภาพพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ จบด้วยเรื่องทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๙ โดยมีคำบรรยายสั้นๆ เขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย ประกอบทุกภาพตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐

ชื่อ ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา)

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติแจ้งว่า เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติจำลองขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๓๘ ตรงกับปีพุทธศักราช ๒๓๑๙

สภาพของเอกสาร มีขนาดโดยประมาณกว้าง ๓๐ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หนา ๑๐ ซม. บันทึกข้อความเพียงด้านเดียว ชำรุดมาก สันทบสมุดเปื่อยยุ่ย ขาดทั้งเล่ม มีหลักฐานการอนุรักษ์แบบโบราณทั้งการอนุรักษ์ด้วยการใช้ด้ายและเข็มเย็บผ้าเย็บหน้าสมุดไว้ไม่ให้ขาดจากกัน และการใช้ผ้าทากาวตามสันทบสมุดที่ด้านหน้าปลายซึ่งไม่มีข้อความเพื่อยึดหน้าสมุดที่หลุดขาดจากกันไว้ ดังนั้น ถึงแม้เอกสารเล่มนี้จะมีเนื้อความสมบูรณ์ทั้งเล่มก็ตาม แต่สภาพของเอกสารก็ชำรุดค่อนข้างมาก

อายุของเอกสาร บานแพนกของเอกสารเล่มนี้ยังอยู่ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนั้นเราจึงทราบว่าเอกสารเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตรัสสั่งให้พญาศรีธรรมาธิราช[๑] จัดพระสมุดเนื้อดี ส่งให้ช่างไปเขียนภาพในสำนักสมเด็จพระสังฆราช[๒] เพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชบอกเรื่องและคัดข้อความภาษาบาลี ประกอบไว้ให้ชัดเจน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๓๑๙ โดยบานแพนกของเรื่องบอกรายชื่อผู้เขียนภาพ และอาลักษณ์ผู้เขียนคำบรรยายทั้งอักษรไทยและอักษรขอมประกอบเรื่องด้วย

เนื้อหาในเล่ม มีเนื้อหาเป็นภาพเล่าเรื่องในไตรภูมิเพียงเรื่องเดียว โดยเริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ๑ หน้า ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแจ้งเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องพระนครนิพพานไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปรตหมู่ต่างๆ จบเรื่องด้วยภาพพุทธประวัติจำนวน ๖ ภาพ มีคำบรรยายเนื้อหาสั้นๆ ประกอบด้วยอักษรขอมในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก

ชื่อ แผนที่ไตรภูมิ (มีรูปภาพ) ว่าด้วย ตอนมนุสสกถา ถึง นิริยกถา และมีแผนที่ชายทะเล

สมุดภาพไตรภูมิเล่มนี้ มีประวัติว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) มอบให้หอพระสมุดฯ เมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๔๓

---

[๑] ดูประวัติสังเขปได้ในภาคผนวก ก ๖. หน้า ๒๔๐.

[๒] นามเดิมว่า ศรี เดิมอยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงแตกหนีพม่าลงไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพบเมื่อเสด็จลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช จึงนิมนต์มาอยู่วัดระฆัง แล้วทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช.

สภาพของเอกสาร มีขนาด โดยประมาณ กว้าง ๒๓ ซม. ยาว ๕๒ ซม. หนา ๑๒ ซม. บันทึกข้อความทั้ง ๒ ด้าน สภาพของเอกสารนับได้ว่าแข็งแรงกว่าสมุดภาพไตรภูมิเล่มอื่นๆ ภาพในเล่มก็ยังมีสีสันค่อนข้างชัดเจน แม้กระนั้นก็ดีสันทบกระดาษสมุดหลายๆ หน้าก็เปื่อยยุ่ยขาดออกจากกัน จนทำให้บางส่วนของภาพและข้อความไม่สมบูรณ์ เอกสารเล่มนี้ได้รับการอนุรักษ์ส่วนที่ชำรุดเป็นเบื้องต้นแล้ว

อายุของเอกสาร เอกสารเล่มนี้มีบานแพนกบอกพุทธศักราช ๒๓๑๙ เหมือนเลขที่ ๑๐ แต่ไม่จบมีข้อความเพียง ๑ บรรทัดเท่านั้น แล้วเว้นที่ว่างไว้ไปต่อด้วยเนื้อหาของเรื่อง สันนิษฐานว่าคัดจำลองมาจากเอกสารเลขที่ ๑๐ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้จำลอง และจำลองขึ้นในยุคสมัยใดด้วย เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมา สภาพของเอกสารและอักขรวิธีที่ปรากฏในเล่มแล้ว เชื่อว่าเอกสารเล่มนี้ น่าจะจำลองขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔

เนื้อหาในเล่ม เริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องตั้งแต่มหานครนิพพาน ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปรตหมู่ต่างๆ จบข้อความหน้าต้นด้วยภาพพระพุทธประวัติภาพที่ ๔ ตอนพระพุทธเจ้าลอยถาด หน้าปลาย เริ่มด้วยภาพพระพุทธประวัติต่ออีก ๒ ภาพ คือ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์สวรรค์ และภาพพระพุทธเจ้าถูกมารผจญ จากนั้น จึงต่อด้วยภาพแผนที่โบราณแสดงบ้านเมืองต่างๆ ชายทะเล ตามความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ แล้วจบเรื่องด้วยทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ ๑ ถึงพระชาติที่ ๑๐ โดยเขียนคำบรรยายสั้นๆ ด้วยอักษรขอม ในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา
เลขที่ ๖

ลักษณะสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖

หน้าต้น

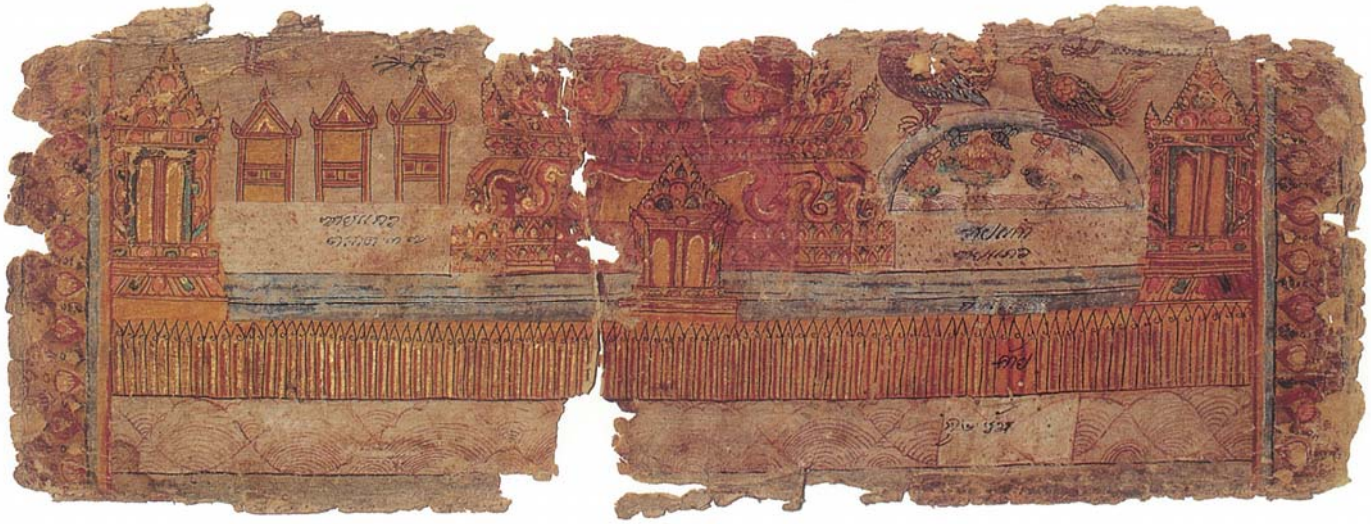

ภาพที่ ๑ **มหานครนิพพาน** (ไม่สมบูรณ์)

ภาพที่ ๒ พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ได้แก่	พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล
	พระอนาคามิมรรค	พระอนาคามิผล
	พระสกทาคามิมรรค	พระสกทาคามิผล
	พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อรูปพรหม ๔ ชั้น ชื่อ ปัญจมฌานภูมิ

โยคาวจรจำเริญจตุถารูปกรรมฐานจะได้มาเกิดในชั้น เนวสัญญายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญตติยารูปกรรมฐานจะได้มาเกิดในชั้น อากิญจัญญายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญทุติยารูปกรรมฐานจะได้มาเกิดในชั้น วิญญาณัญจายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญปฐมารูปกรรมฐานจะได้มาเกิดในชั้น อากาสานัญจายตนพรหม

ภาพที่ ๔ พระทุศเจดีย์

พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ในชั้นอกนิฏฐาพรหม

ภาพที่ ๕ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

ภาพที่ ๖ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๒ และ สุทธาวาสชั้นปฐมตามลำดับ

ภาพที่ ๗ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม

ผู้ได้จตุตถฌาน ตายแล้วมาเกิดในชั้นนี้ เมื่อตายด้วยอาการอย่างไร ขึ้นมาเกิดในชั้นนี้ คงอิริยาบถนั้น มีแต่รูปหาจิตมิได้

© หอสมุดแห่งชาติ - สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ แห่งชาติ

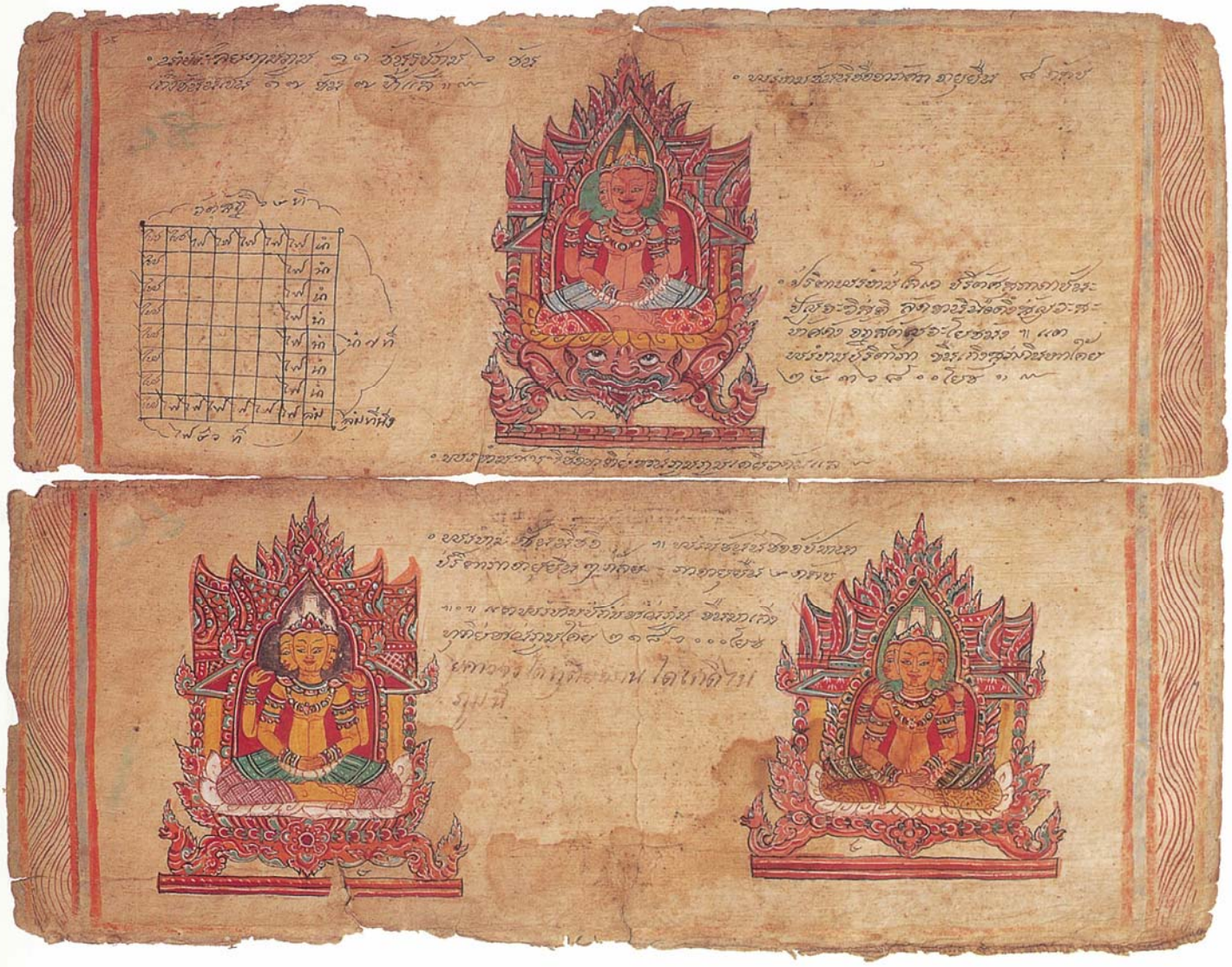

ภาพที่ ๙ อาภัสราพรหม อัปปมาณาภาพรหม ปริตตาภาพรหม

ผู้ได้ทุติยฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๐ มหาพรหม ปโรหิตาพรหม ปาริสัชชาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

ภาพที่ ๑๑ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

มีพระยาวสวัสดีเทวบุตรมารอยู่หมู่หนึ่ง และพระยาวสวัสดีเทพบุตรหมู่หนึ่ง

ภาพที่ ๑๒ สวรรค์ชั้นนิมมานรดี

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

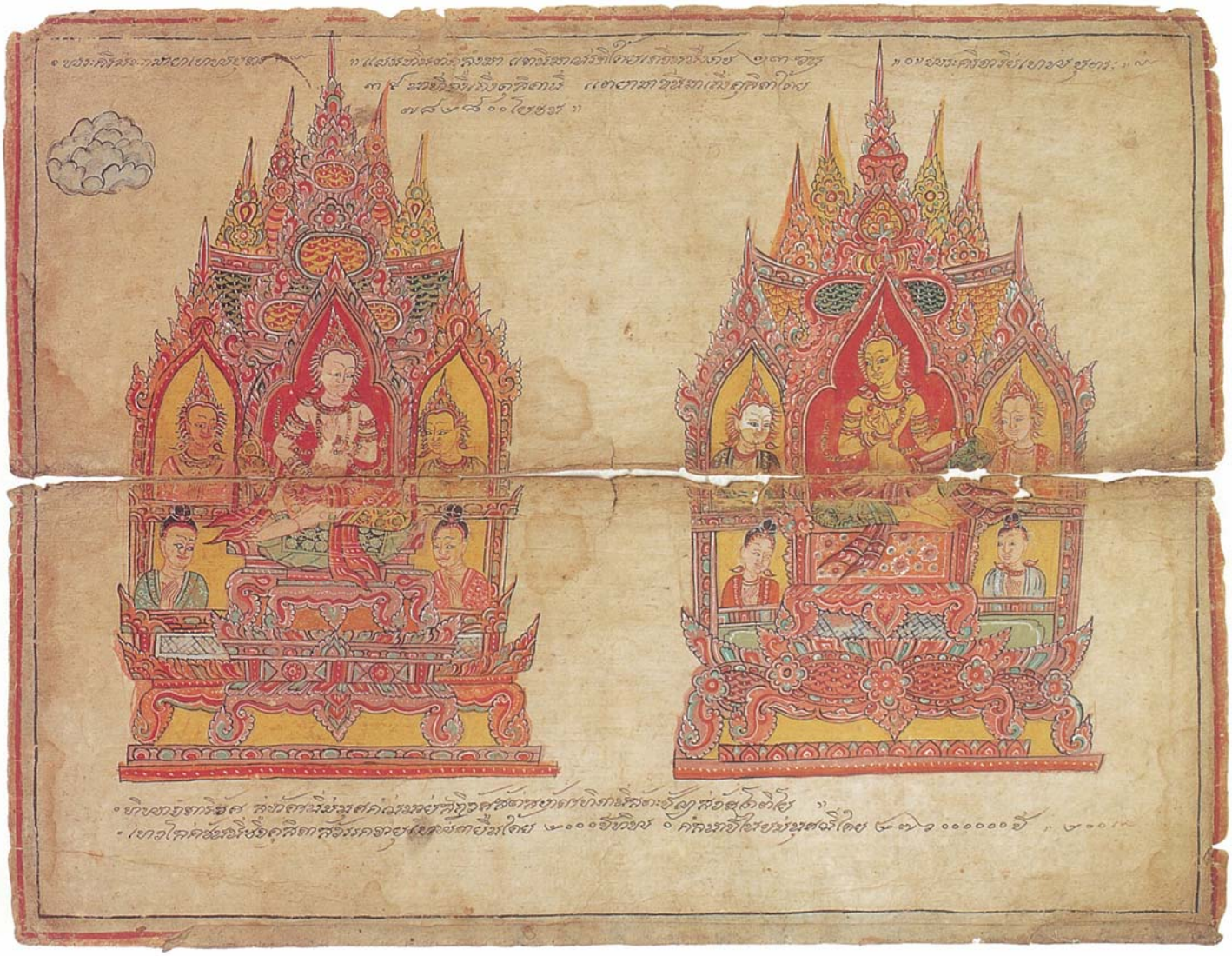

ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นดุสิต

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร มีพระศรีมหามายาเทพบุตร และพระศรีอาริยเทพบุตร อยู่ในชั้นนี้

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นยามา

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

ภาพที่ ๑๕ จิตรลดาวันอุทยาน และเขากำแพงจักรวาล

อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นเมืองของพระอินทร์
เขากำแพงจักรวาล มีดาวนพเคราะห์ต่างๆ รัศมีสีต่างๆ กัน มีขนาดต่างๆ กันด้วย

ภาพที่ ๑๖ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการโคจรของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

ภาพที่ ๑๗ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาล ทั้ง ๔ ทิศ

ท้าวกุเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย อยู่ทิศอุดร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬหราช	เป็นใหญ่แก่กุมภัณฑ์ทั้งหลาย อยู่ทิศทักษิณ

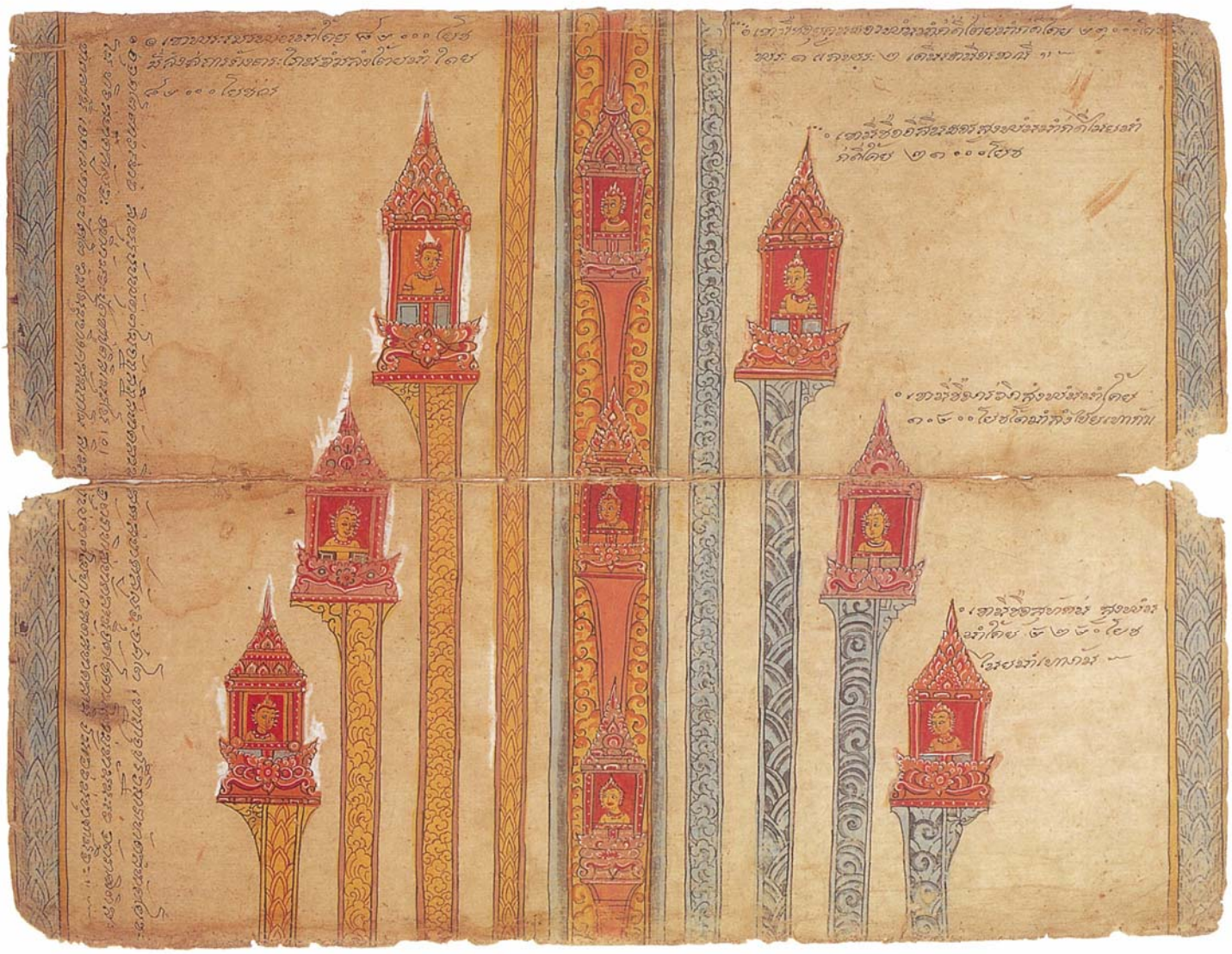

ภาพที่ ๑๘ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มีเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ อาทิ เขาอิสินทร เขากรวิก และเขาสุทัศน์

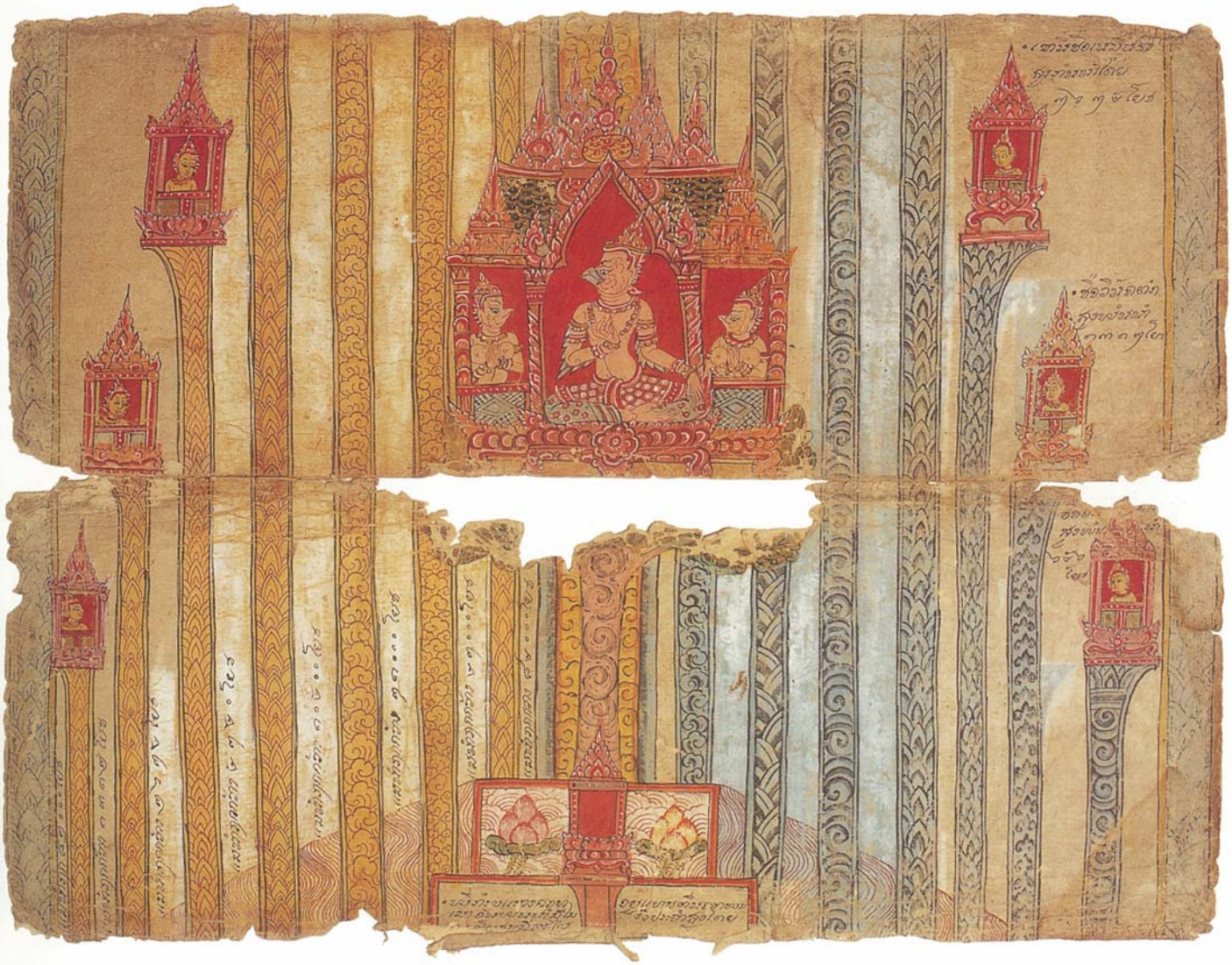

ภาพที่ ๑๙ พิภพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆตั้งอยู่บนเขาสุทัศน์ เขาเนมินธร เขาวินันตก เขาอัศกรรณ เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความกว้าง ความลึกต่างๆ กัน

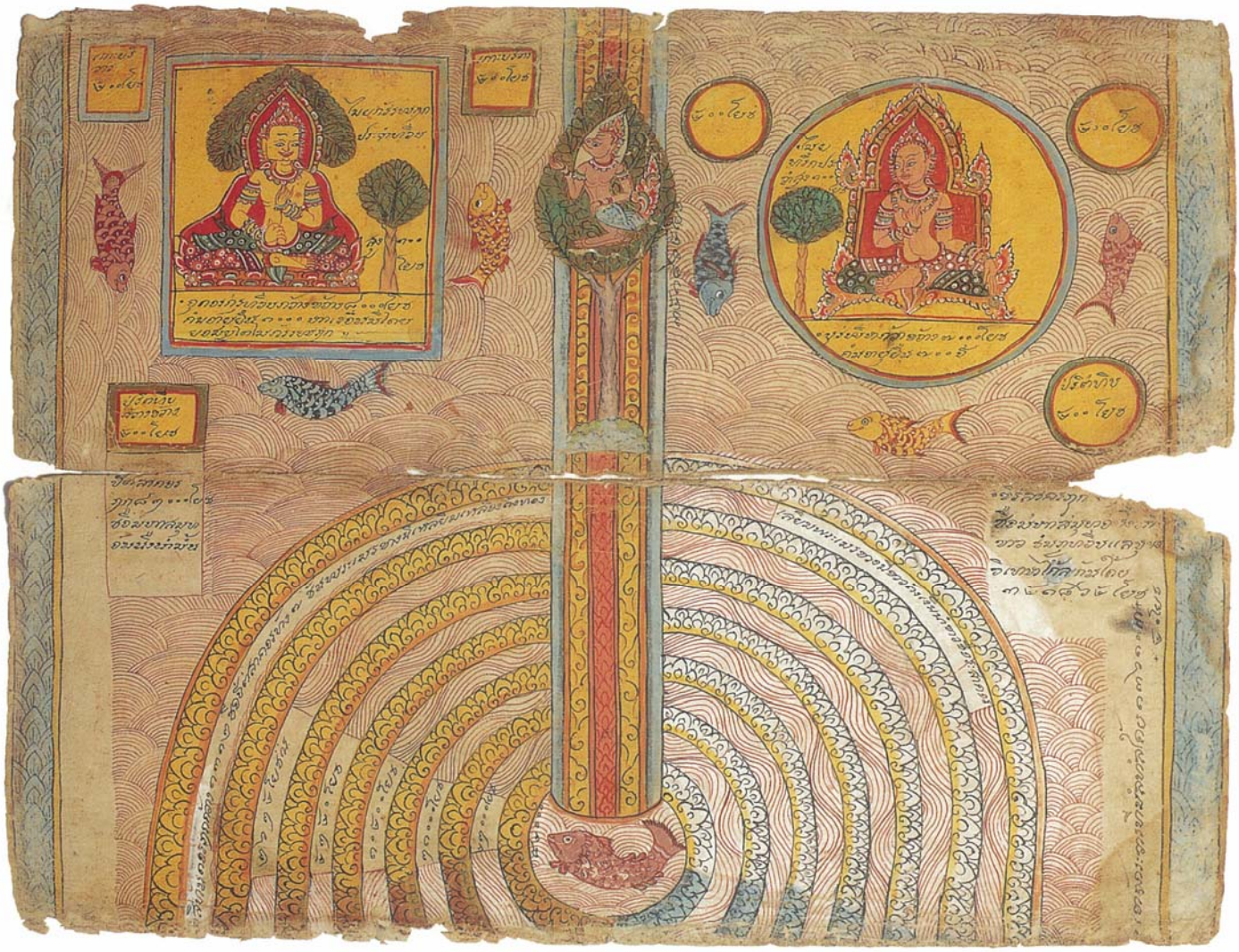

ภาพที่ ๒๐ อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

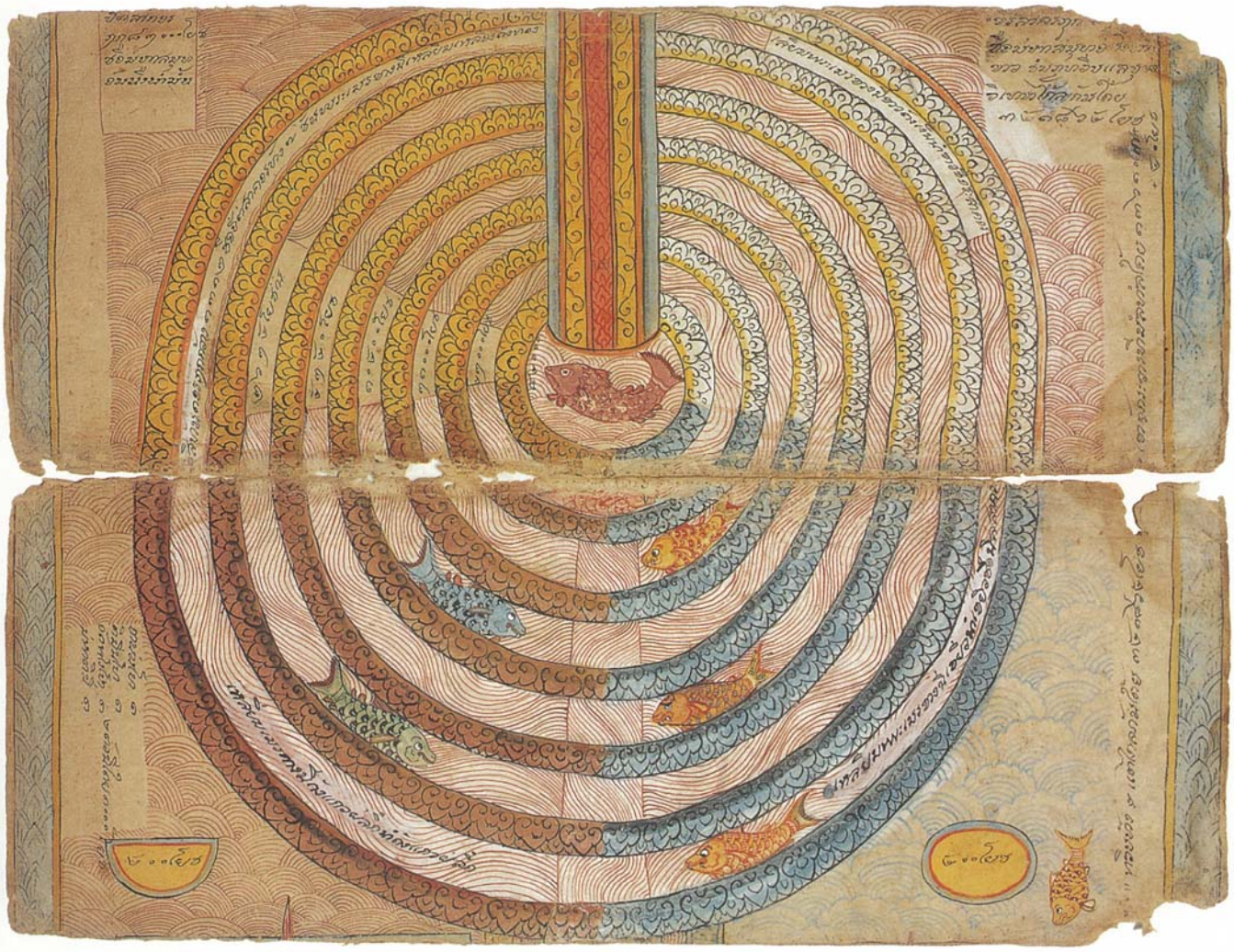

ภาพที่ ๒๑ เขาพระสุเมรุ

ล้อมรอบด้วยมหาสมุทรทั้ง ๔ คือ ปีตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

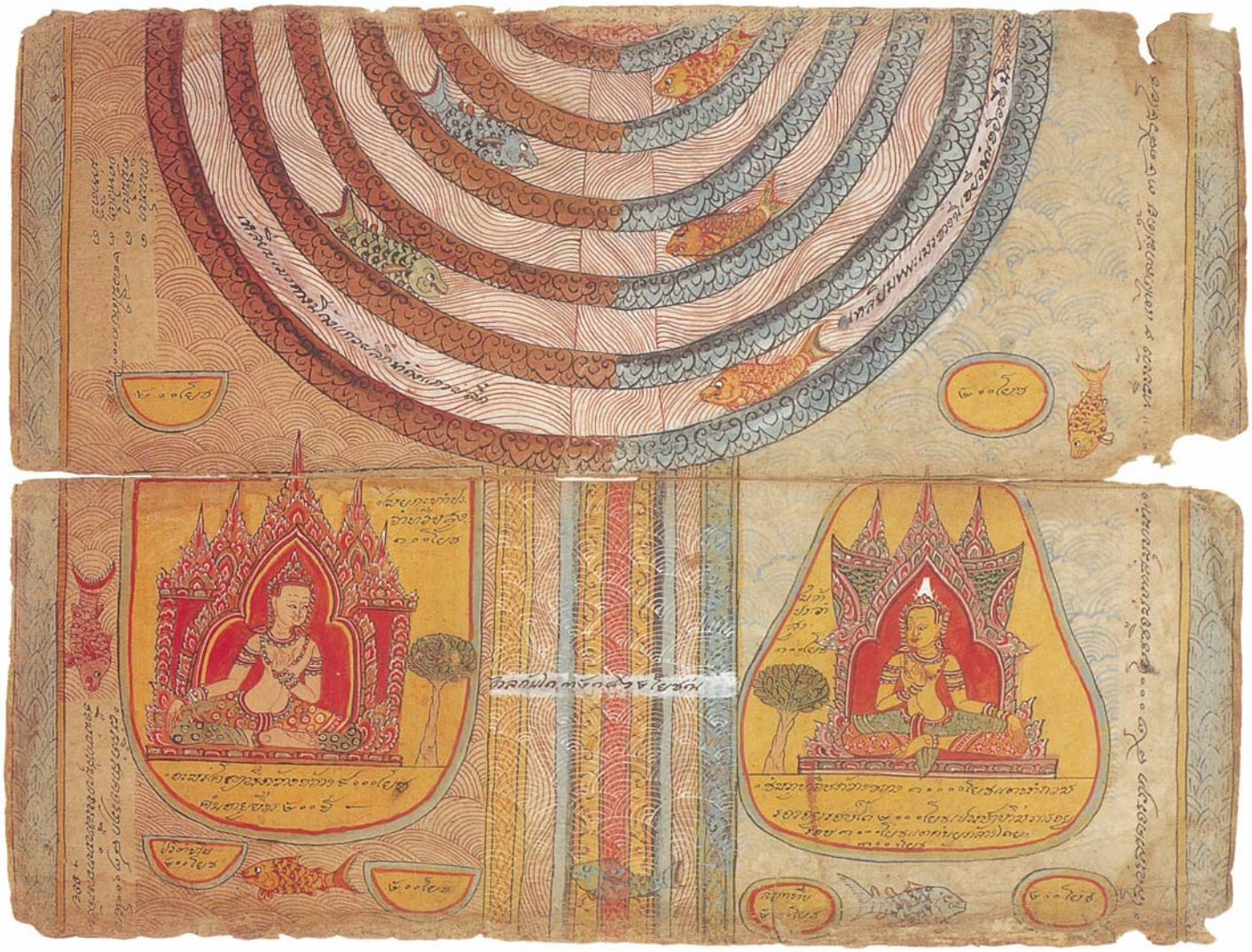

ภาพที่ ๒๒ เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

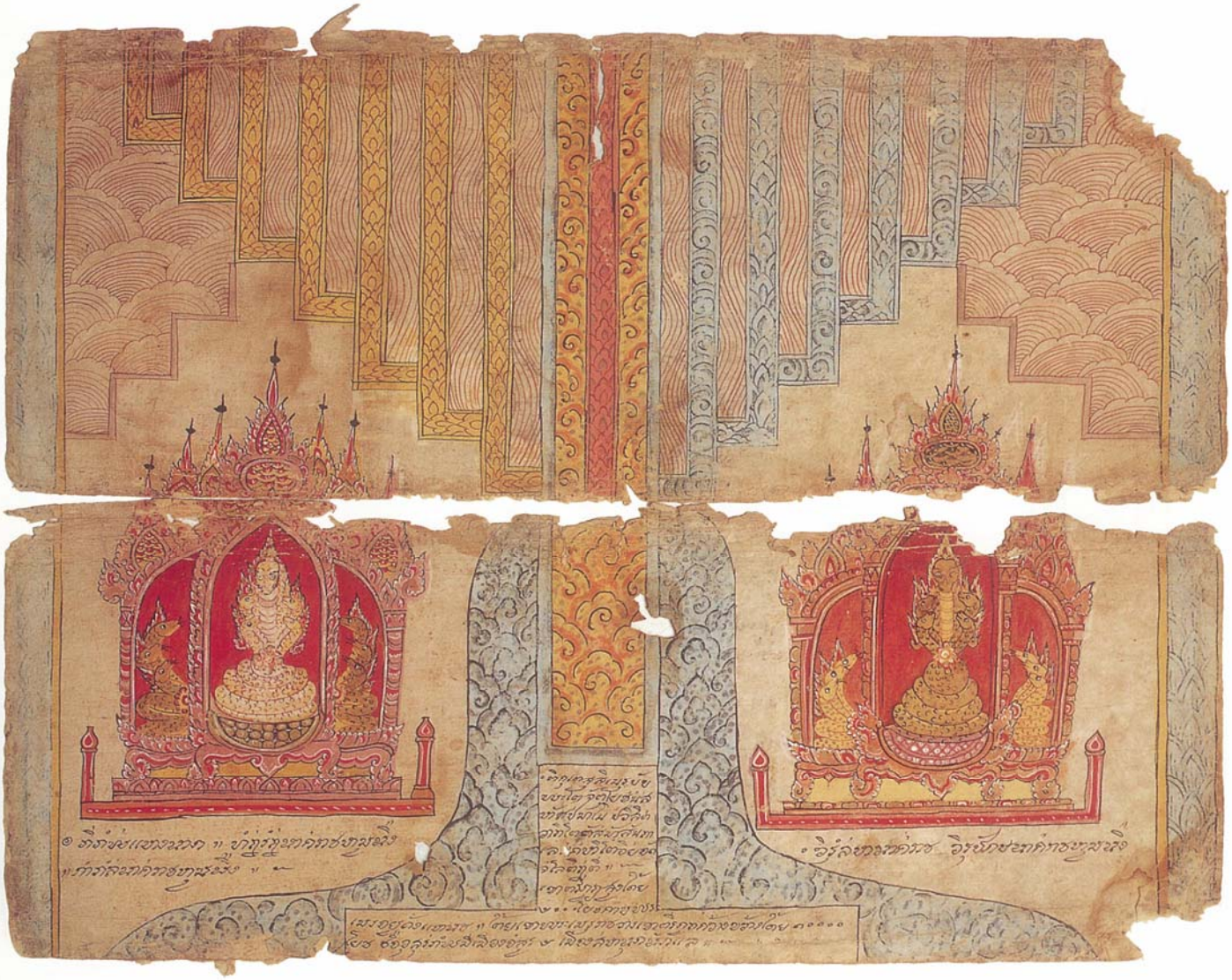

ภาพที่ ๒๓ พิภพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุมีทศรฐนาคราช กำพลนาคราช วิรุณนาคราช และวิรุลปักษ์นาคราช

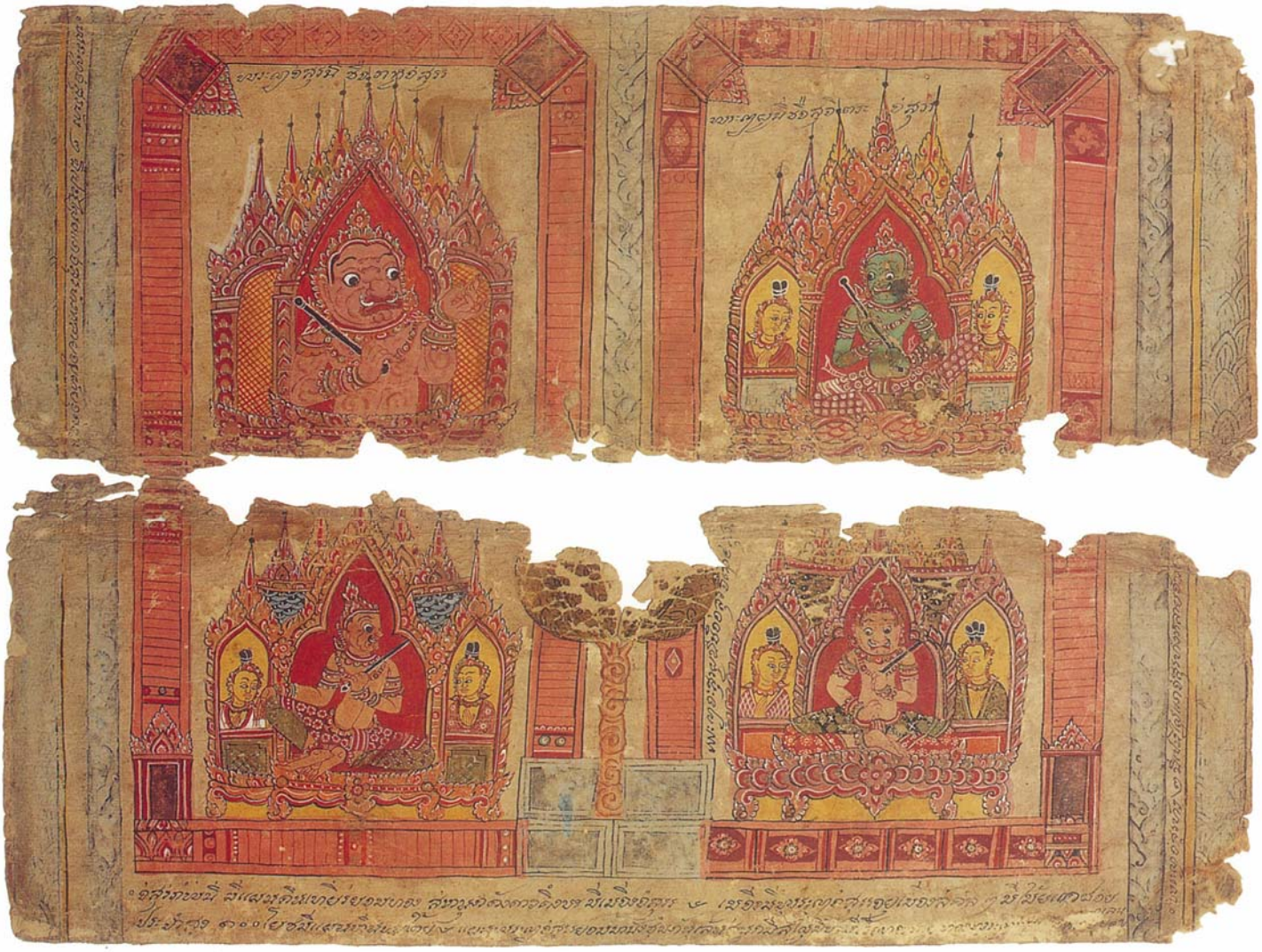

ภาพที่ ๒๔ พิภพแห่งอสูร

มีพญาราหูอสูร พญาพรหมทัศน์อสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
พญาสุจิตรอสูร พญาจิตราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

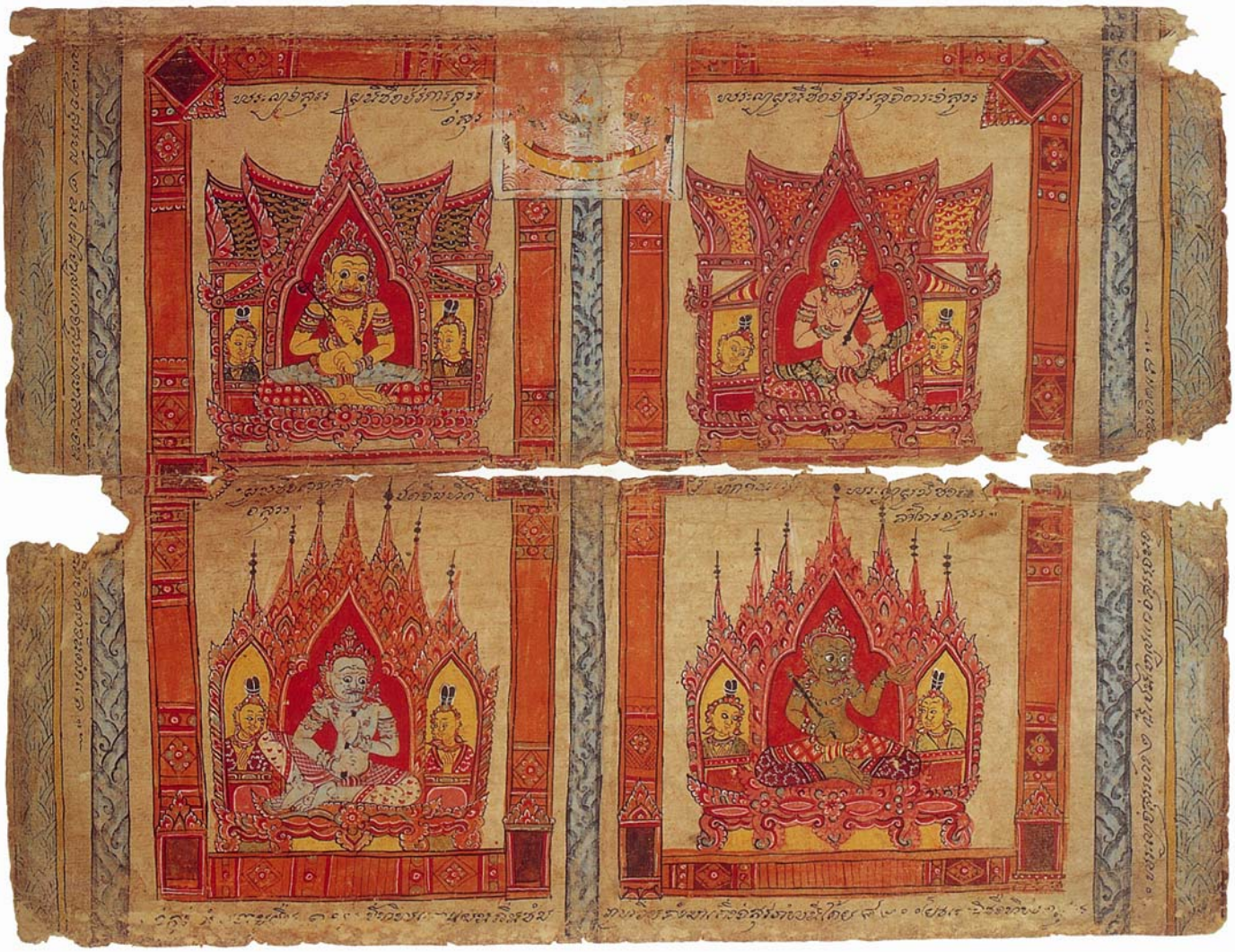

ภาพที่ ๒๕ พิภพแห่งอสูร

มีพญาปะระกาสูรอสูร พญากุเวราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายประจิมทิศ
พญาสุจิตรอสูร พญาอะสำโภร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายทักษิณทิศ

ภาพที่ ๒๖ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

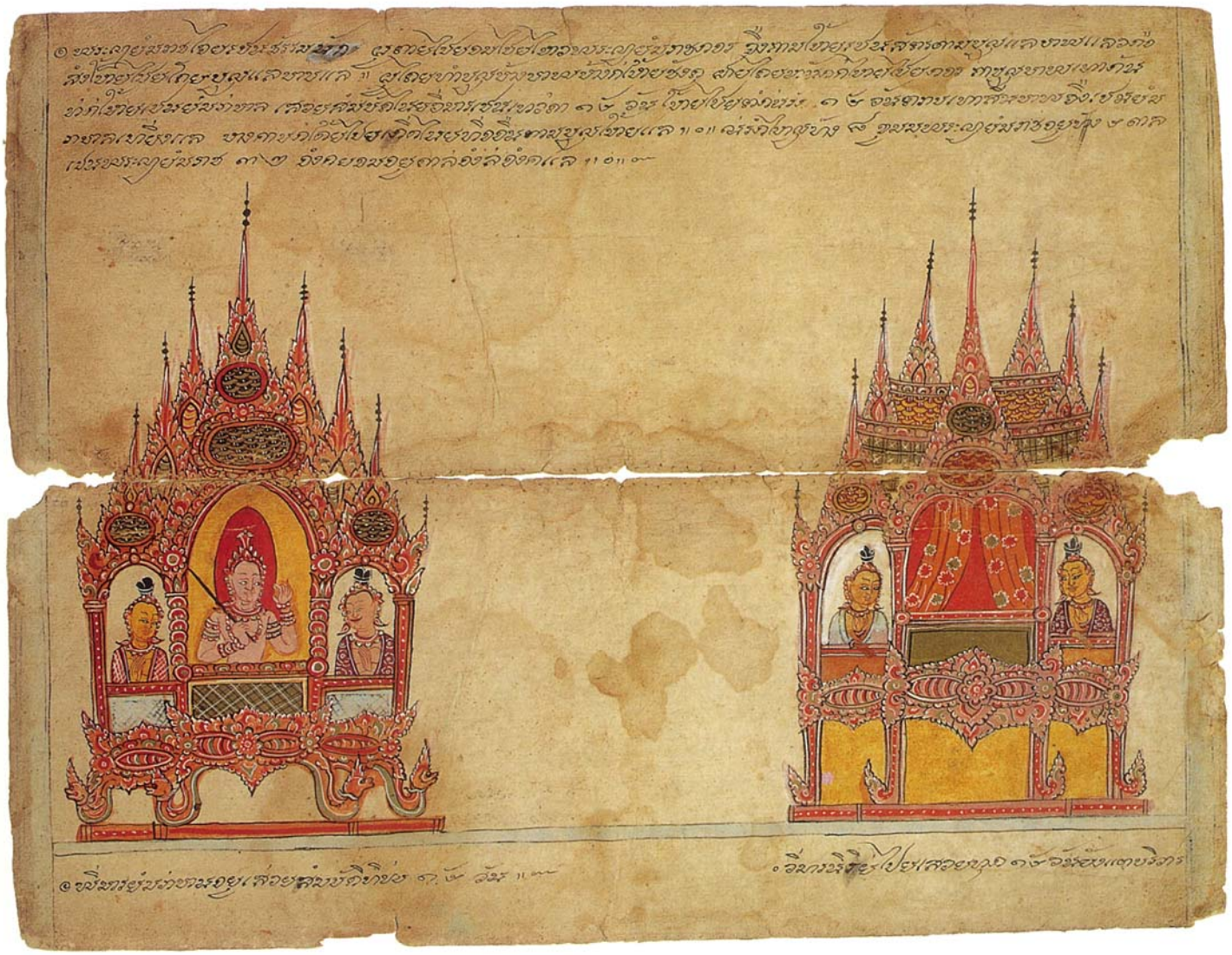

ภาพที่ ๒๗ วิมานของยมบาลและนิริยบาล

วิมานยมบาล เสวยสมบัติทิพย์ ๑๕ วัน

วิมานนิริยบาล เสวยทุกข์ ๑๕ วัน

ภาพที่ ๒๘ สัญชีพนรก

เป็นนรกใหญ่ คนทั้งหลายที่ฆ่าสัตว์ย่อมมาตกในนรกนี้ มีอายุยืน ๕๐๐ ปีนรก เวลาเก้าล้านปีมนุษย์ จึงได้วันหนึ่งคืนหนึ่งในนรกนี้

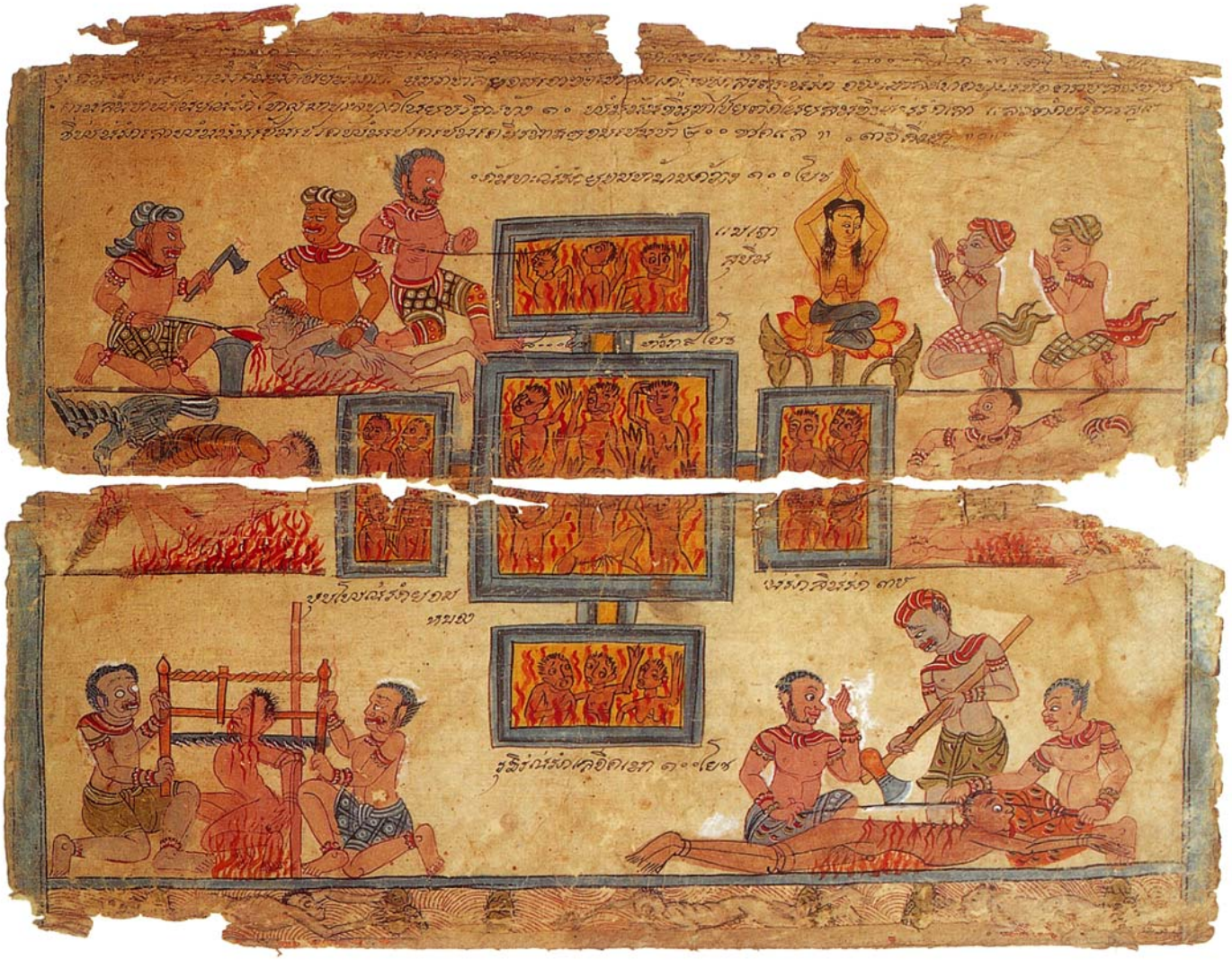

ภาพที่ ๒๙ กาลสุตตนรก

นายนิริยบาลเจ้าเอาสัตว์ให้นอนเหนือแผ่นเหล็ก เอาบรรทัดตี แล้วถากฟันด้วยจอบ บ้างเอาเลื่อยชักทิ่มแทงแล้วเอาไปทอดในขุมนรกใหญ่ ฯ

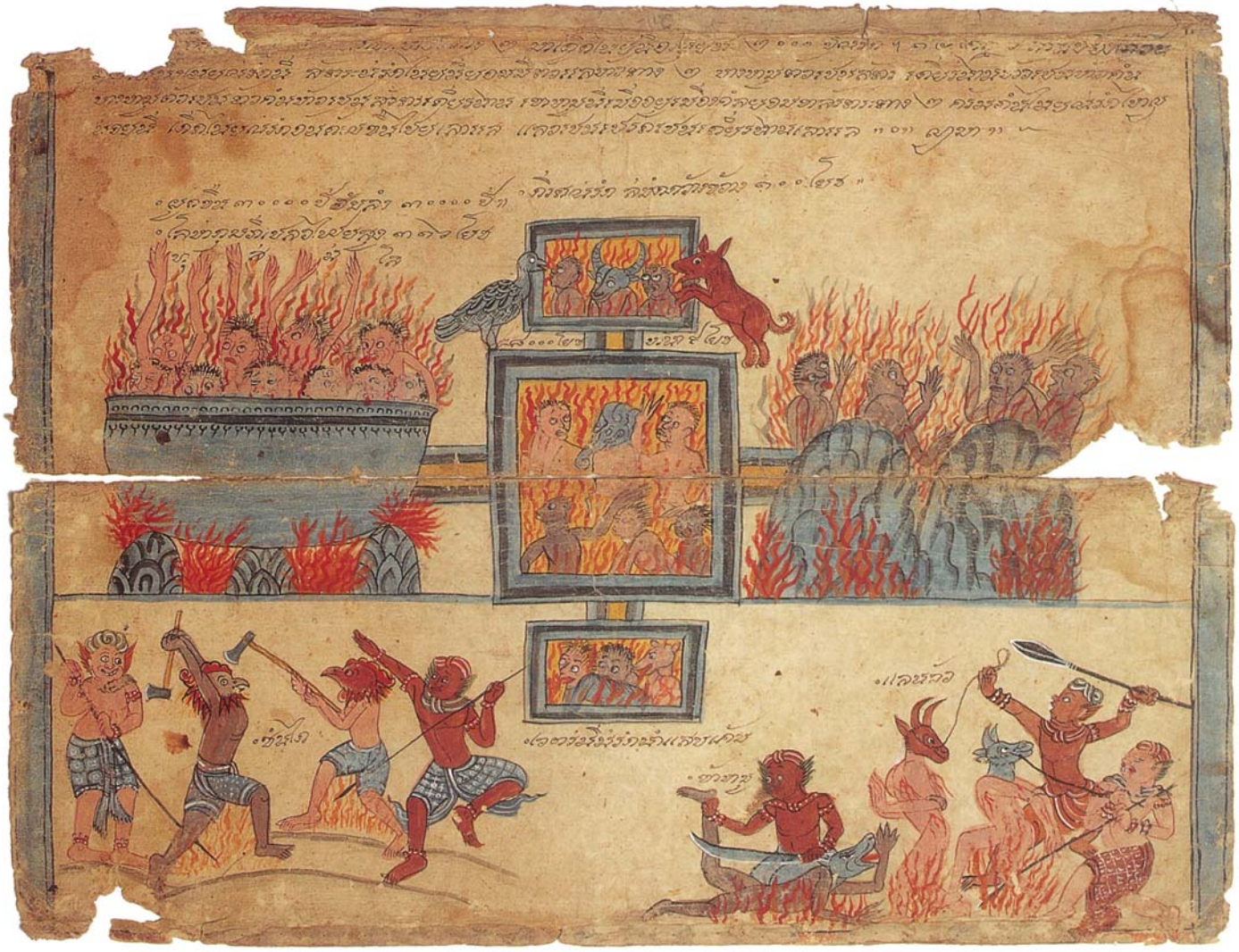

ภาพที่ ๓๐ สังฆาฏนรก

สัตว์มาเกิดในนรกนี้มีอายุยืน ๒,๐๐๐ ปีนรก สัตว์นรกนี้ย่อมมีตัวและหัวต่างๆ บางหมู่ตัวเป็นสัตว์เดรัจฉาน หัวเป็นคน บางหมู่ตัวเป็นคนหัวเป็นสัตว์เดรัจฉาน เขาหมู่นี้ทำบาปด้วยการฆ่าสัตว์ต่างๆ

ภาพที่ ๓๑ โรรุวะนรก

คนทั้งหลายอันลักทรัพย์ท่าน เมื่อตายย่อมมาตกในนรกนี้ สัตว์มีอายุยืน ๔,๐๐๐ ปีนรก ครั้นสิ้นบาปไปตกนรกบริวารทั้ง ๑๐ แล้วไปเกิดเป็นเปรต ต่อจากเปรตเป็นเดรัจฉาน นรกนี้มีดอกบัวเป็นหนามชูสัตว์นรกอยู่ทุกตน

ภาพที่ ๓๒ มหาโรรุวะนรก

นรกนี้รุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิงดอกบัวมากกว่าหมื่นกว่าแสน มีหนามกรดคม
สัตว์เกิดในดอกบัวเพลิงมีไฟลุกไหม้ทั่วกาย คนทั้งหลายอันมักเมียท่าน ผู้หญิงทำชู้นอกใจผัว มาตกนรกนี้
อายุยืน ๘,๐๐๐ ปีนรก ๒๓ โกฏิ ๔ ล้านปี จึงได้ ๑ วัน ๑ คืนในนรกนี้

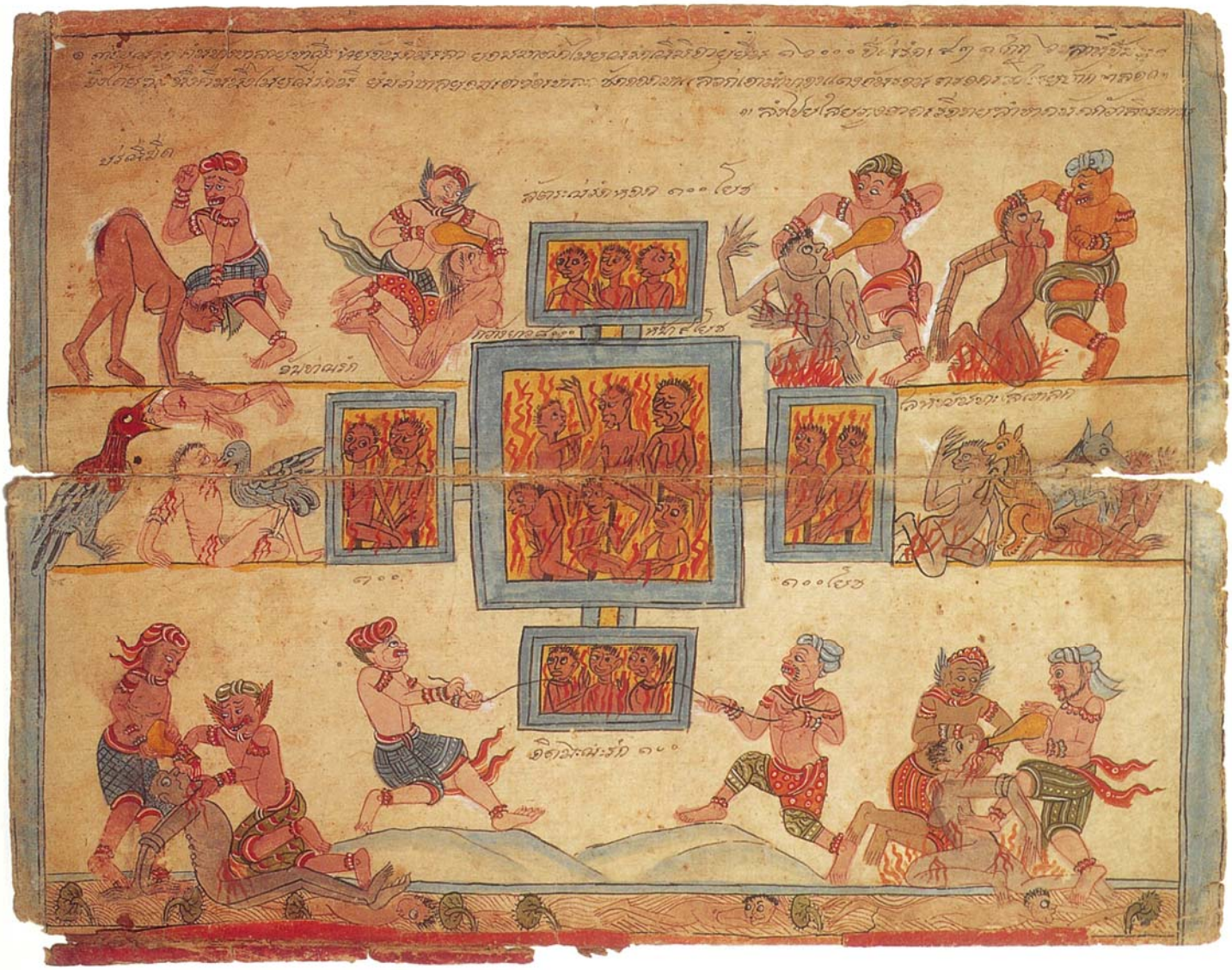

ภาพที่ ๓๓ ตาปนรก

คนทั้งหลายหญิงชายอันกินเหล้า เมื่อตายย่อมมาตกในนรกนี้
มีอายุยืน ๑๖,๐๐๐ ปีนรก ๑ วัน ๑ คืน ในนรกเท่ากับ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปีมนุษย์
ยมบาลเอาขอเหล็กชักออกมาแล้วเอาน้ำทองแดงร้อนๆ กรอกเข้าไปในปากลงไปถึงท้องจนกว่าจะสิ้นบาป

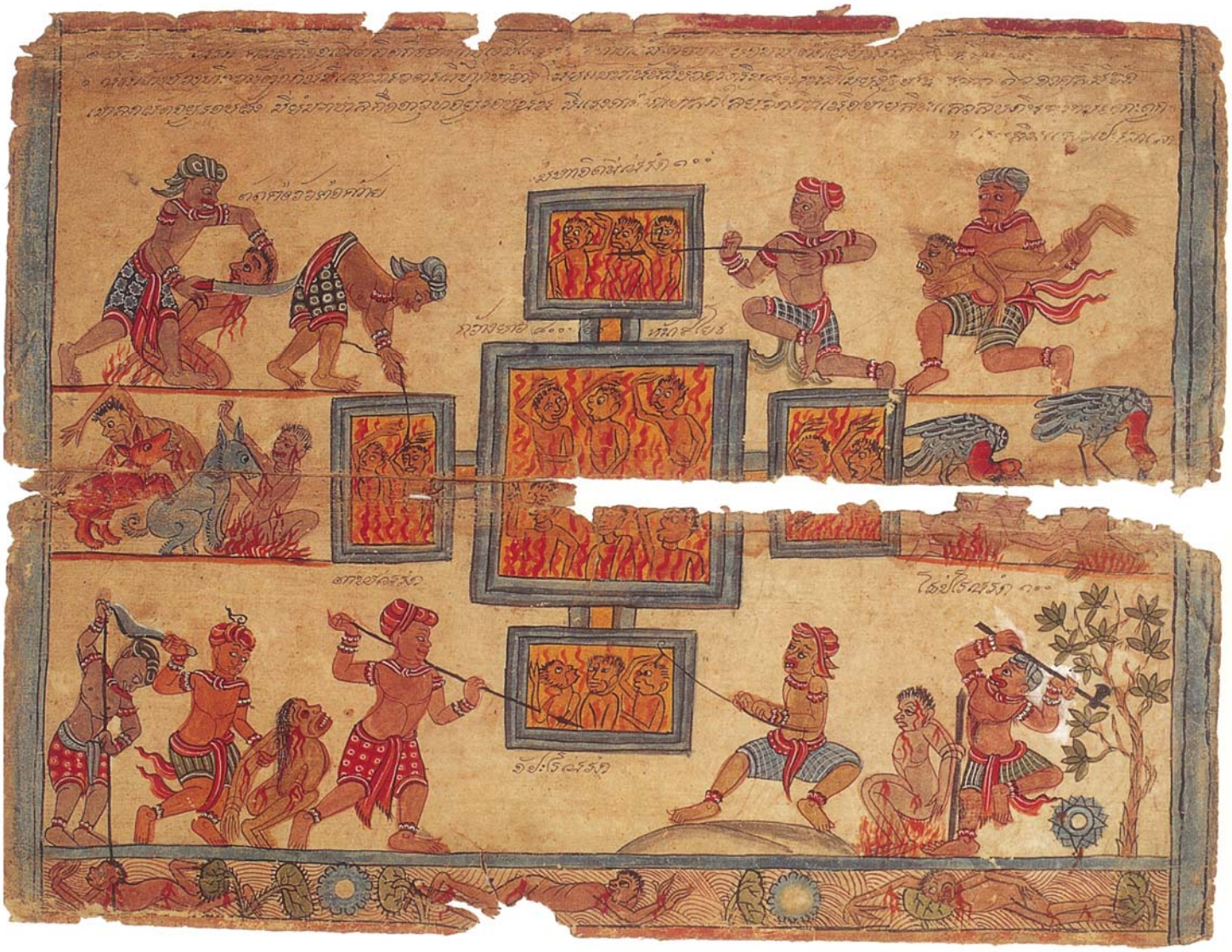

ภาพที่ ๓๔ มหาตาปนรก

คนผู้ถือว่าทำบุญมิได้บุญ ทำบาปมิได้บาป ย่อมมาตกในนรกนี้
นรกทั้งหมดที่วางต่อกันมีแม่น้ำเวตรณีทุกหว่าง แม่น้ำนั้นมีบัวกรด
ริมฝั่งนั้นมีไม้งิ้ว หนามยาว ๑๖ องคุลี มีจักรเหล็กพัดอยู่รอบฝั่ง
มียมบาลถืออาวุธอยู่รอบนั้น มีแร้งกาปากเหล็กไล่จิกกินเนื้อให้สิ้น
แล้วกลับเป็นขึ้นมาอีก ซ้ำแล้ว ซ้ำเล่าจนสิ้นบาป

ภาพที่ ๓๕ มหาอเวจีนรก

คนฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำสังฆเภท ทำร้ายภิกษุและภิกษุณี
ขุดพระพุทธรูปและพระเจดีย์ ตัดต้นพระศรีมหาโพธิ ตายมาตกนรกนี้ มีอายุยืนกัลป์หนึ่ง
นรกนั้นมีฝาปิดอยู่ มีไฟลุกตรลบอยู่ สัตว์นรกก็ไหม้ละลายดังตะกั่วที่เคี่ยวอยู่ในกระทะ
ตายแล้วเป็นซ้ำแล้วซ้ำเล่าตราบสิ้นบาปในนรก เมื่อสิ้นบาปแล้วจะเห็นทางออก
ไปตกในนรกบริวารทั้ง ๔ อีก จนกว่าจะสิ้นบาป

ภาพที่ ๓๖ เปรตโลกยะ และโลกันตนรก

เปรตโลกยะ อยู่รอบกำแพงจักรวาลนรกนี้มี ๕ หมู่
หมู่หนึ่ง ชื่อ ขัดชานะเปรต ย่อมฉีกกินเนื้อกันเอง
หมู่หนึ่ง ชื่อ มูลหเปรต หลงอยู่ทุกเมื่อ
หมู่หนึ่ง ชื่อ ขุปิปาสาเปรต อดอาหารอยู่
หมู่หนึ่ง ชื่อ ถิตะเปรต ยืนอยู่ทุกเมื่อ
หมู่หนึ่ง ชื่อ กรณสิกิตเปรต มือเป็นดาบปาดเนื้อตัวเองกิน
โลกันตนรก อยู่ต่ำกว่าเปรตโลกยะ เป็นดินแดนที่มืดนัก สัตว์นรกย่อมกัดกันกินแล

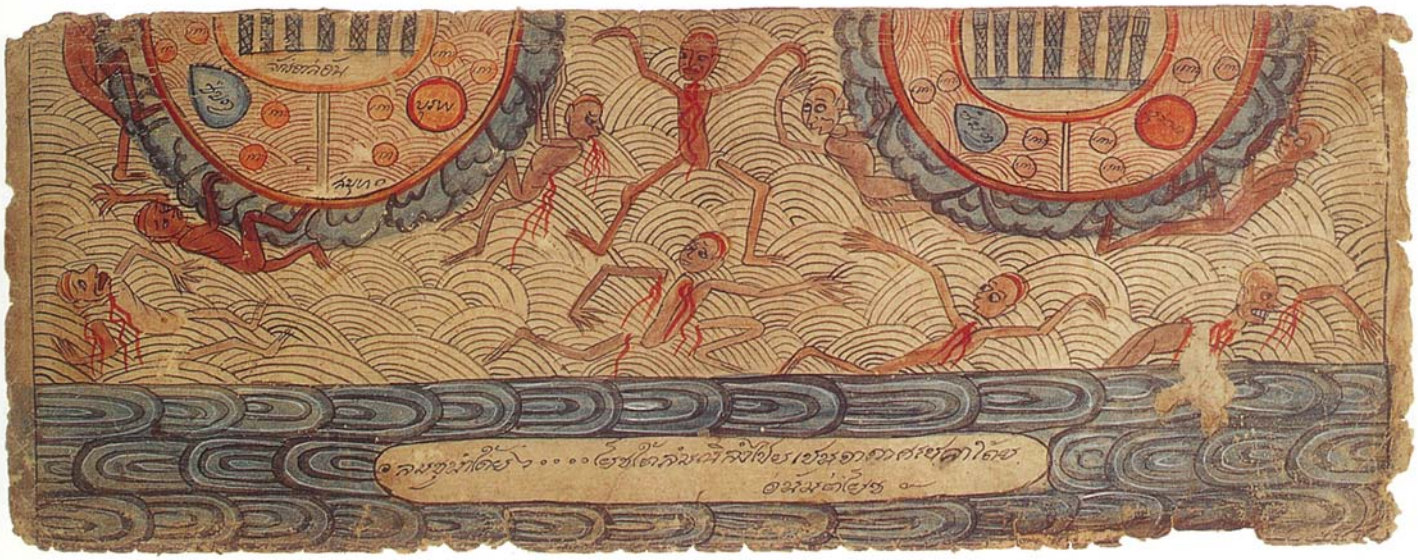

ภาพที่ ๓๗ **จักรวาล** (ไม่สมบูรณ์)

ลอยน้ำอยู่ มีลมชูน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ใต้ลมนี้ลงไปเป็นอากาศเปล่าได้อนันตโยชน์

ภาพที่ ๓๘ อสูรกาย

มี ๒ หมู่ หมู่หนึ่งชื่อทิพอสูรกาย หมู่หนึ่งชื่อกากันชดาสูรกาย พวกหนึ่งตัวผอมหาเลือดเนื้อมิได้ ปากเท่ารูเข็ม พวกหนึ่งตัวดำ ท้องยาว ปากใหญ่ เล็บตีนเล็บมือรี ผมหยอง เขาสองหมู่นี้มีในมนุษย์นี้แล เขาย่อมอยู่ในป่า ในเขา ในสมุทรทุกแห่งแล.

ภาพที่ ๓๙ เปรตหมู่ต่าง ๆ

บางหมู่มีปราสาทแก้ว มีกำแพงล้อมรอบ บางหมู่มีช้าง, ม้า คานหามขี่ไปในอากาศ บางหมู่ชื่ออเหตุประดีสนที บางหมู่ชื่อโตรเหตุประดีสน บางหมู่เป็นวิมานิกเปรต บางหมู่มีเครื่องทิพย์กิน บางหมู่ไม่มีอาหารกิน บางหมู่กินแต่อาจม กินเสลดน้ำลาย รากเสีย เปรตทั้งหลายนี้ชื่ออบายภูมิ

ภาพที่ ๔๐ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ทำบาปต่างๆ กัน เช่น บาปยุยงให้สงฆ์ผิดกันจะมีหนอนเจาะปากอยู่
บาปตีพ่อแม่ ตายาย จะขอดเนื้อตัวเองกิน
บาปบังคับความผิดธรรม บาปหญิงนอกใจผัว
บาปฆ่าสัตว์ขายเนื้อหนัง เป็นแต่ชิ้นเนื้อ และกระดูกให้แร้งกาไล่จิกไปในอากาศ
บาปทำไร่นาในเขตวัด
บาปใส่รองเท้า ขี่ช้าง ม้า ยั่วยาน คานหาม เข้าในเขตวัด

ภาพที่ ๔๑ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ทำบาปต่างๆ กัน ได้แก่ ตัดหน่อไม้ในวัด ตีพ่อแม่ เป็นต้น

ภาพที่ ๔๒ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ทำบาปต่างๆ กัน เช่น ลอกทองพระ เป็นต้น

ภาพที่ ๔๓ เปรตหมู่ต่าง ๆ

ทำบาปต่างๆ กัน ได้แก่ ร้องในวัด เป็นต้น

ภาพที่ ๔๔ พุทธประวัติ

ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงลอยถาด
พระพุทธเจ้าประทับที่ปาลิไลยก์ มีลิงถวายน้ำผึ้ง ช้างถวายคนโท
และพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพุทธมารดาบนดาวดึงส์สวรรค์

หน้าปลาย

ภาพที่ ๔๕ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลของไทย

เช่น เมืองปัตตานี สงขลา นครศรีธรรมราช ไชยา ปากน้ำพุมเรียง เป็นต้น รวมทั้งเกาะต่างๆ ในมหาสมุทรอินเดีย เช่น เกาะเอนติซอง เกาะติบูรฝรั่งดำ มโสลดฝรั่ง เป็นต้น และ ระยะทางระหว่างเกาะและเมืองต่างๆ เหล่านั้น

ภาพที่ ๔๖ แผนที่โบราณ (ไม่สมบูรณ์)

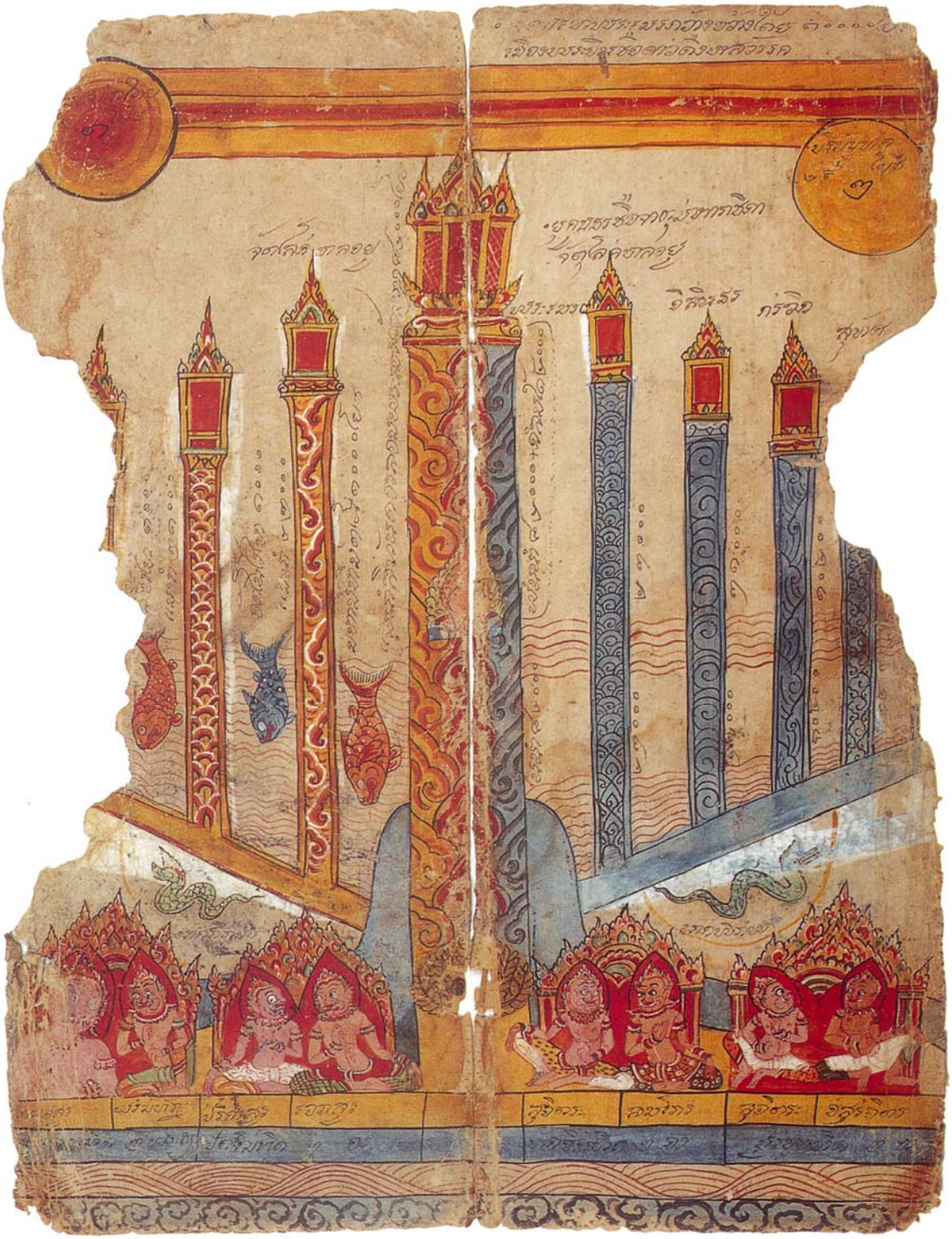

ภาพที่ ๔๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาพระสุเมรุ

มีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบและมีแม่น้ำสีทันดรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗ นั้น
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใต้เขาพระสุเมรุ เป็นพิภพนาคและอสูร

ภาพที่ ๔๘ แผนที่โบราณ : แสดงวิถีโคจรของพระอาทิตย์

ที่ตั้งของบุพวิเทหทวีป และชมพูทวีป

ภาพที่ ๔๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏ

ในนิบาตชาดก ในภาพเป็นชาดก เรื่อง กากาติชาดก พญาครุฑลักตัวนางกากีไปไว้ในเกาะฉิมพลีทวีป นายนาถกุเวนโดยสาร สำเภาไปเพื่อสืบความ ถูกมังกรผุดขึ้นมาทำให้สำเภาแตกจึงเกาะกระดานไปแอบซ่อนอยู่ในวิมานของพญาครุฑ และมีภาพความเป็นอยู่ของพญานาคในท้องมหาสมุทร และชาดกในทุกนิบาตเรื่องทธิวาหนชาดก ชายคนหนึ่งสำเภาแตกเกาะกระดานมาถึงเกาะพบหมูคาบแก้วเหาะมาเพื่อกินผลมะเดื่อ แล้ววางแก้วไว้ ชายคนนั้นจึงมาฉวยแก้วเหาะไปพบ ฤาษี ๓ ตน

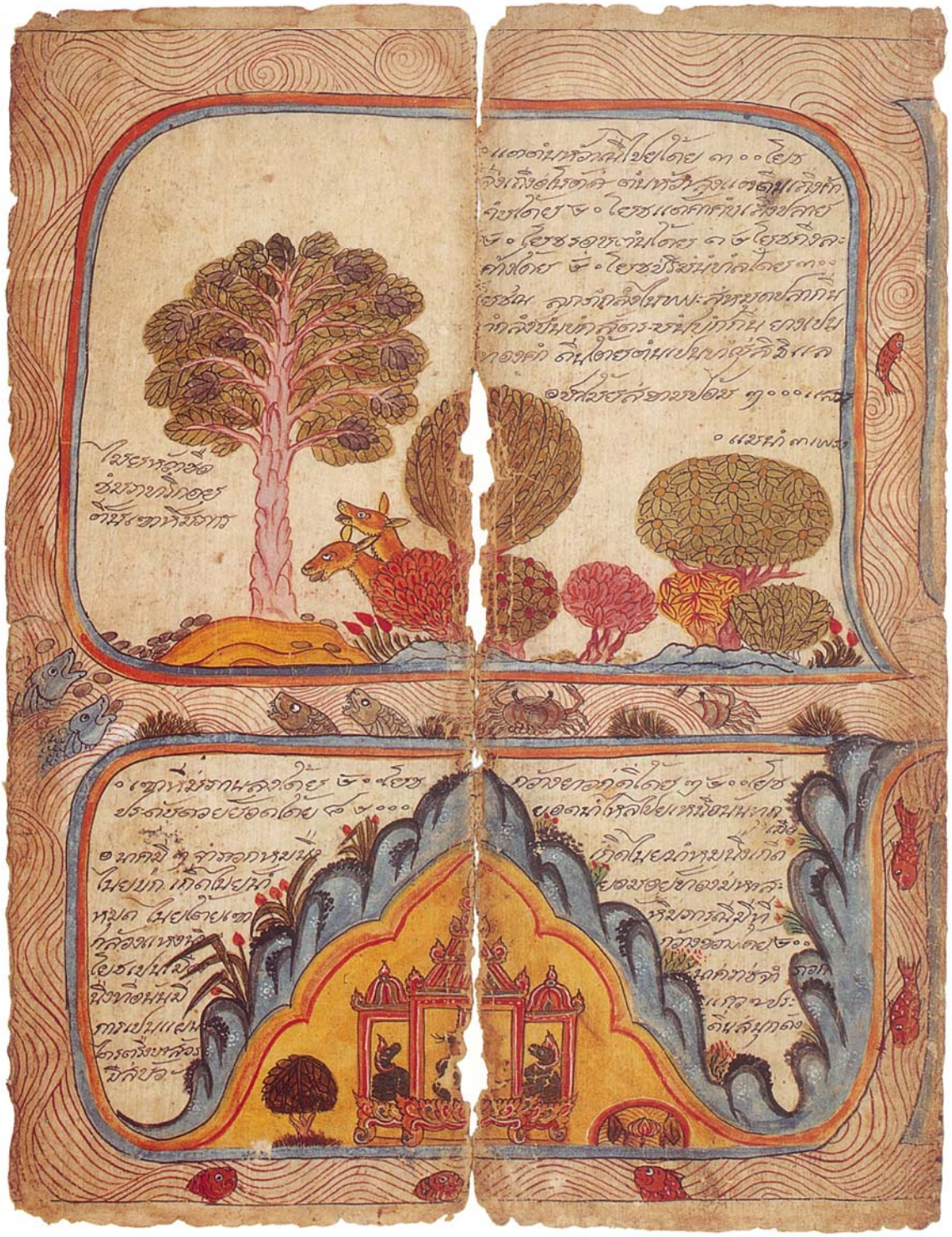

ภาพที่ ๕๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าไม้

ไม้หว้าชื่อชมพูทรึกอยู่เชิงเขาหิมพานต์ ป่าไม้มะขามป้อม เขาหิมพานต์
และกล่าวถึงนาค ๒ จำพวกคือ นาคที่เกิดในน้ำ และนาคที่เกิดบนบก

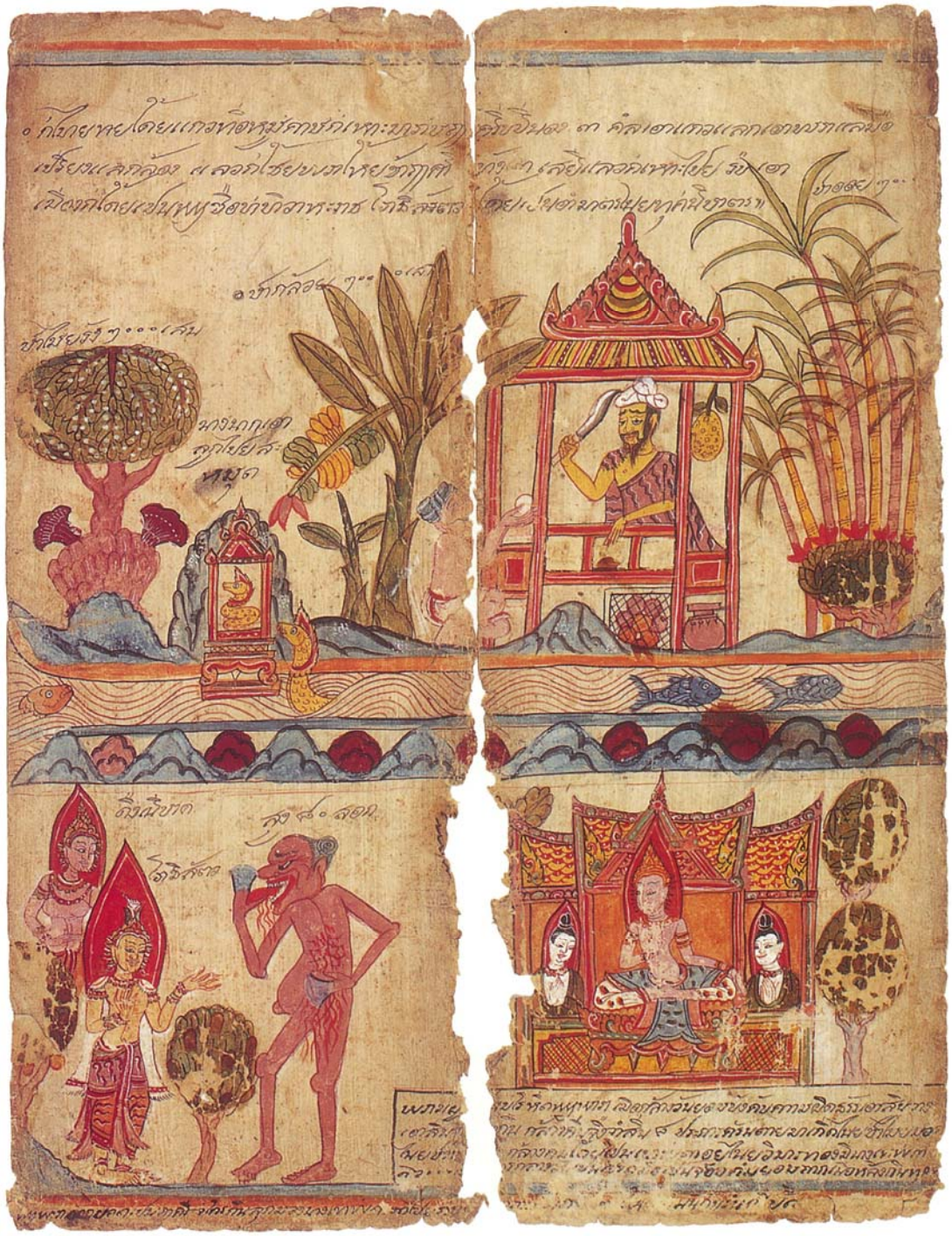

ภาพที่ ๕๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพชาดกในทุกนิบาต และติงสนิบาต

เรื่อง ทธิวาหนชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ พญาชื่อทิวาหะราช และชาดกในติงสนิบาต
เรื่อง กิงฉันทชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาพาราณสี ออกบวชเป็น
ฤาษี พบพราหมณ์กลางคืนอยู่วิมานทอง กลางวันเป็นเปรตมือเป็นจอบถากเนื้อกินเป็นอาหาร

ภาพที่ ๕๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าไม้นารีผล

มีวิทยาธรมาตัดนารีผลไปชมเชย มีถ้ำนางนาคที่ขึ้นมาจากมหาสมุทร มีคำบรรยายบ้านคนในหกป่า และภาพเล่าเรื่องนางทำชู้ ครั้นตายไปเกิดในวิมานิกเปรต กลางวันเสวยสุข กลางคืนเสวยทุกข์ให้หมากัดกิน พญาพารามาพบนาง เห็นนางเสวยทุกข์จึงฆ่าหมาจนนางสิ้นบาป พญาพาราจึงเอาซากของนางไปทอดลงในสระ กลับเป็นนางงามขึ้นมาแล้วพาไปอยู่ในวิมาน

ภาพที่ ๕๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้าน ในป่า ๖ ป่า (ไม่สมบูรณ์)

ในภาพเหลือเพียง ๓ บ้านเท่านั้น คือ บ้านโกเพ ๒ บ้านอุดรมณฑล ๔ และบ้านไชยยศ ๖

ภาพที่ ๕๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่

ป่าไม้ขวิด	ตัวสีเหลือง ชื่อ บัณฑสีห์ กินเนื้อ
ป่าไม้ไทร	ตัวสีขาวดั่งสังข์ปากและเท้าแดง ชื่อ ไกรษรสีห์ กินเนื้อ
ป่าไม้ม่วง	ตัวหม่นดังปีกนกเขา ชื่อ ตรีสีหะ กินหญ้า
ป่าขนุน	ตัวดำ ชื่อ กาลสีห์ กินหญ้า

ภาพที่ ๕๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างหมู่ต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์

มีบัณฑมณฑลสระ และฉัตทันต์สระ

ภาพที่ ๕๖ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาไกรลาส

ตอนล่างของภาพมีม้าพลาหกตระกูล โคอุสุภราช และภาพชาดก เรื่อง พระสุธนชาดก

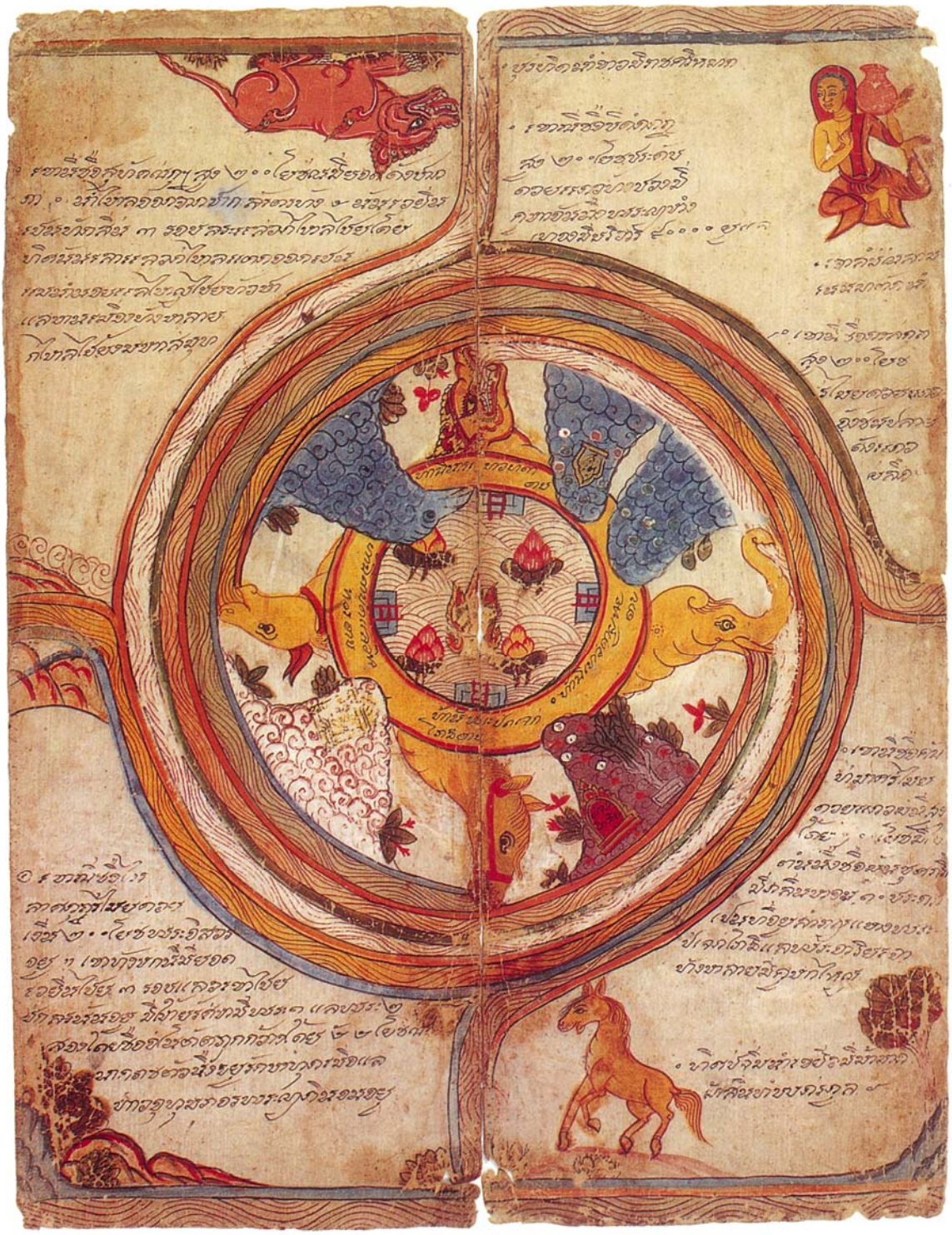

ภาพที่ ๕๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสระอโนดาต

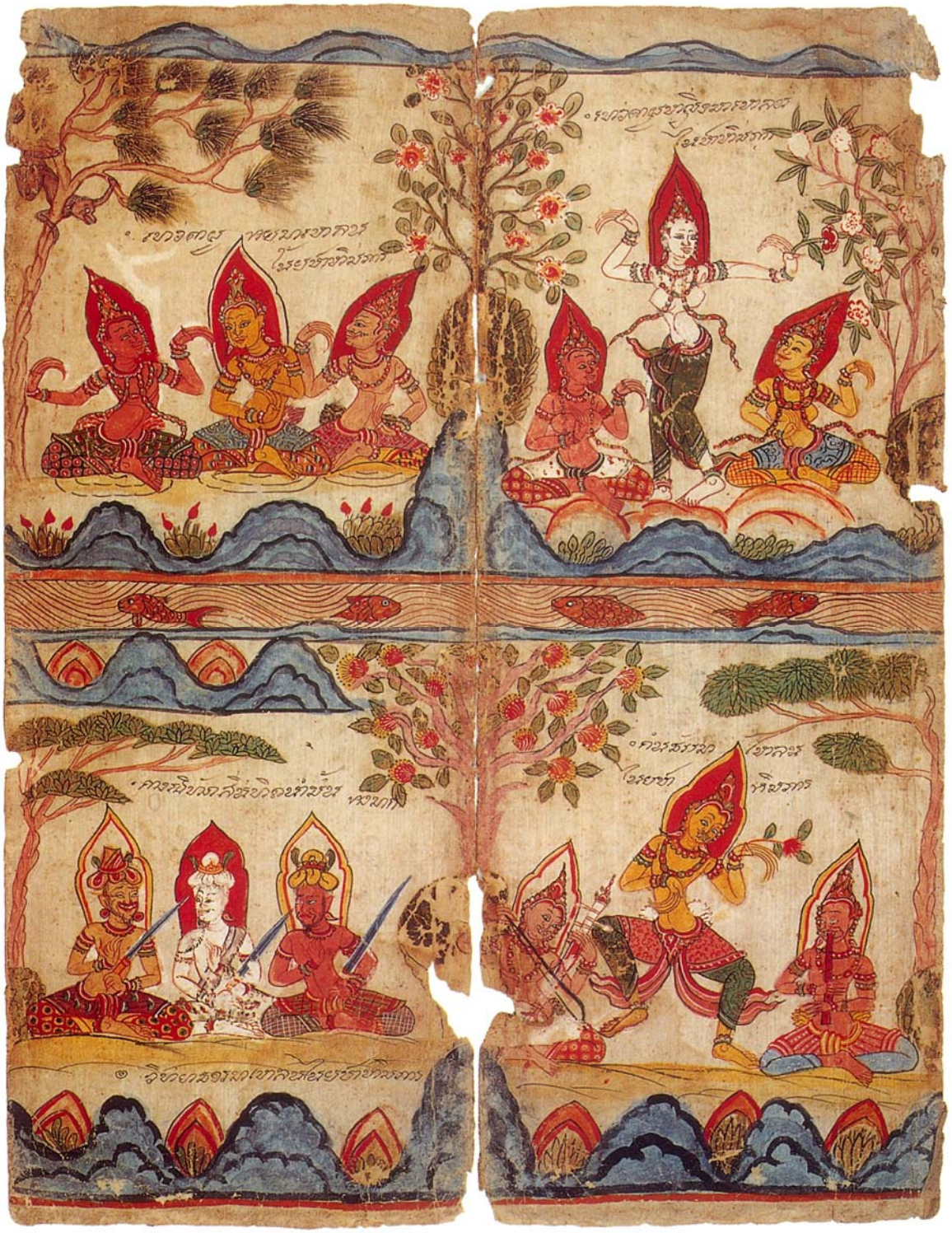

ภาพที่ ๕๘ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพเทวดาผู้ชาย เทวดาผู้หญิง วิทยาธร และคนธรรพ์**

มาเล่นในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๕๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพชาดกเรื่อง สมุทโฆษชาดก

และภาพช้างตระกูลต่างๆ เช่น เหมตระกูล อุโบสถตระกูล

ภาพที่ ๖๐ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์จตุบาท เลือกสีหราชเป็นพญาครั้งปฐมกัลป์

ตอนล่างเป็นภาพเรื่องพระสุธนชาดก

ภาพที่ ๖๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาอากาศคงคา

มีลมฤดูกาลมาอุ้มเอาน้ำไปตกเป็นฝน และลูกเห็บ ตอนล่างเป็นภาพเล่าเรื่อง ภัลลาติกชาดก ในวีสตินิบาต เมื่อพญาปัถเวนเป็นมิคกินนร นางมลิกาเป็นมิคกินรี

ภาพที่ ๖๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพนกทั้งหลายเลือกหงษ์เป็นพญาครั้งปฐมกัลป์

ทำให้กาผูกเวรกับนกเค้า ตอนล่างเป็นภาพเล่าเรื่อง ผันทนชาดก ในเตรสกนิบาต เมื่อหมีผูกเวรกับไม้สะคร้อ และเรื่องเมื่อแรกปฐมกัลป์นาคขาดน้ำจึงมาขอน้ำจากพญากบ แต่มนตรีกบไม่ให้

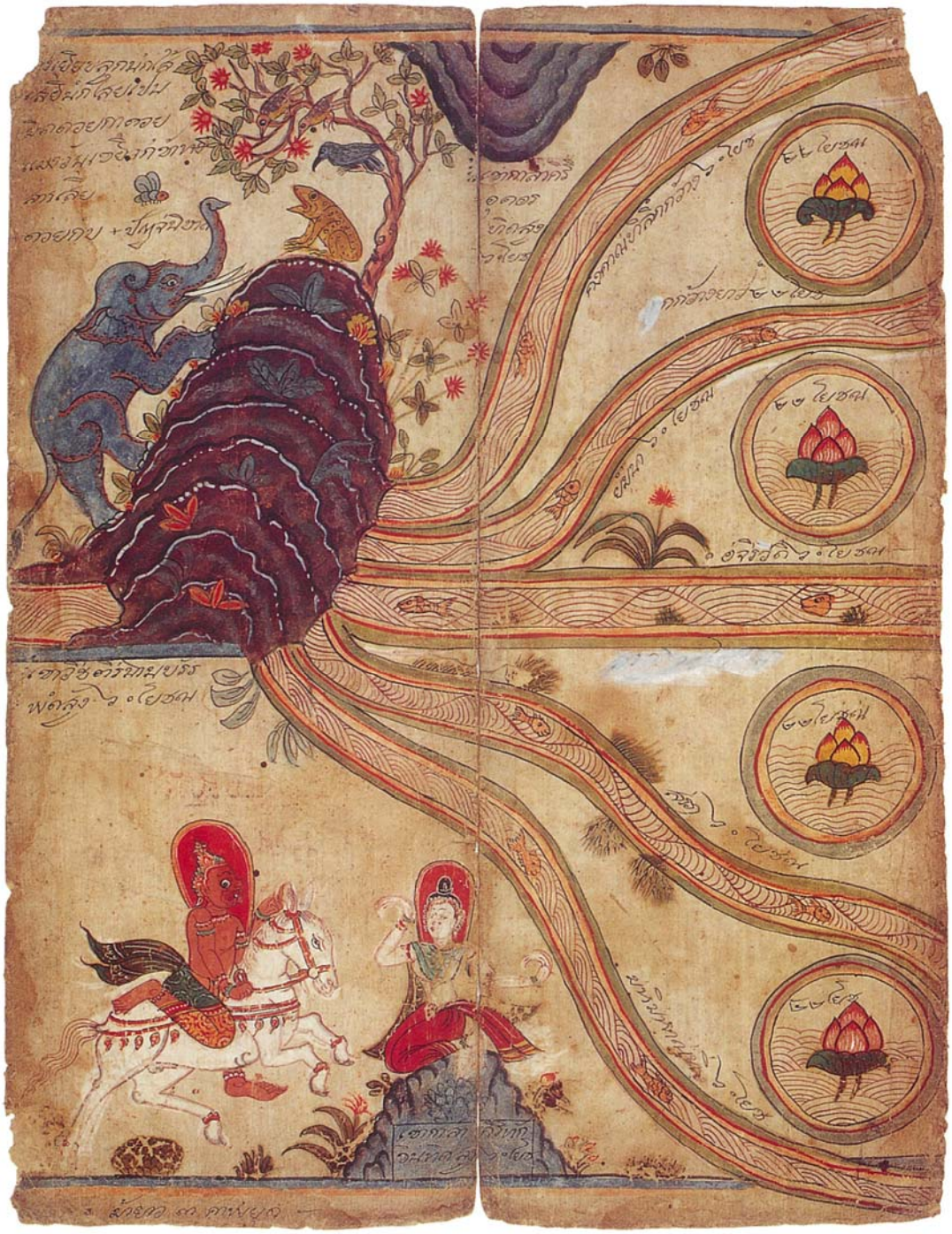

ภาพที่ ๖๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพปัญจมหานที ในอินเดีย

ได้แก่ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรภู และมหิมานัททีี มีภาพเล่าเรื่องลฑุกิกชาดกในปัญจนิบาต

ภาพที่ ๖๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์มหาราช

ภาพที่ ๖๕ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์สักกบรรพ

ภาพที่ ๖๖ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ฉกษัตริย์

ตอนล่างมีภาพสระโบกขรณี นกกรวิก และเขานาลิบรรพต

ภาพที่ ๖๗ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

ตอนล่างของภาพเป็น เขาเวบุราณบรรพตมีภาพนกยูง นกต่างๆ และต้นไทร

ภาพที่ ๖๘ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน

ภาพที่ ๖๙ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน

ภาพที่ ๗๐ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์วนประเวศ กัณฑ์ชูชก และส่วนหนึ่งของนครกัณฑ์

แสดงภาพการละเล่นสมัยโบราณ เช่น ญวนหก ไต่ลวดและมีกระบวนแห่เครื่องดนตรีชนิดต่างๆ เช่น ปี่ กลอง เป็นต้น ในพิธีสมโภชรับขวัญพระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระโอรสธิดากลับเข้าเมือง

ภาพที่ ๗๑ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทานกัณฑ์

ภาพที่ ๗๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองในสมัยพุทธกาลและสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ

เช่น เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองพาราณสี เมืองสีพีราษฎร์ นิโครธารามมหาวิหาร
โฆสิตาราม เป็นต้น

ภาพที่ ๗๓ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาล

และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

ภาพที่ ๗๔ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ครั้งพุทธกาล (ไม่สมบูรณ์)

ภาพที่ ๗๕ **แผนที่โบราณ : แสดงเมืองและสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ครั้งพุทธกาล** (ไม่สมบูรณ์)

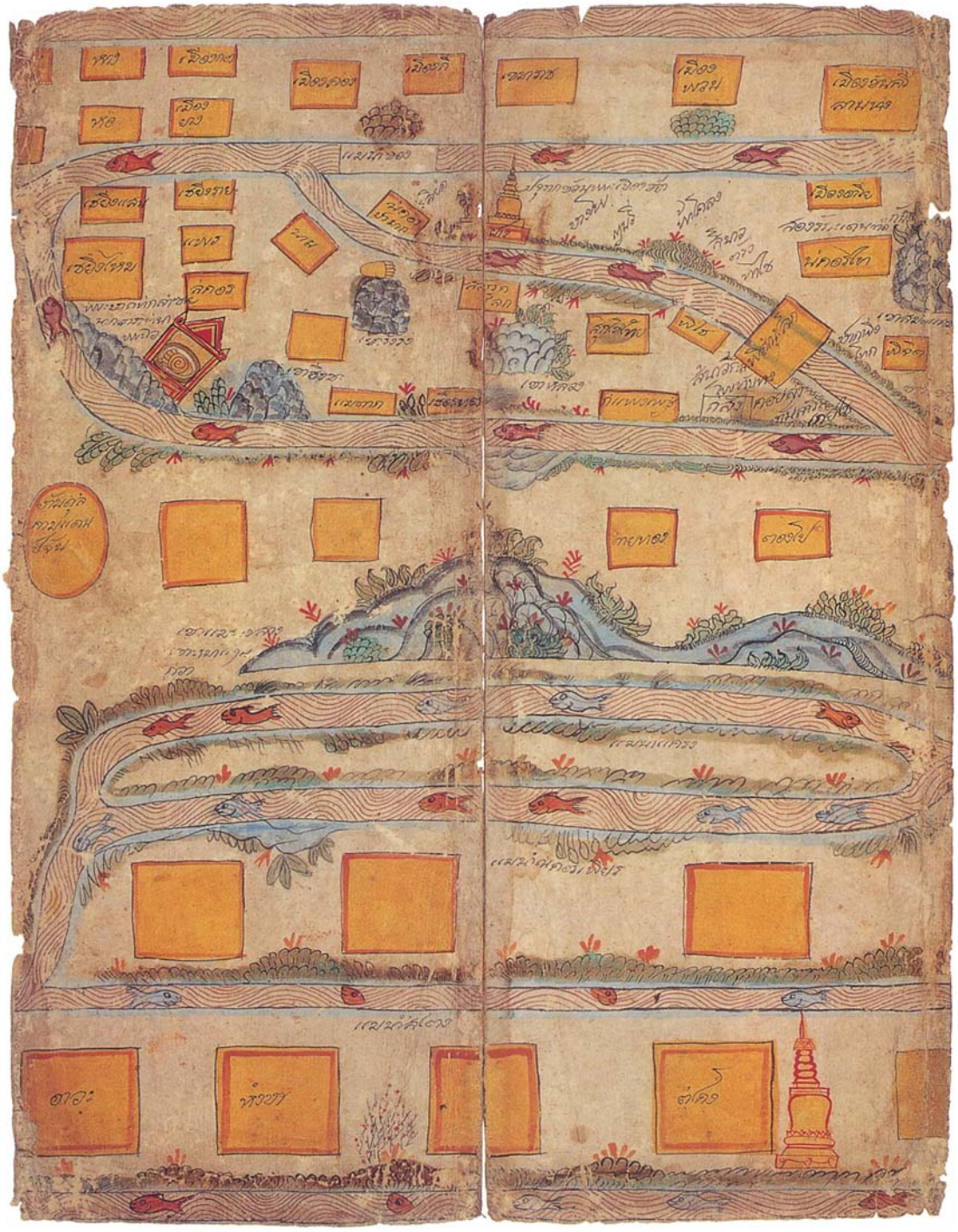

ภาพที่ ๗๖ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆ ในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้านที่มีพระธาตุสำคัญและรอยพระพุทธบาท

เช่น เมืองเชียงใหม่ แพร่ น่าน นครไทย พิษณุโลก ตายทอง ตองโป หงษา เป็นต้น

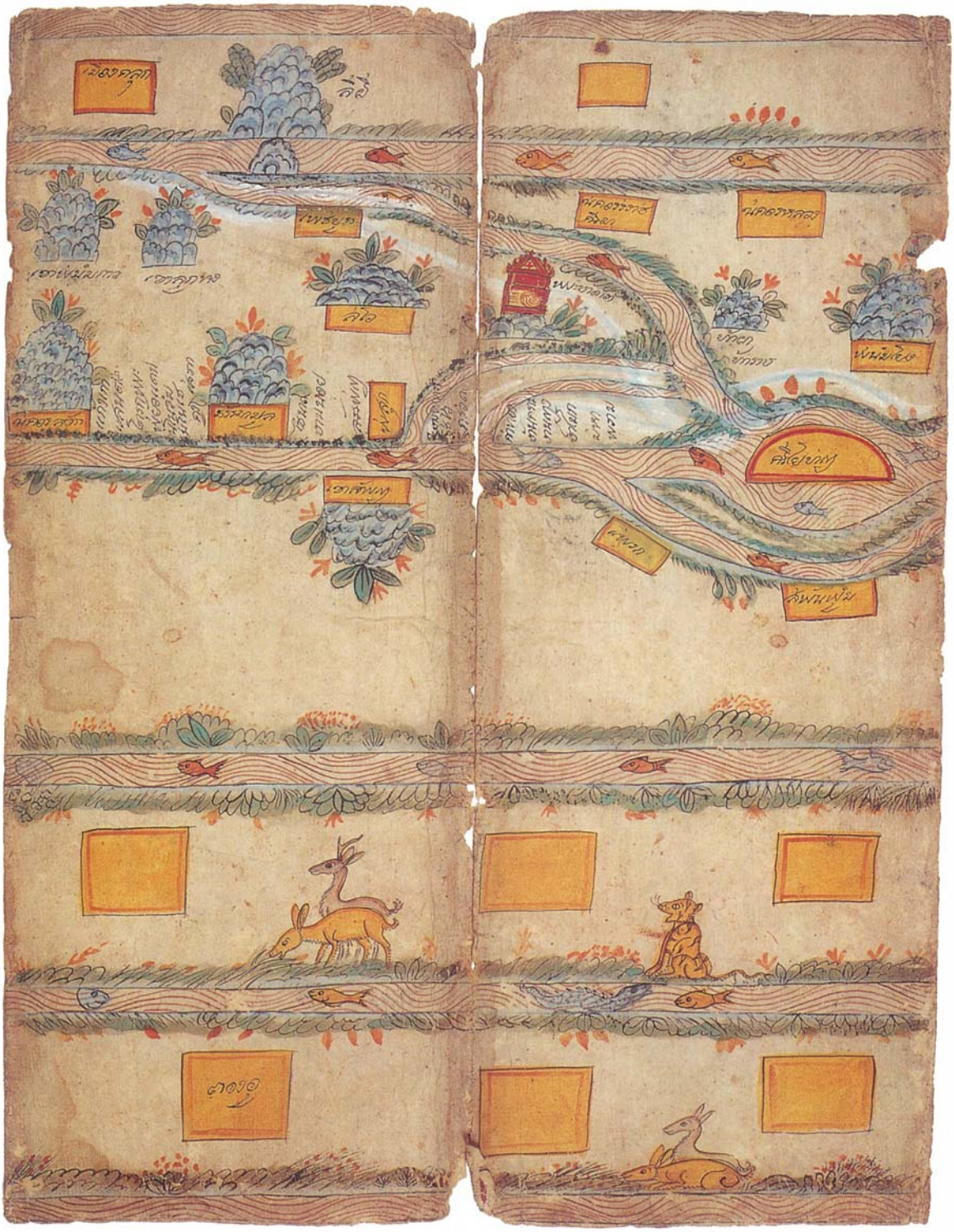

ภาพที่ ๗๗ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสำคัญต่าง ๆ

เช่น เขาพนมกาว เขาลูกช้าง เมืองละโว้ เขาสรรพยา เมืองชัยนาท แพรก สุพรรณภูมิ
และสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ ๗๘ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆบอกระยะทาง และเกาะต่าง ๆ ในทะเล

เช่น เมืองนครชัยศรี ราชบุรี เพชรบุรี หินแท่น กุย ปราน เขาเกาะสามร้อยยอด เกาะมัน เกาะพร้าว เป็นต้น แสดงสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท และบอกศักราชที่สร้างพระประโทนเมื่อพระพุทธศาสนาได้ ๑๑๙๙ ปี

ภาพที่ ๗๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสมุทรอินเดีย

มีเกาะต่างๆ มีเรือสำเภาจีน และฝรั่ง เป็นต้น

ภาพที่ ๘๐ แผนที่โบราณ : แสดงบ้านเมืองและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

เช่น มเหยังคเจดีย์ ถูปาราม เสตวันนาราม อภัยคีรี และ เขาสุมนกูฏที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ ๘๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ทั้งหลายในมหาสมุทร เลือกปลาอานนท์เป็นพญา ครั้งปฐมกัลป์

ภาพที่ ๘๒ ภาพเล่าเรื่องจากทสกนิบาต เรื่อง จตุทวารชาดก

ในภาพชายคนหนึ่งไปค้าขายทางทะเลมารดาห้ามไว้ จึงผลักมารดาล้มลงและตีซ้ำ หลังจากนั้นไปสำเภา แต่สำเภาอับปาง ลอยแพไปพบวิมานิกเปรต เมื่อสิ้นบุญไปเมืองอุสุทนรกไปพบสัตว์นรกตีแม่เช่นกัน มีจักรพัดอยู่บนหัวกลับเห็นเป็นดอกบัว จึงร้องขอจักรนั้นตนจึงต้องรับทุกข์อยู่ในนรกนั้นแทนจนกว่าจะสิ้นกรรม

ภาพที่ ๘๓ ทศชาติชาดก เรื่อง เตมิยชาดก

ตอนนายสุนันท์สารถีนำพระเตมีย์ไปฝังที่ป่าช้าผีดิบตามคำกราบทูลของพราหมณ์
พระเตมีย์ทรงลุกขึ้นทดลองพละกำลังด้วยการยกรถควงไปมา ภาพตอนล่างเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระราชบิดาทรงอุ้มพระเตมีย์ออกพิจารณาคดี
ตัดสินประหารชีวิตคนโทษ ทำให้พระเตมีย์เกรงกลัวบาปกรรมจนต้องทำเป็นใบ้

ภาพที่ ๘๔ ทศชาติชาดก เรื่อง มหาชนกชาดก

ตอนสำเภาอัปปางพระมหาชนกกำลังกระทำความเพียร ว่ายน้ำอยู่ในทะเล
จนนางมณีเมขลาเกิดความเลื่อมใสช่วยอุ้มองค์ไปวางไว้เหนือแผ่นศิลามงคลในสวนมะม่วง
จนกระทั่งบุรุษราชรถเสี่ยง แล่นมาหยุดที่แท่นหินนั้น

ภาพที่ ๘๕ ทศชาติชาดก เรื่อง สุวรรณสามชาดก

ตอน บิดามารดาของสุวรรณสามไปหาผลไม้ขณะเดินทางกลับฝนตกหนักเข้าไปหลบฝนใต้ร่มไม้ที่มีอสรพิษ จึงถูกพิษตาบอดทั้งสององค์ ภาพบนสุวรรณสามถูกธนูอาบยาพิษของท้าวกบิลยักขราชขณะไปตักน้ำที่ท่าน้ำ ตอนล่างขวา ท้าวกบิลยักขราชไปหาบิดามารดาของสุวรรณสามบอกความจริงและรับเลี้ยงดูท่านทั้งสองให้มีความสุข เช่นเดียวกับที่สุวรรณสามปฏิบัติมา

ภาพที่ ๘๖ ทศชาติชาดก เรื่อง เนมิราชชาดก

ตอนพระมาตลีพาพระเนมีราชไปเที่ยวเมืองนรก และ**มโหสถชาดก** ตอนมโหสถกับเกวัฏ ปุโรหิตแห่งปัญจาลนครเล่นธรรมยุทธกัน คือ การรบโดยไม่ต้องใช้อาวุธ

ภาพที่ ๘๗ ทศชาติชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก

นาคภูริทัตต์จำศีลอยู่ที่จอมปลวก พราหมณ์เนสาทพาพราหมณ์อาลัมพายน์มาร่ายมนต์จับ
และพราหมณ์อาลัมพายน์จับภูริทัตต์ใส่ข้องไปแสดงให้ชาวบ้านชม

ภาพที่ ๘๘ ทศชาติชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก และนารทชาดก

จันทกุมารชาดก ตอน พระอินทร์เสด็จจากเทวโลกมาทำลายพิธีบูชายันต์
นารทชาดก ตอน พรหมเทพนารทหาบภาชนะทองคำมาสู่ปราสาทพระเจ้าอังคติราช

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา
เลขที่ ๘

รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๘

หน้าต้น

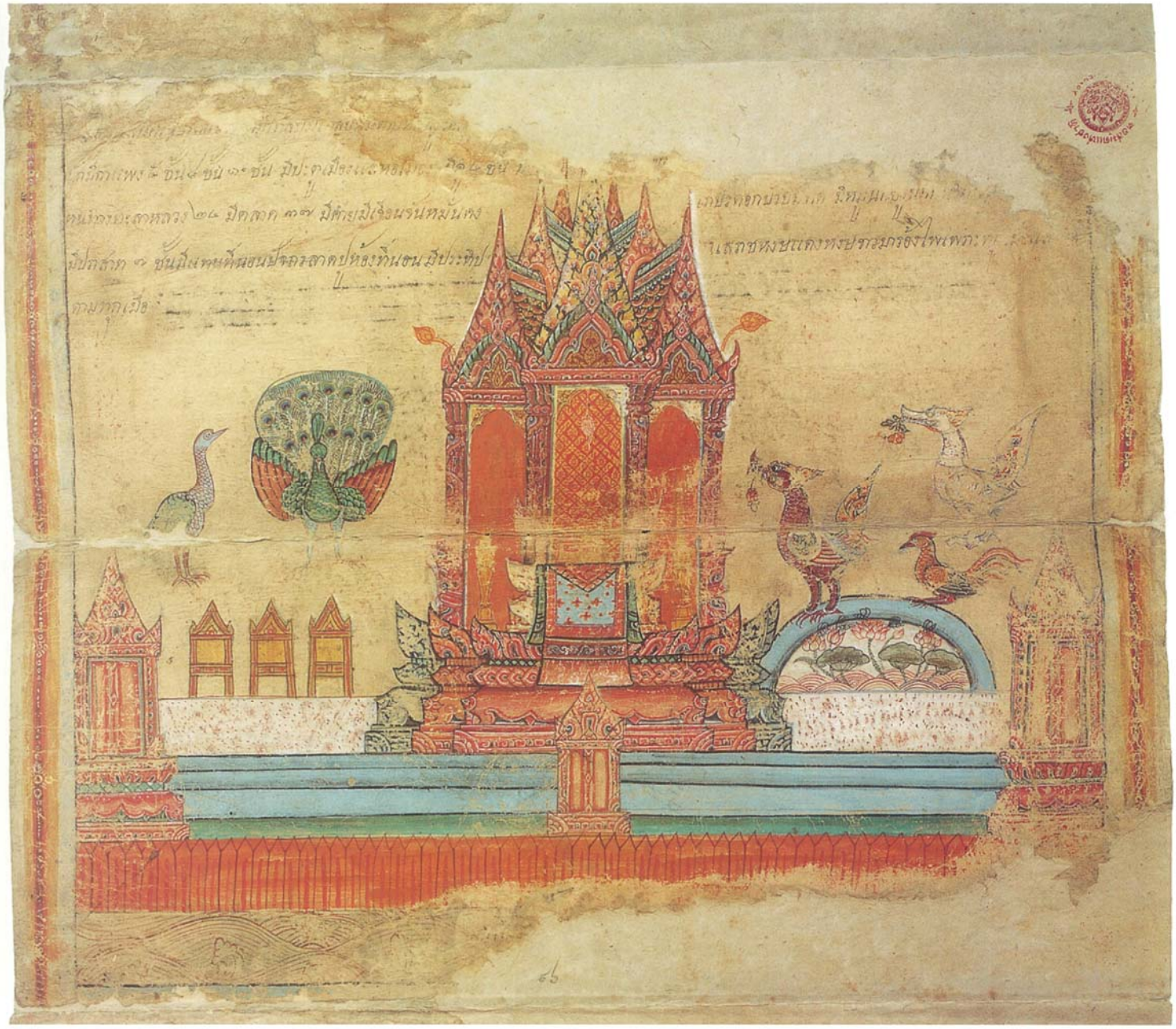

ภาพที่ ๑ มหานครนิพพาน

ภาพที่ ๒ **พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ได้แก่**

พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล
พระอนาคามิมรรค	พระอนาคามิผล
พระสกทาคามิมรรค	พระสกทาคามิผล
พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล

ภาพที่ ๓ อรูปพรหม ๔ ชั้น ชื่อ ปัญจมฌานภูมิ

โยคาวจรจำเริญจตุถารูปกรรมฐาน จะได้มาเกิดในชั้น เนวสัญญายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญตติยารูปกรรมฐาน จะได้มาเกิดในชั้น อากิญจัญญายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญทุติยารูปกรรมฐาน จะได้มาเกิดในชั้น วิญญาณัญจายตนพรหม
โยคาวจรจำเริญปฐมารูปกรรมฐาน จะได้มาเกิดในชั้น อากาสานัญจายตนพรหม

ภาพที่ ๔ พระทุศเจดีย์

พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ในชั้นอกนิฏฐาพรหม

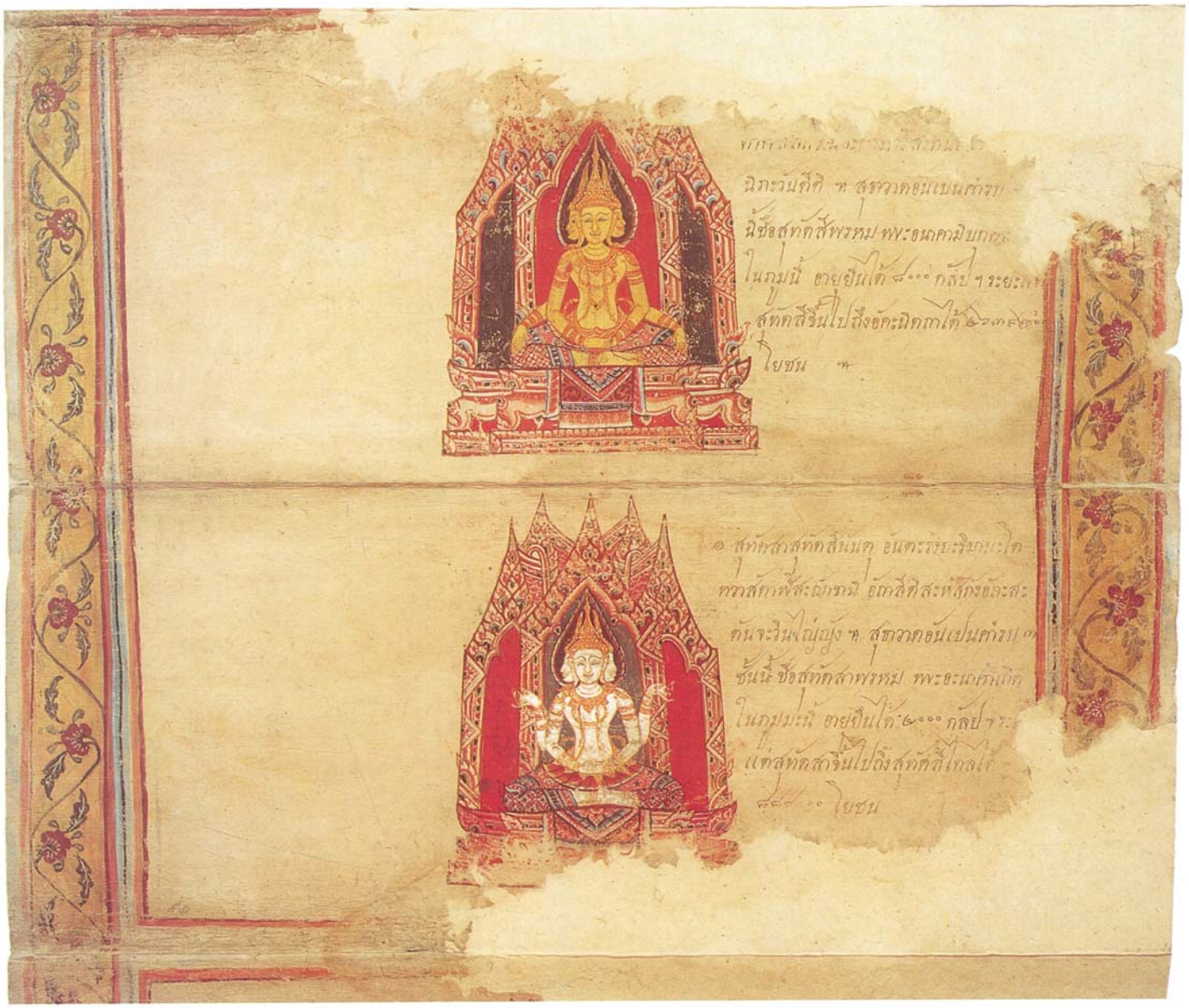

ภาพที่ ๕ สุทัสสีพรหม และสุทัสสาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๔ และ ๓ ตามลำดับ

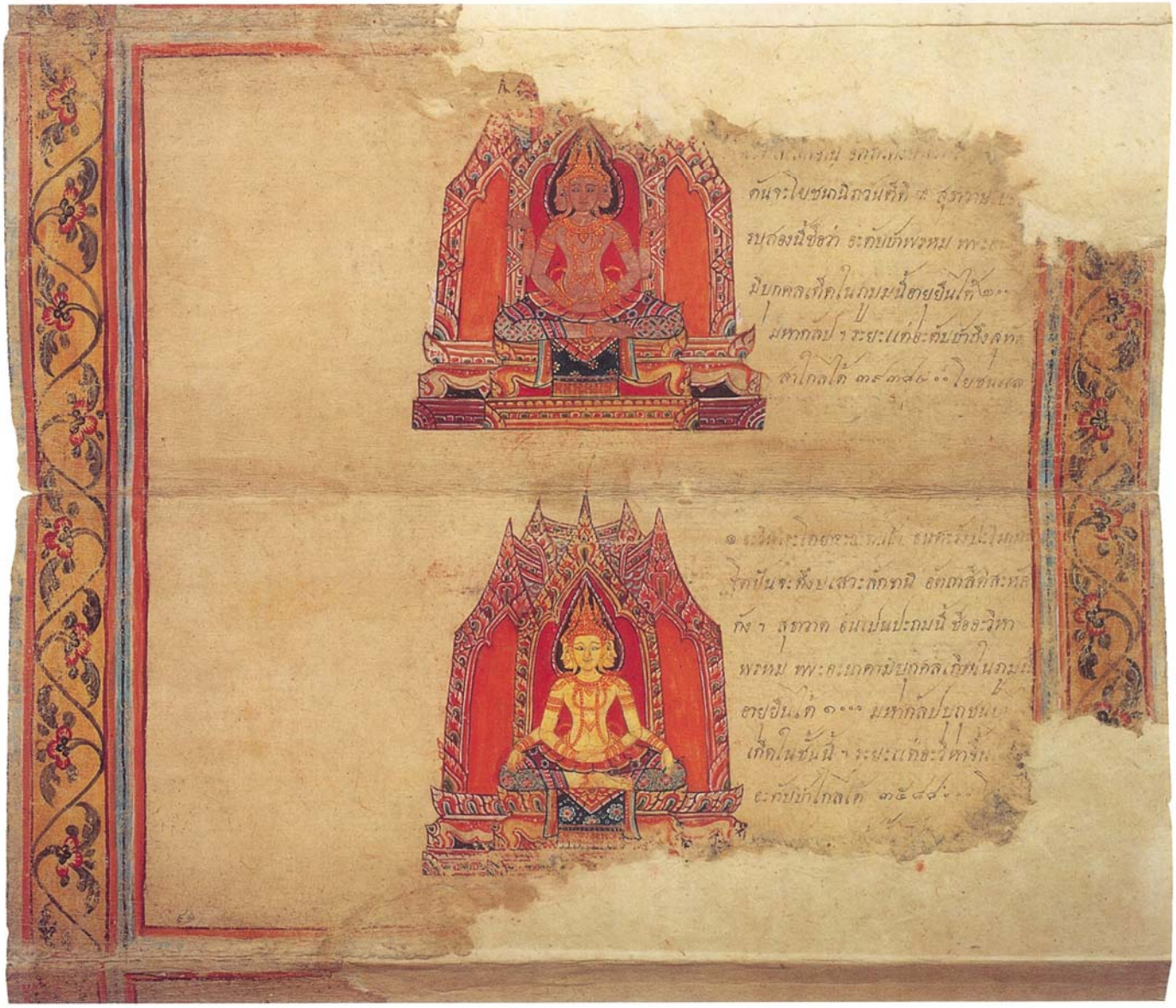

ภาพที่ ๖ อตัปปาพรหม และอวิหาพรหม

เป็นสุทธาวาสคำรบ ๒ และสุทธาวาสชั้นปฐมตามลำดับ

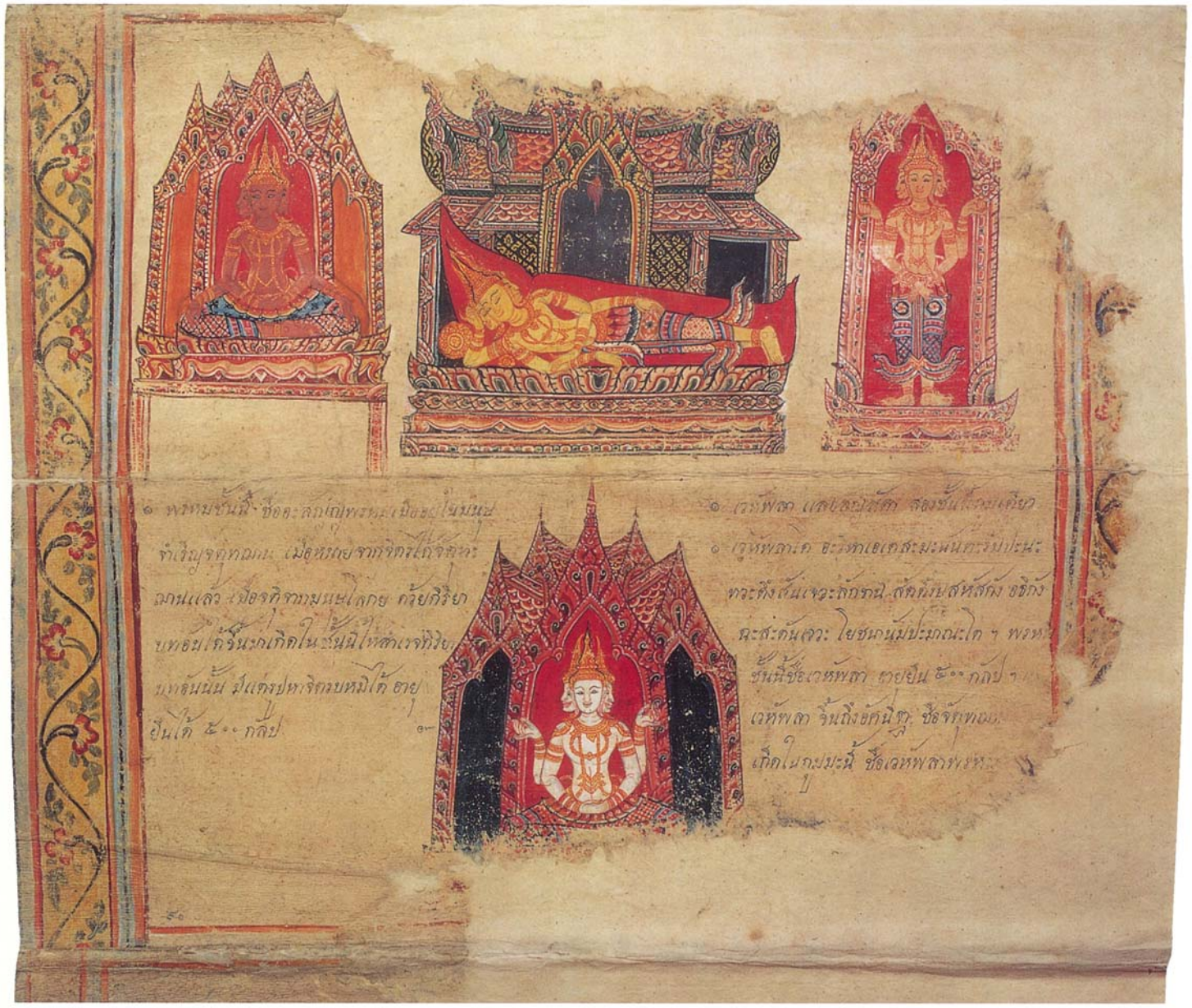

ภาพที่ ๗ อสัญญีพรหม และเวหัปผลาพรหม

ผู้ได้จตุตถฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมิชั้นนี้ เมื่อตายด้วยอาการอย่างไร ขึ้นมาเกิดในชั้นนี้ คงอิริยาบถนั้นมีแต่รูป หาจิตมิได้

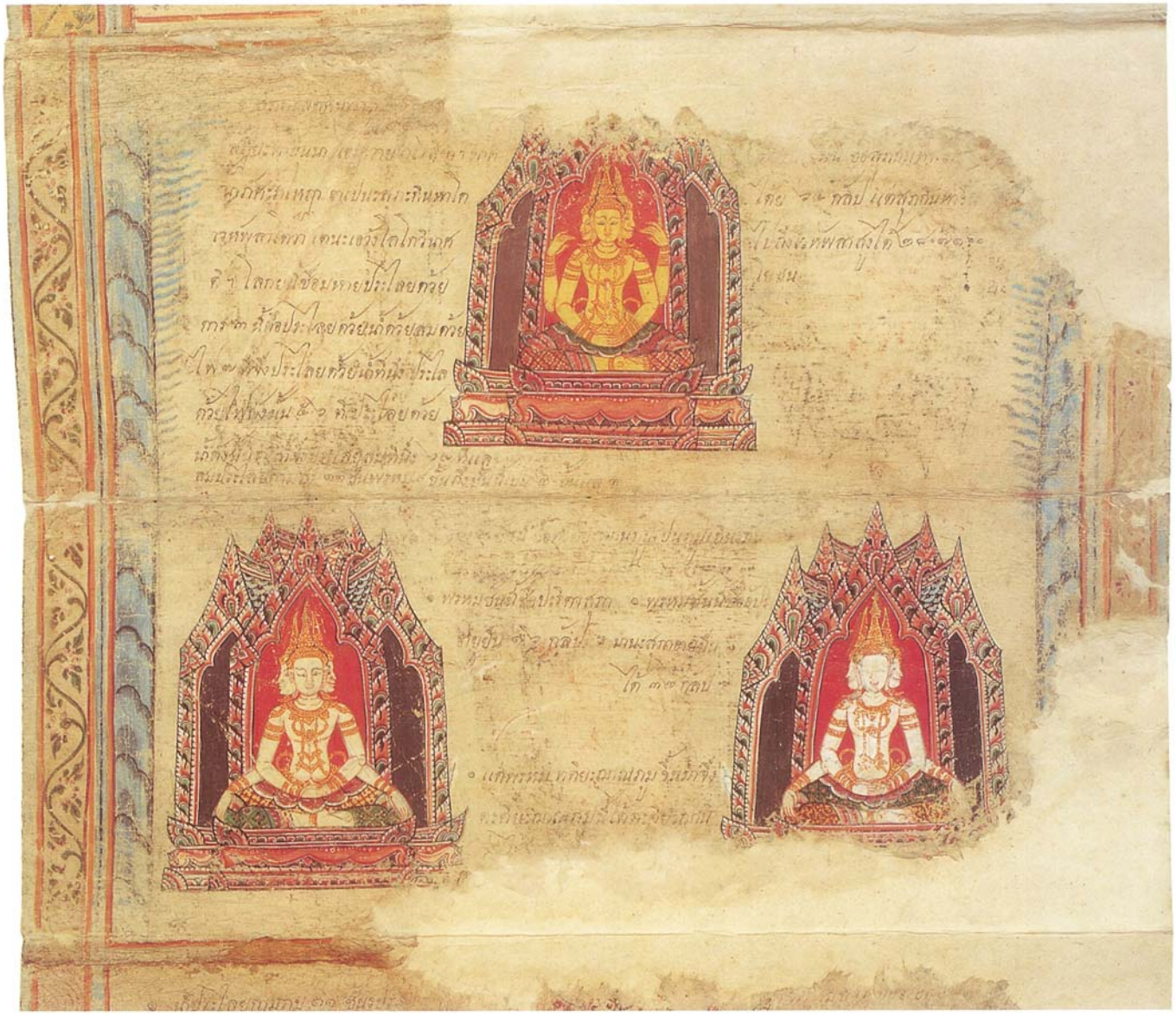

ภาพที่ ๘ สุภกิณหาพรหม อัปปมาณสุภาพรหม และ ปริตตสุภาพรหม

ผู้ได้ตติยฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

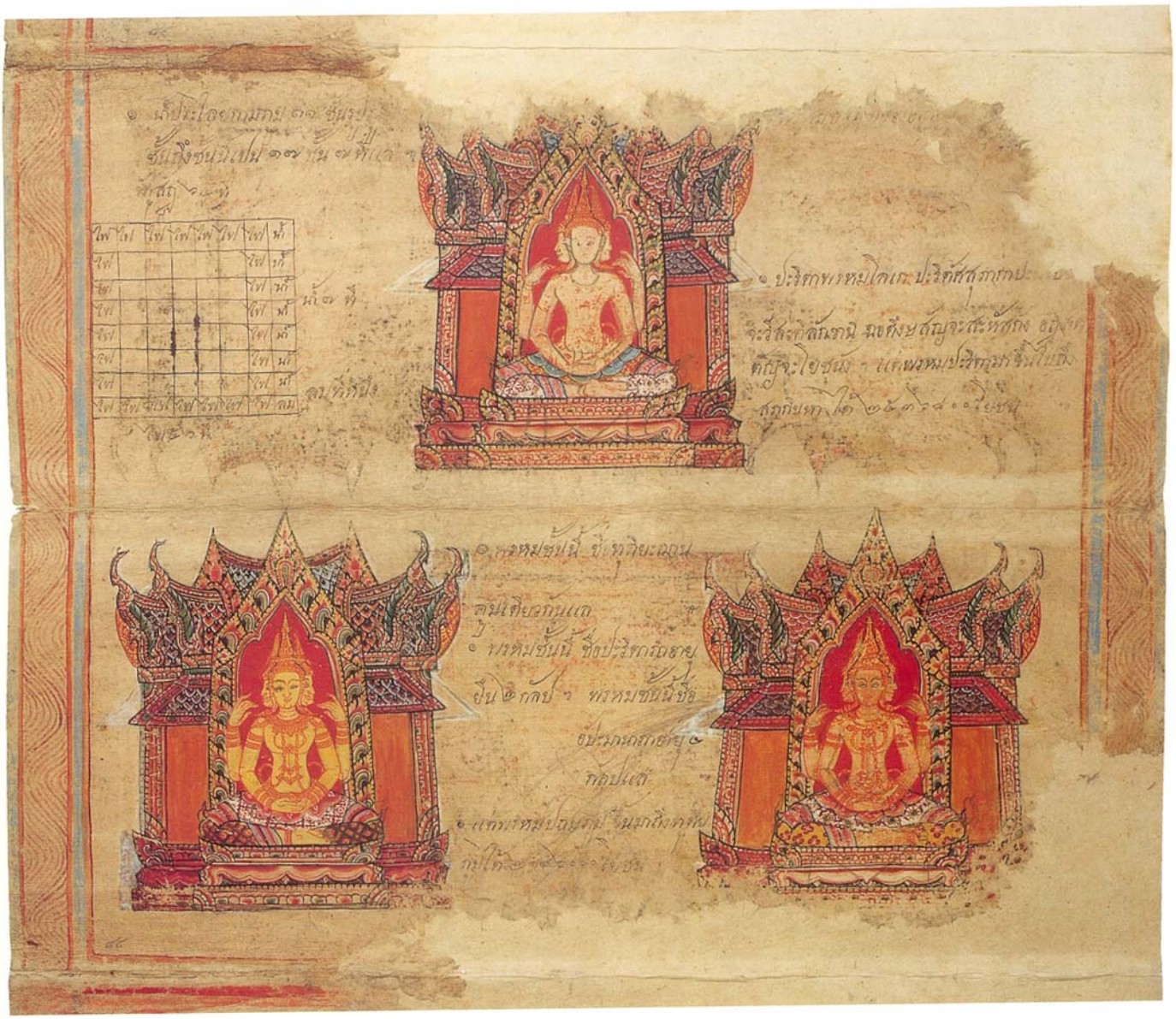

ภาพที่ ๙ อาภัสราพรหม อัปปมาณาภาพรหม และ ปริตตาภาพรหม

ผู้ได้ทุติยฌาน ตายแล้วได้มาเกิดในภูมินี้

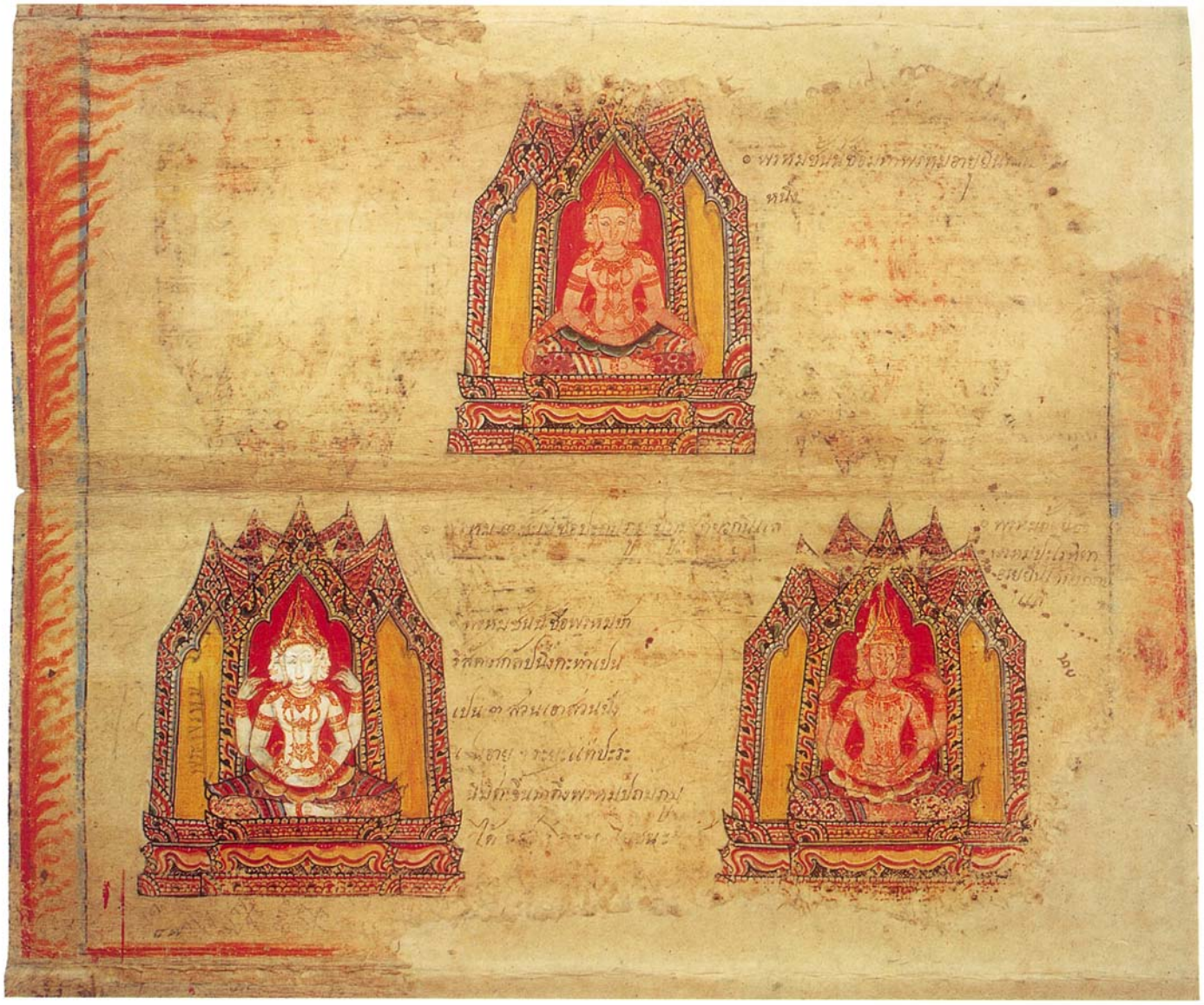

ภาพที่ ๑๐ มหาพรหม ปะโรหิตาพรหม และ ปาริสัชชาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วมาเกิดในภูมินี้

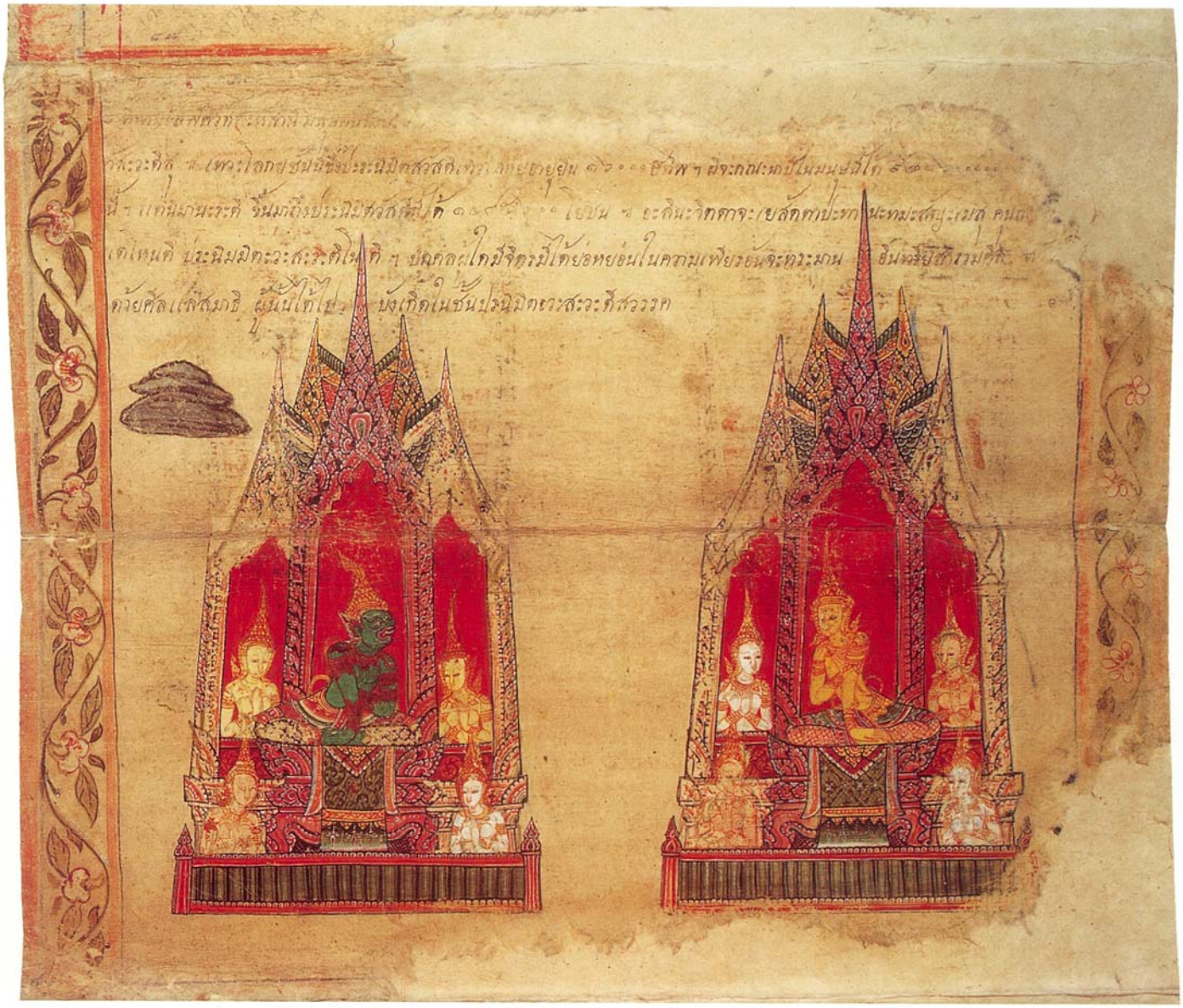

ภาพที่ ๑๑ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

มีพระยาวสวัสดีเทวบุตรมารอยู่หมู่หนึ่ง และพระยาวสวัสดีเทพบุตรหมู่หนึ่ง

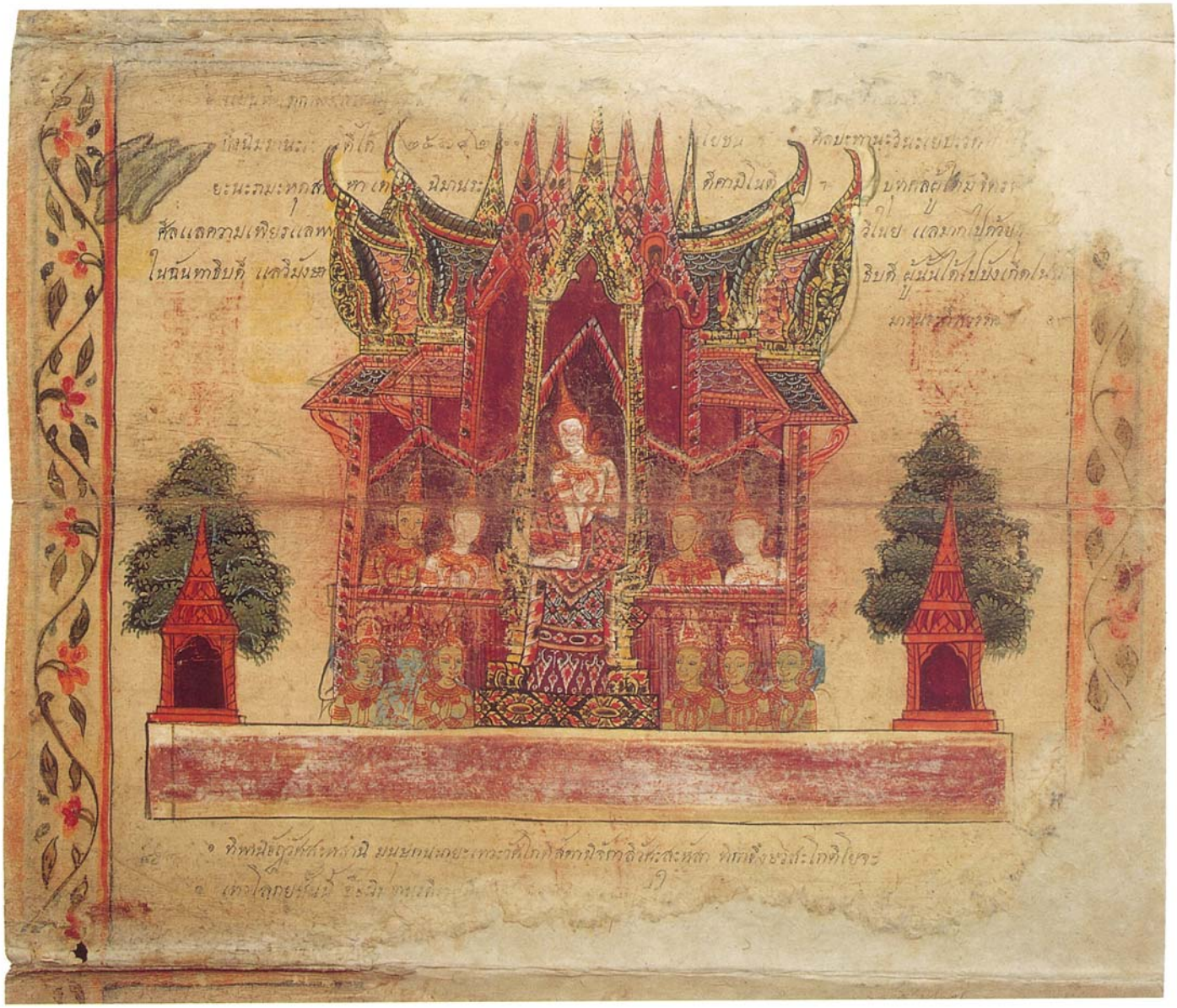

ภาพที่ ๑๒ สวรรค์ชั้นนิมมานรดี

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

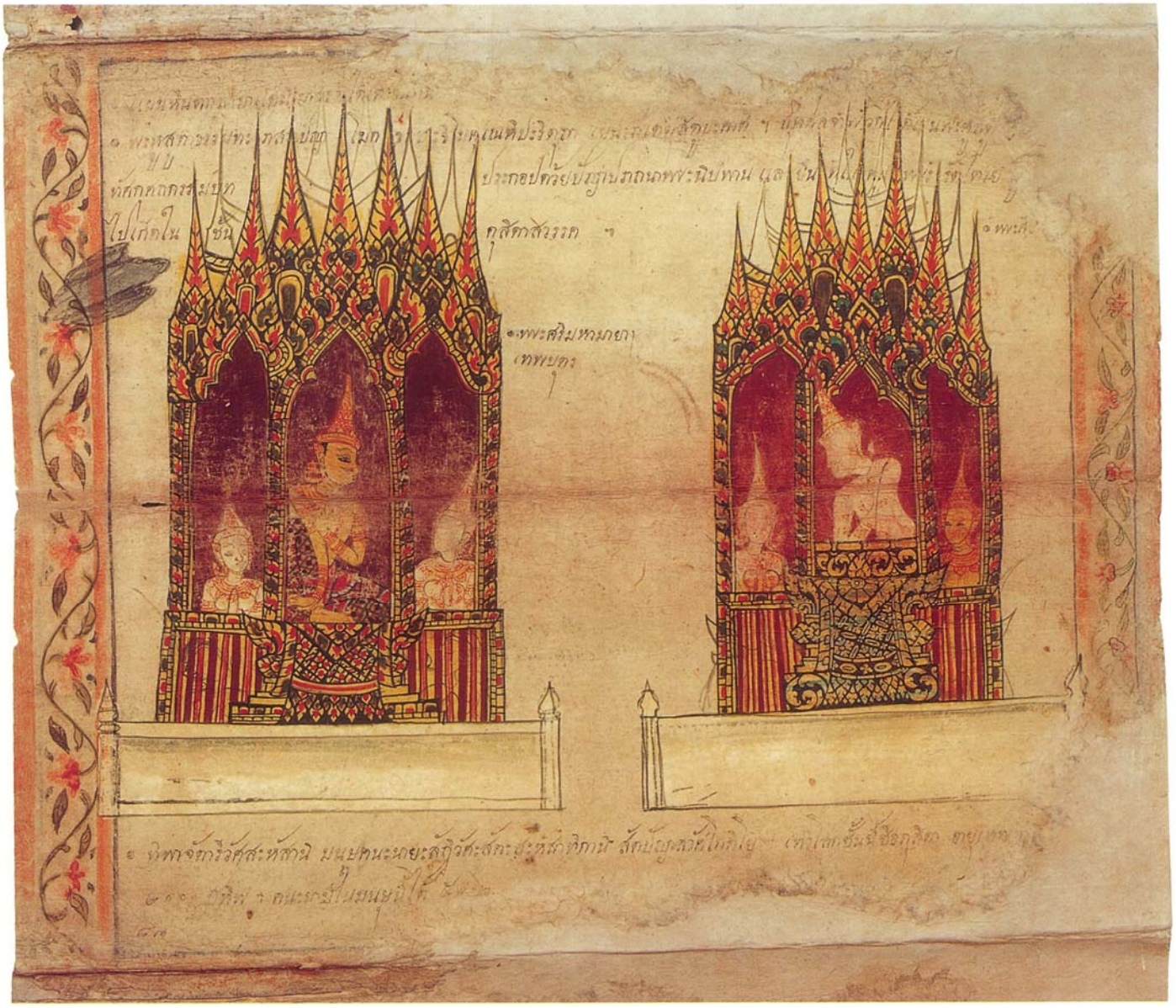

ภาพที่ ๑๓ สวรรค์ชั้นดุสิต

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร มีพระศรีมหามายาเทพบุตร และพระศรีอาริยเทพบุตรอยู่ในชั้นนี้

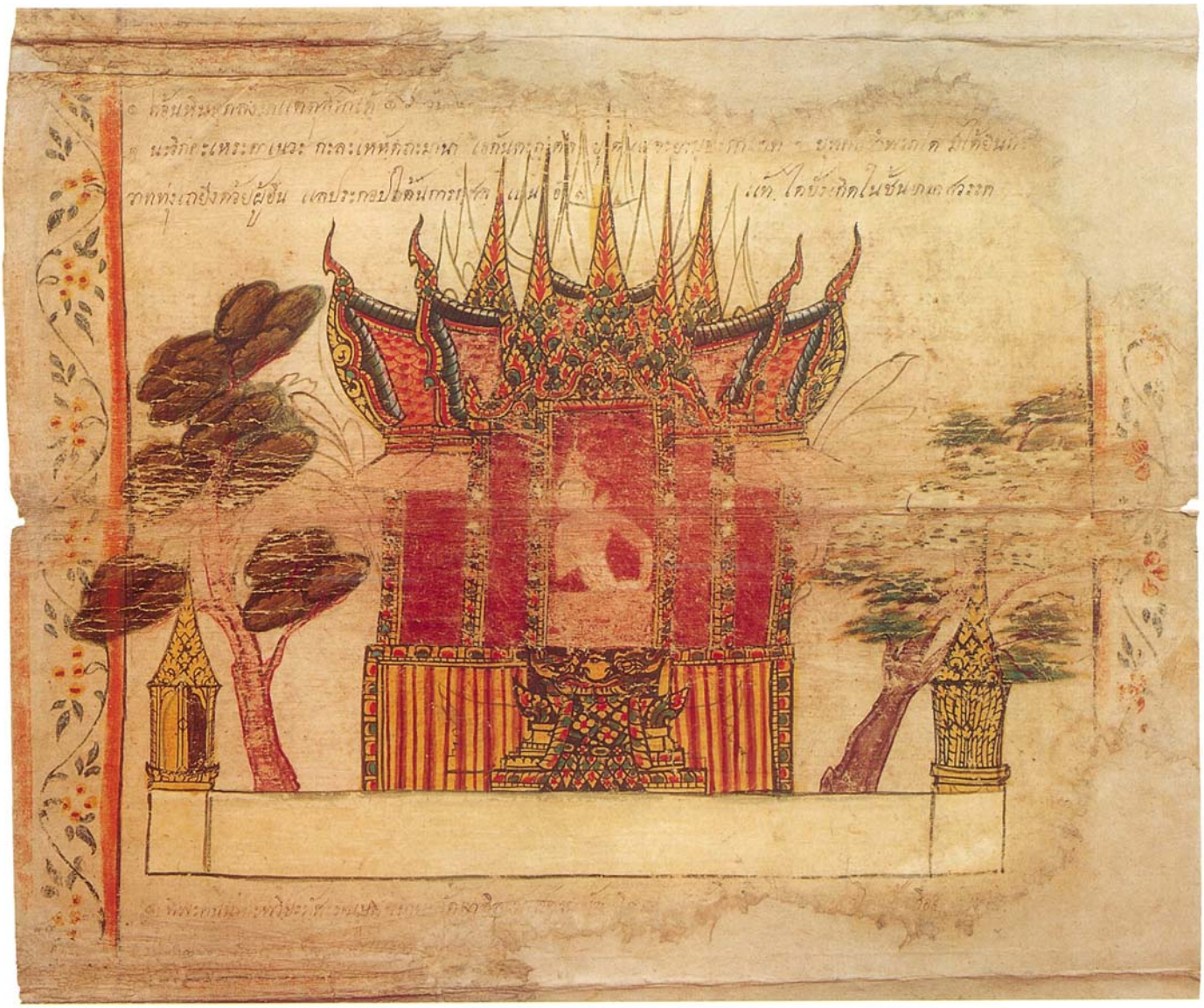

ภาพที่ ๑๔ สวรรค์ชั้นยามา

เป็นสวรรค์ชั้นกามาพจร

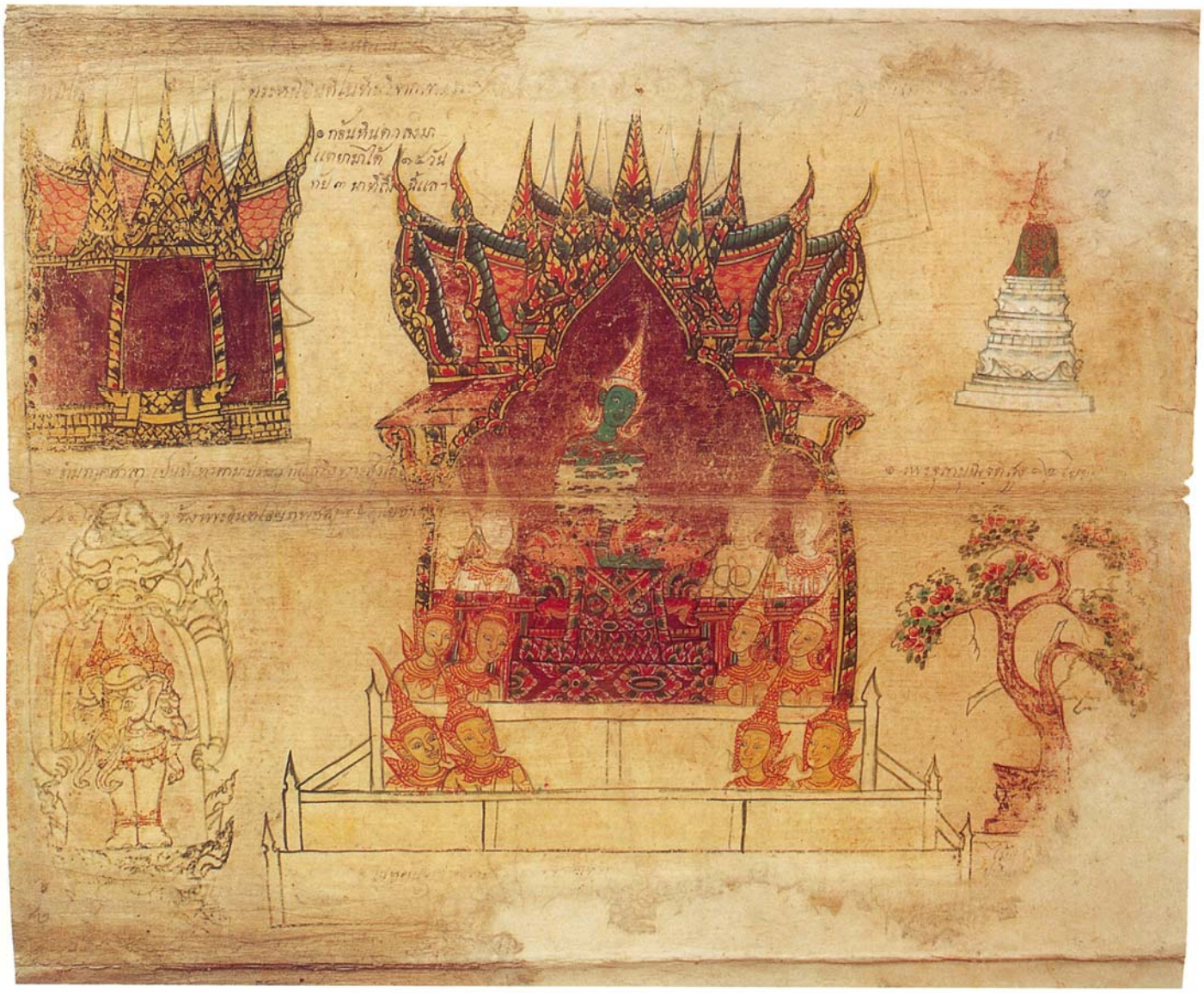

ภาพที่ ๑๕ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างไอยราพต พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมภาคศาลา
เวชยันตปราสาท และต้นไม้ปาริกชาติ

ภาพที่ ๑๖ จิตรลดาวันอุทยาน และเขากำแพงจักรวาล

อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นเมืองของพระอินทร์
เขากำแพงจักรวาล มีดาวนพเคราะห์ต่างๆ มีรัศมีสีต่างๆ กัน มีขนาดต่างๆ กันด้วย

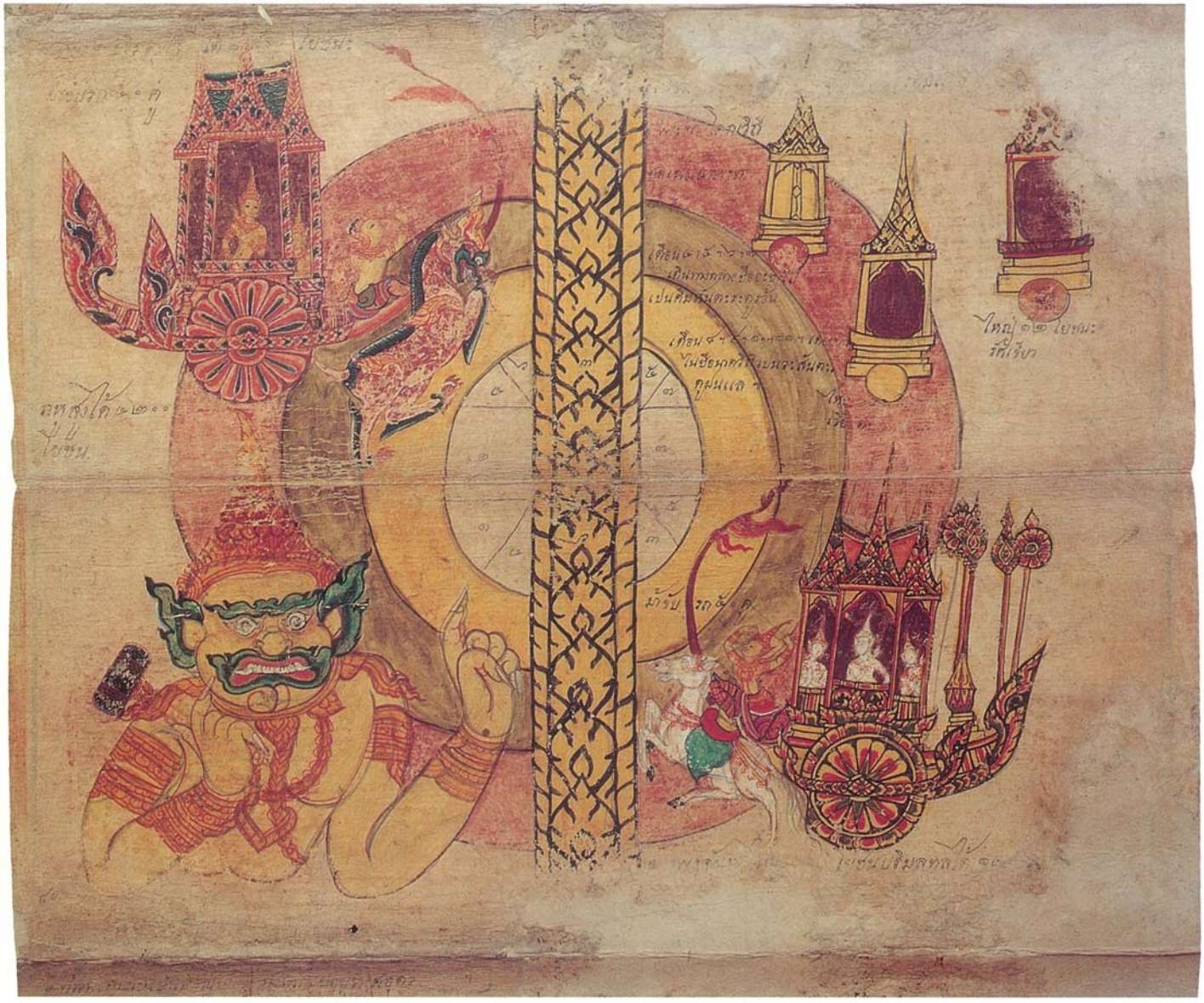

ภาพที่ ๑๗ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

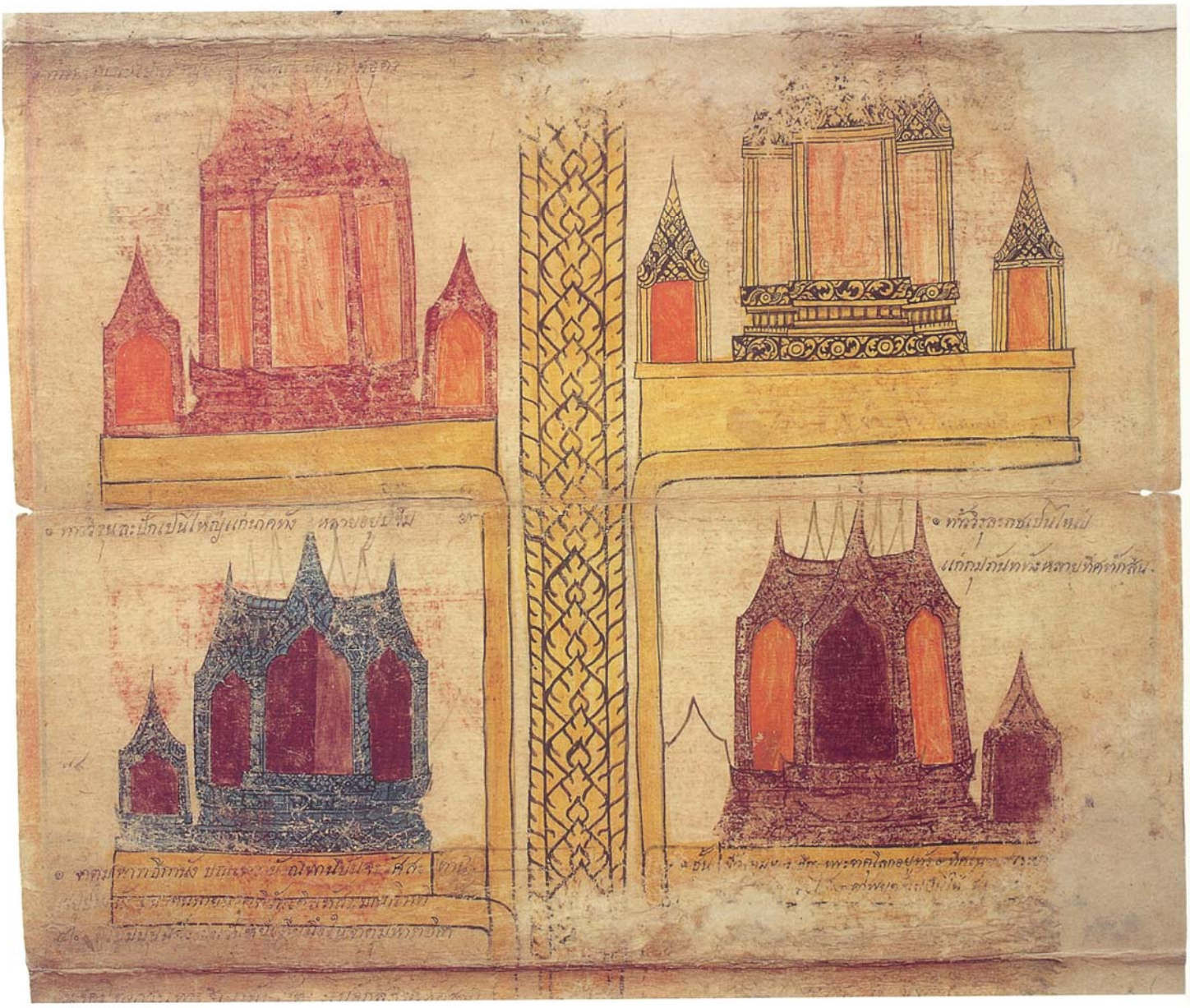

ภาพที่ ๑๘ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทิศ

ท้าวกุเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศอุดร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคทั้งหลาย	อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬหราช	เป็นใหญ่แก่กุมภัณฑ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศทักษิณ

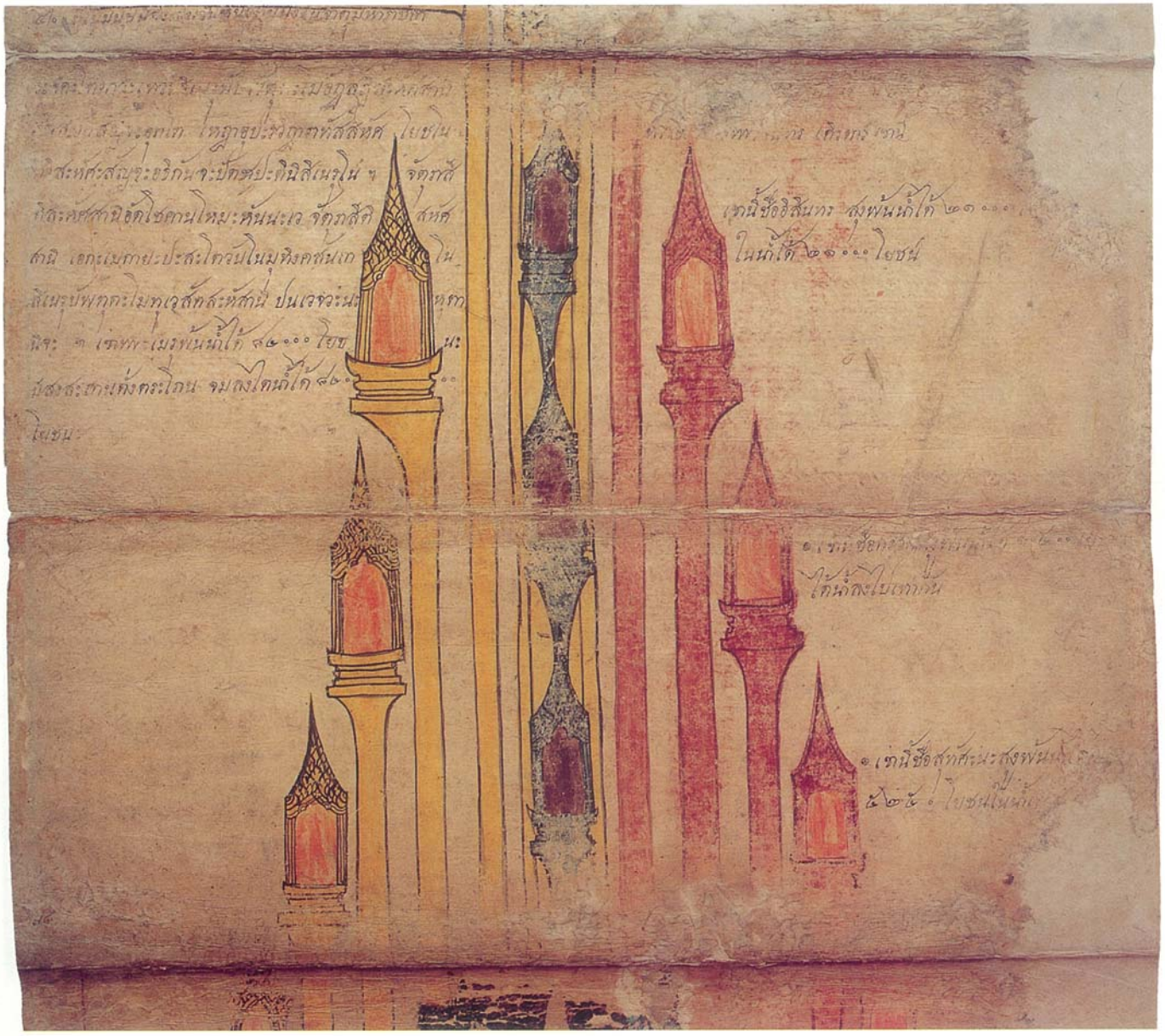

ภาพที่ ๑๙ วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มีเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ อาทิ เขาอิสินทร เขากรวิก และเขาสุทัศน์

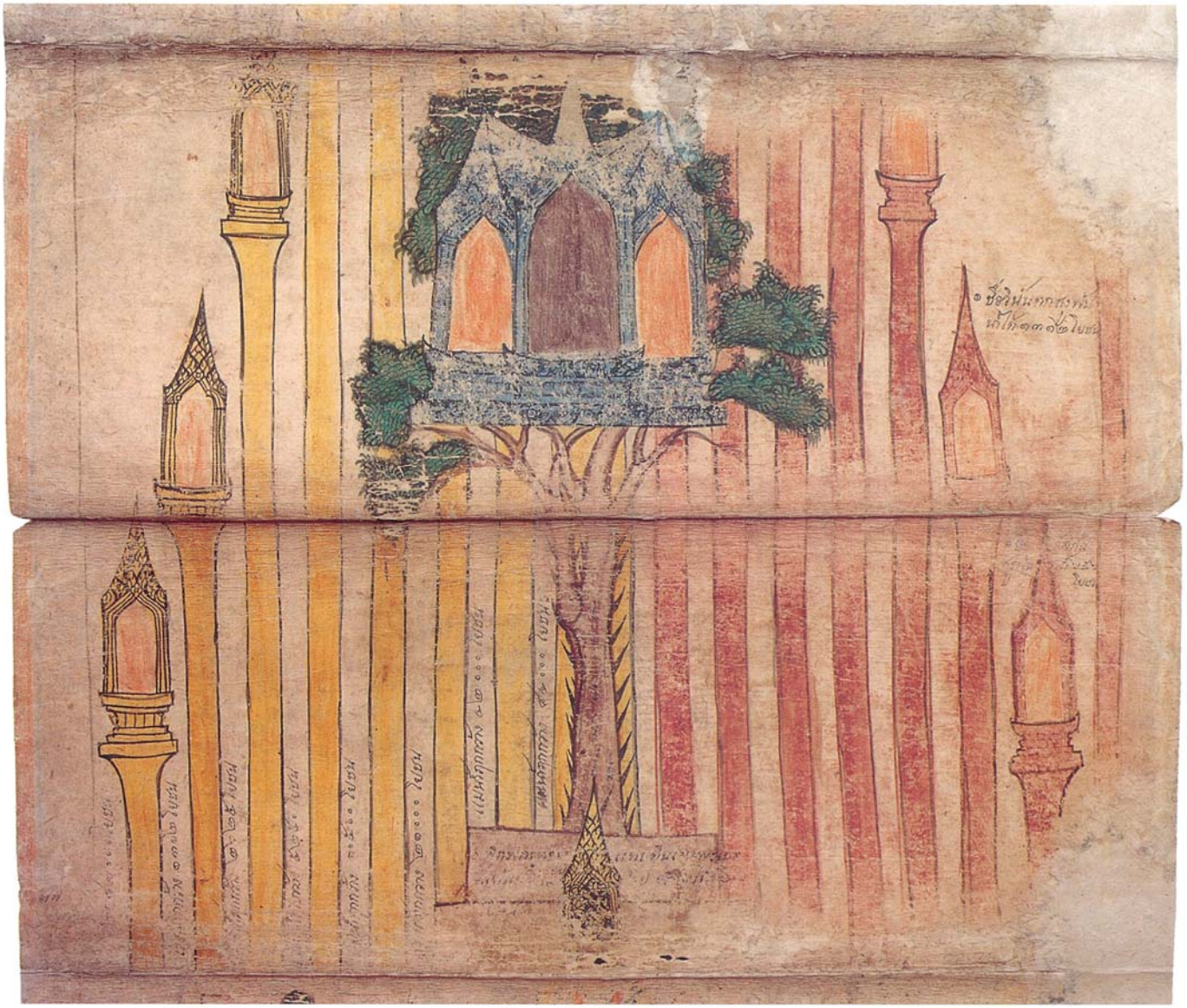

ภาพที่ ๒๐ พิภพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทัศน์ เขาเนมินธร เขาวินันตก เขาอัศกรรณ เบื้องล่างเป็นแม่น้ำต่างๆ มีความลึก ความกว้างต่างๆ กัน

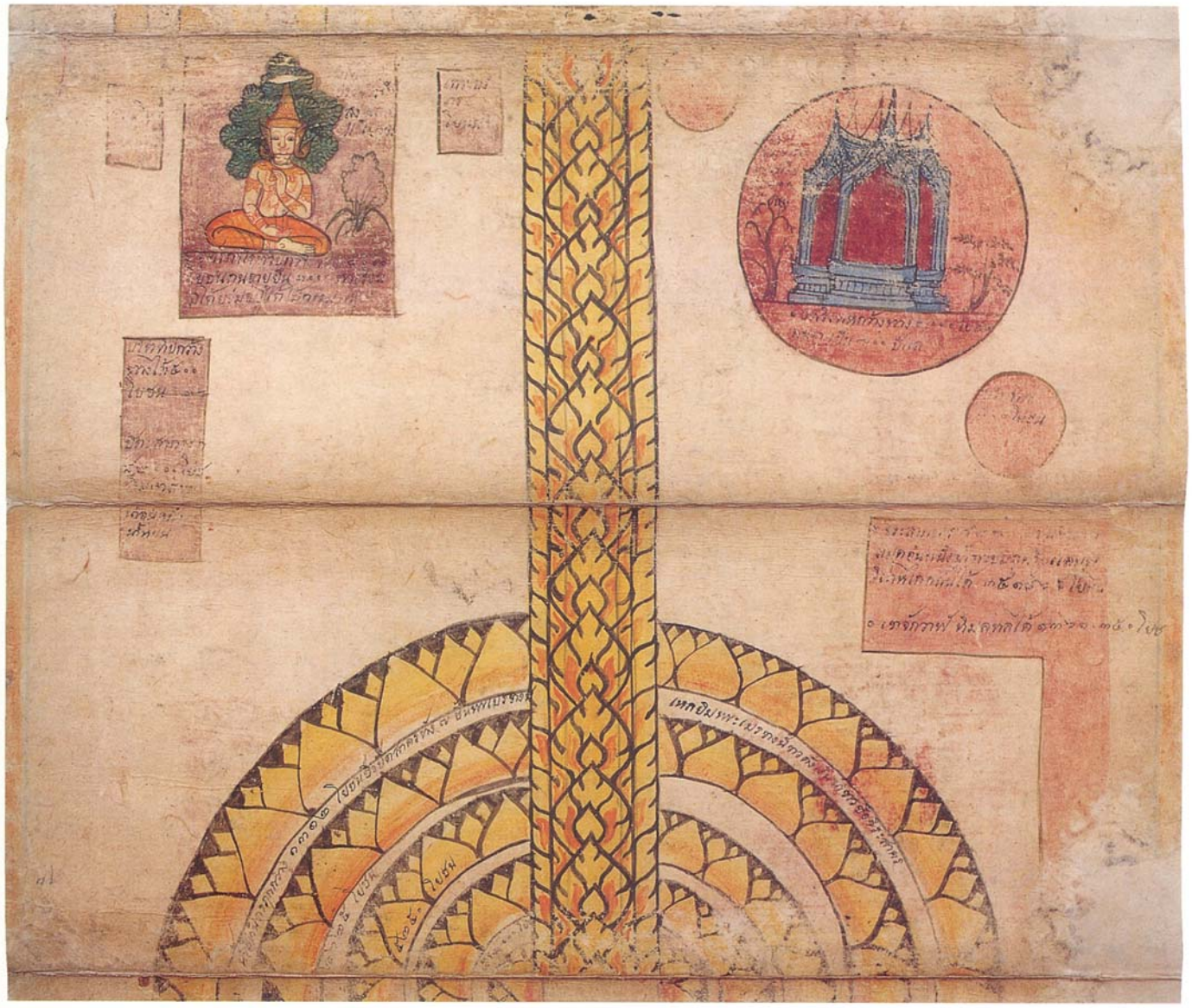

ภาพที่ ๒๑ อุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

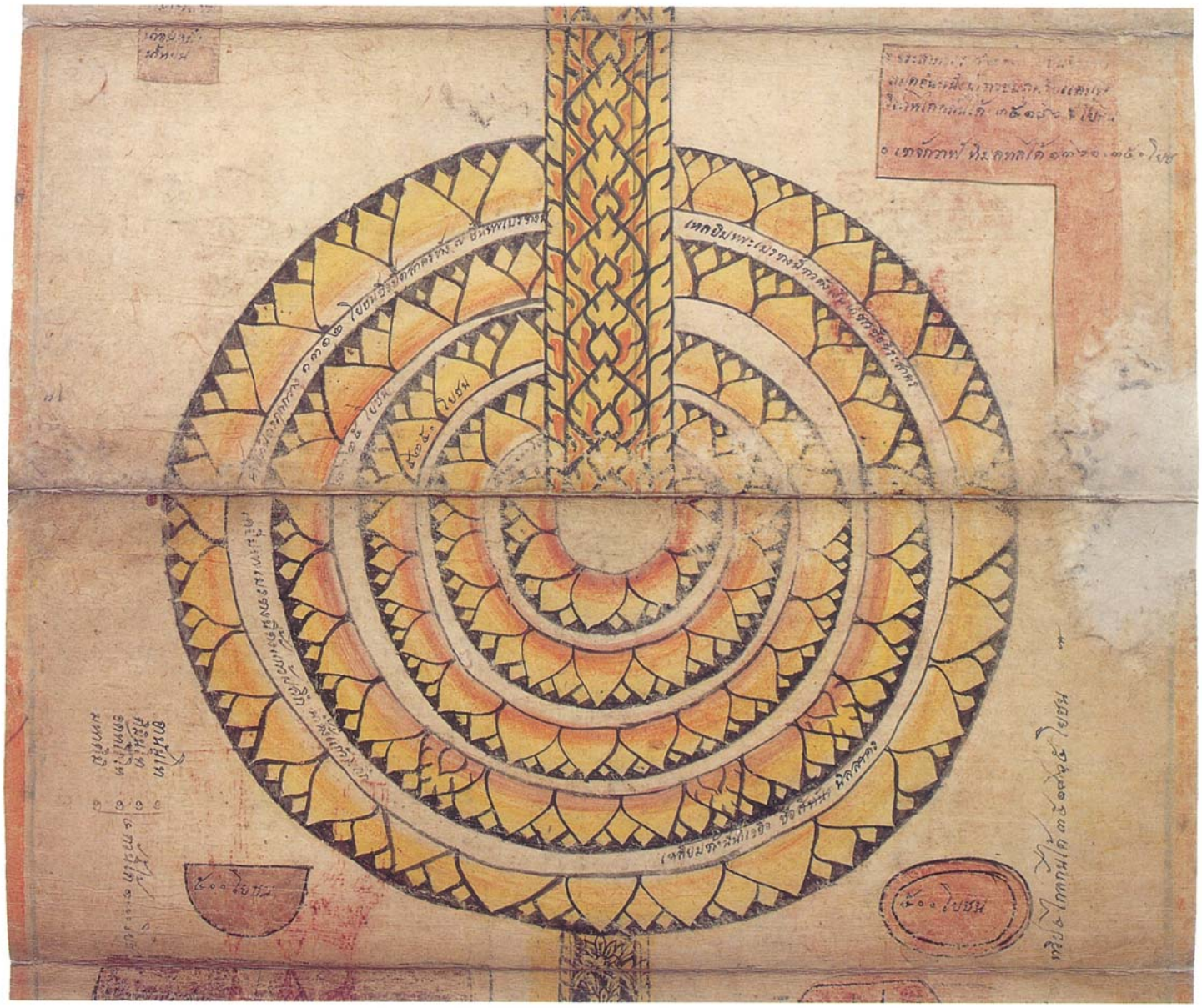

ภาพที่ ๒๒ เขาพระสุเมรุ

ล้อมรอบด้วยมหาสมุทรทั้ง ๔ คือ ปีตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

ภาพที่ ๒๓ เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

ภาพที่ ๒๔ พิภพแห่งนาค

อยู่ใต้เขาพระสุเมรุ มีทศรฐนาคราช กำพลนาคราช วิรุณนาคราช และวิรุลปักษ์นาคราช

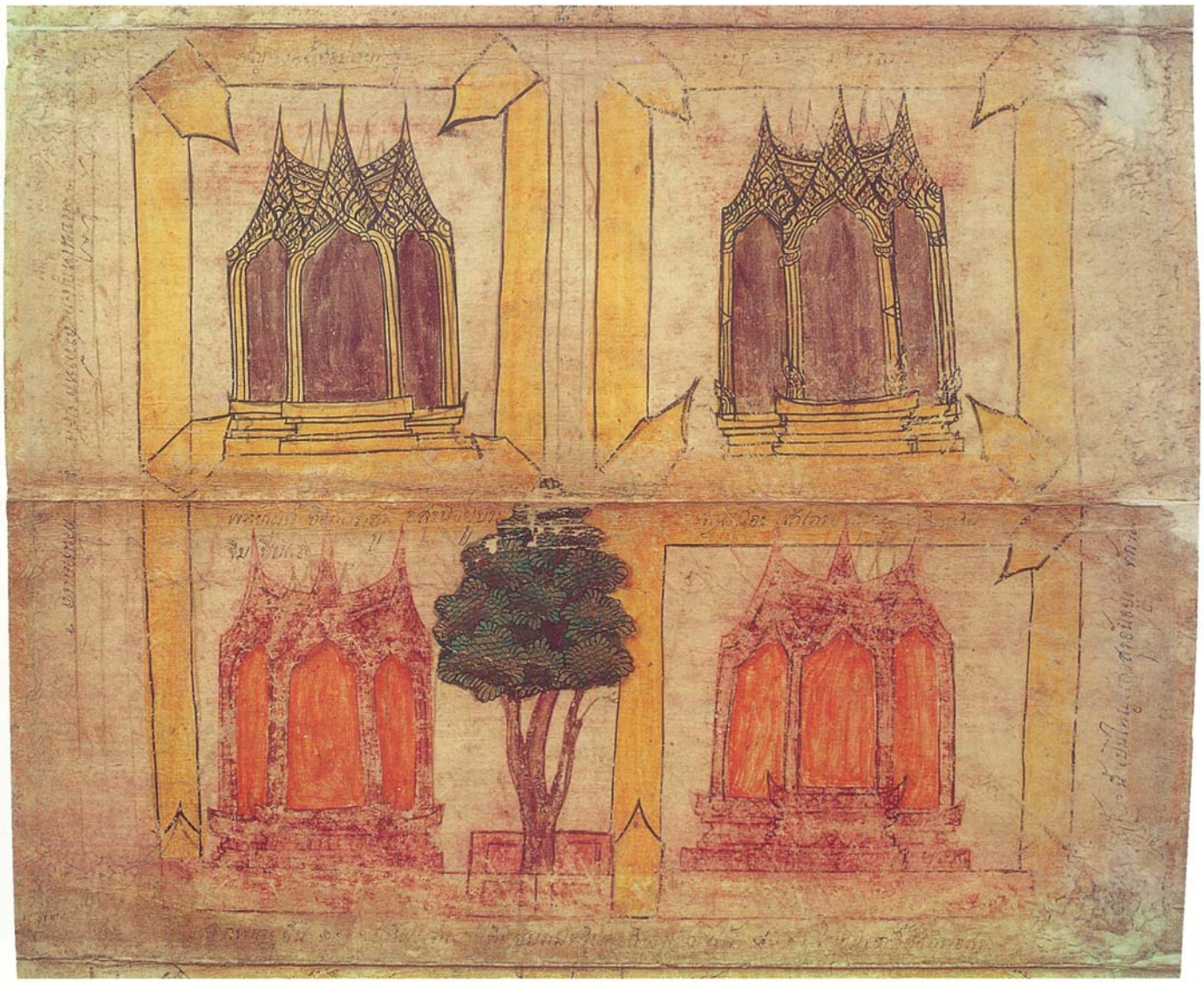

ภาพที่ ๒๕ พิภพแห่งอสูร

มีพญาปะระกาอสูร พญากุเวราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายประจิมทิศ
พญาสุจิตรอสูร พญาอะสำโภร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายทักษิณทิศ

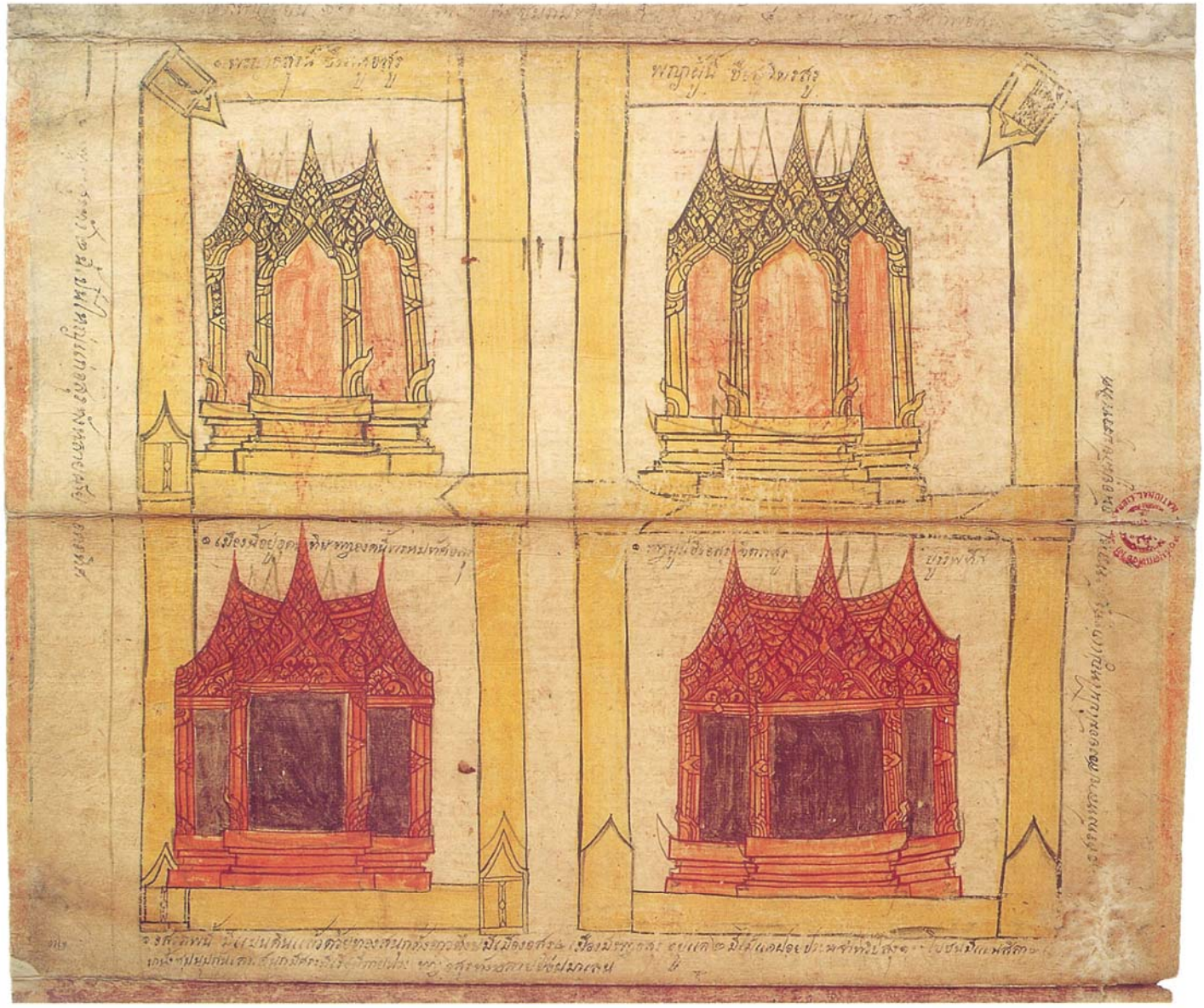

ภาพที่ ๒๖ พิภพแห่งอสูร

มีพญาราหูอสูร พญาพรหมทัศน์อสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายอุดรทิศ
พญาสุจิตรอสูร พญาจิตราสูร เป็นใหญ่แก่อสูรฝ่ายบูรพาทิศ

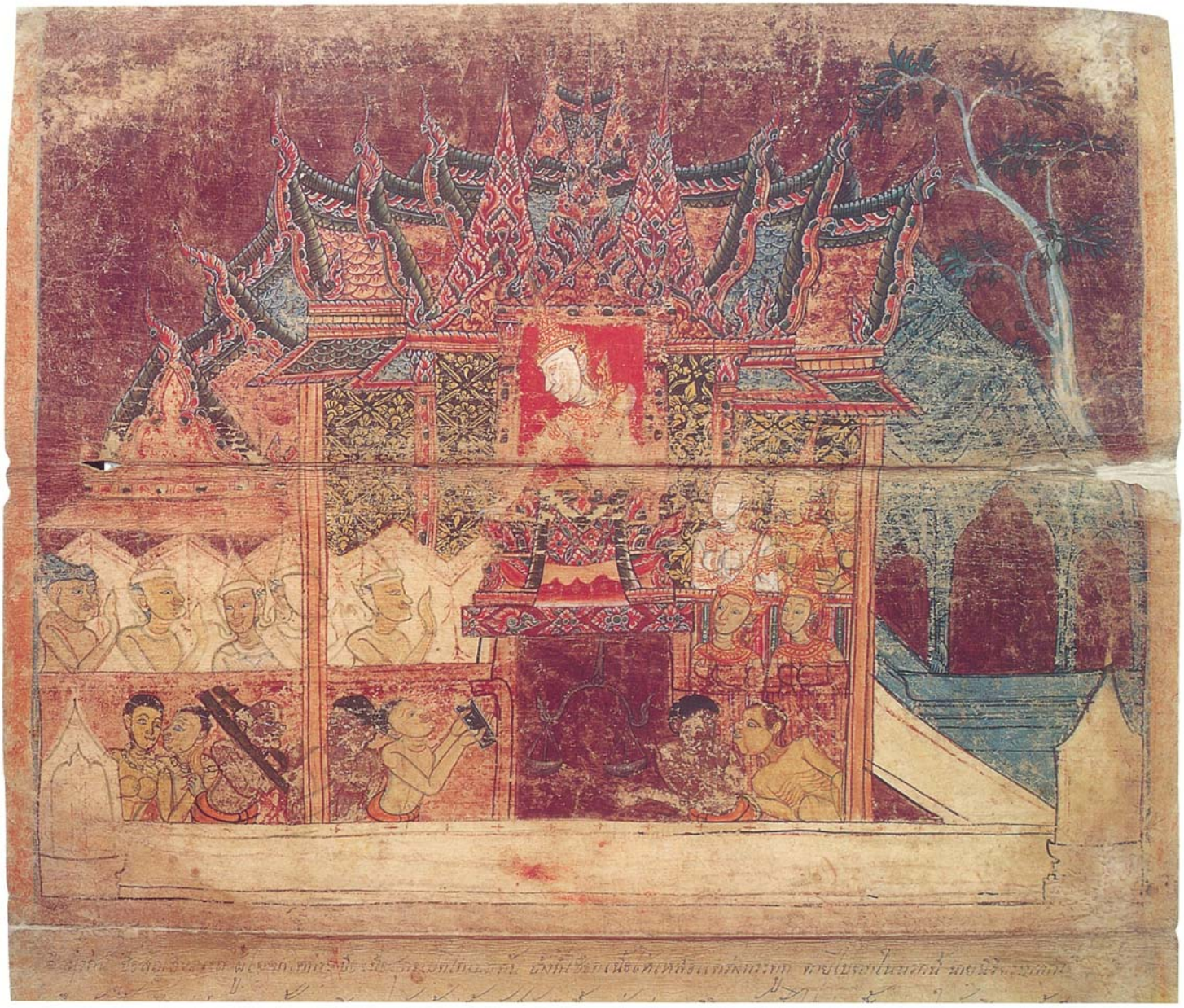

ภาพที่ ๒๗ ยมโลก

อยู่ใต้ชมพูทวีป มีพญายมราชปกครอง

ภาพที่ ๒๘ พญายมราชสอบสวนลงโทษผู้กระทำบาป

และคำบรรยายลักษณะการทำบาปที่จะต้องไปตกนรกขุมต่างๆ ในสัญชีพนรก

ภาพที่ ๒๙ สัญชีพนรก

สภาพและการรับโทษในสัญชีพนรก

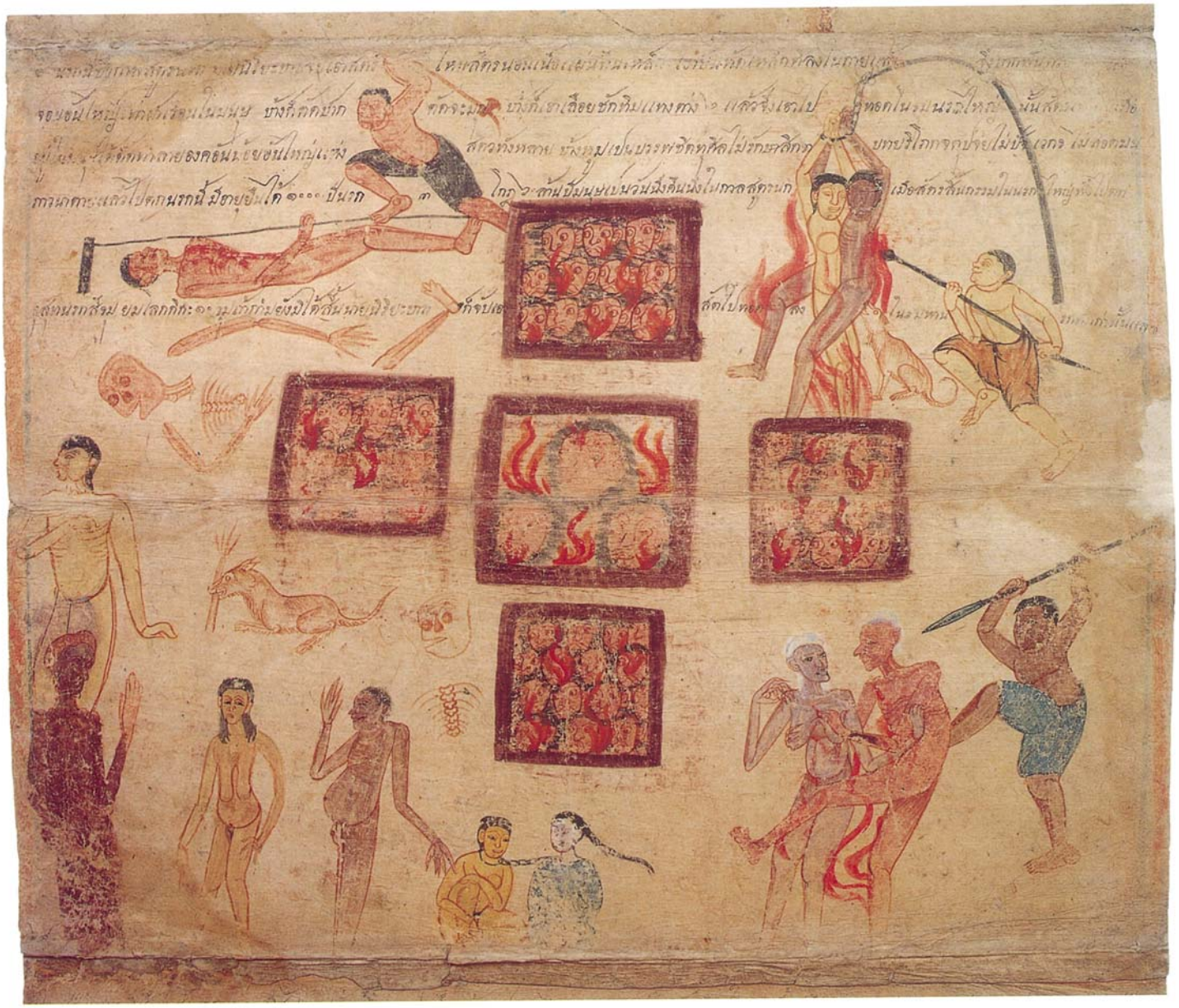

ภาพที่ ๓๐ กาลสุตตนรก

นายนิริยบาลเจ้าเอาสัตว์ให้นอนเหนือแผ่นเหล็ก เอาบรรทัดตี แล้วถากฟันด้วยจอบ
บ้างเอาเลื่อยชักทิ่มแทง แล้วเอาไปทอดในขุมนรกใหญ่ ฯ

ภาพที่ ๓๑ สังฆาฏนรก

มีสัณฐานดังซอกเขารุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิง สัตว์เกิดในนรกนี้มีศีรษะ กาย และสัณฐานต่างๆ กัน บ้างศีรษะเป็นมนุษย์ตัวเป็นช้าง ม้า โค กระบือ บ้างมีศีรษะเป็นช้าง ม้า โค กระบือ ตัวเป็นมนุษย์ นายนิริยบาลผูกด้วยเชือกเหล็กและตีด้วยเหล็กเท่าลำตาล สัตว์นี้เมื่อเป็นมนุษย์ทำบาปด้วยการเผา ตำด้วยครก เป็นต้น

ภาพที่ ๓๒ โรรุวะนรก

มีดอกบัวรุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิง สัตว์อันอยู่ในดอกบัวนั้น เพลิงไหม้เพียงคอ เพียงเอว
เพียงเข่า บ้างเกิดเป็นเพลิงไหม้สัตว์ตลอดไปในทวารทั้ง ๙
ผู้เจรจามุสาวาท รับเป็นพยานเท็จ ใส่โทษผู้อื่น ชิงทรัพย์ท่าน และคบชู้ตายไปตกในนรกนี้

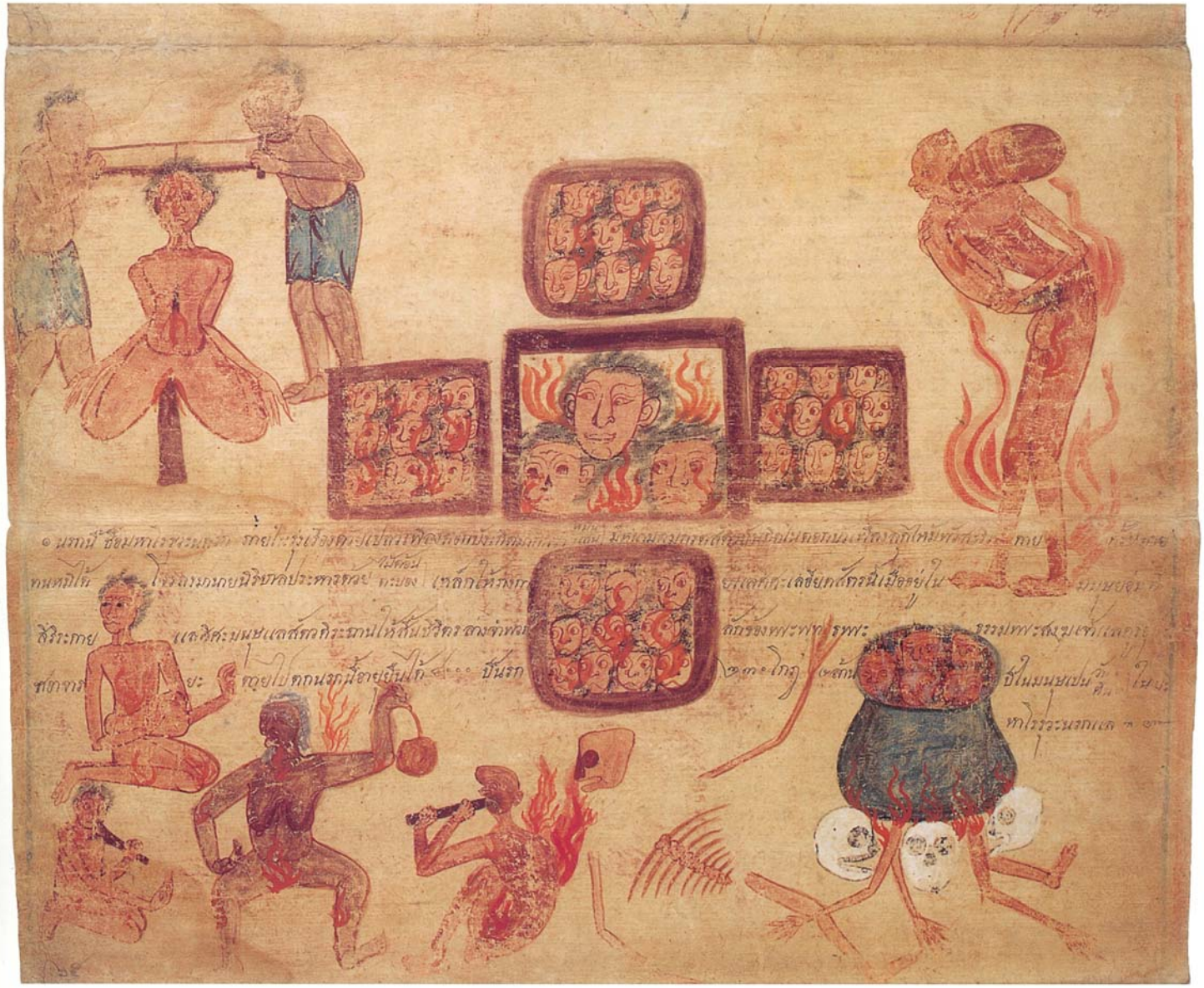

ภาพที่ ๓๓ มหาโรรุวนรก

นรกนี้รุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิงดอกบัว มากกว่าหมื่นกว่าแสนมีหนามกรดคม สัตว์เกิดในดอกบัวเพลิงมีไฟลุกไหม้ทั่วกาย ผู้ตีศีรษะมนุษย์และสัตว์ให้สิ้นชีวิต ลักของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ตายไปตกนรกนี้

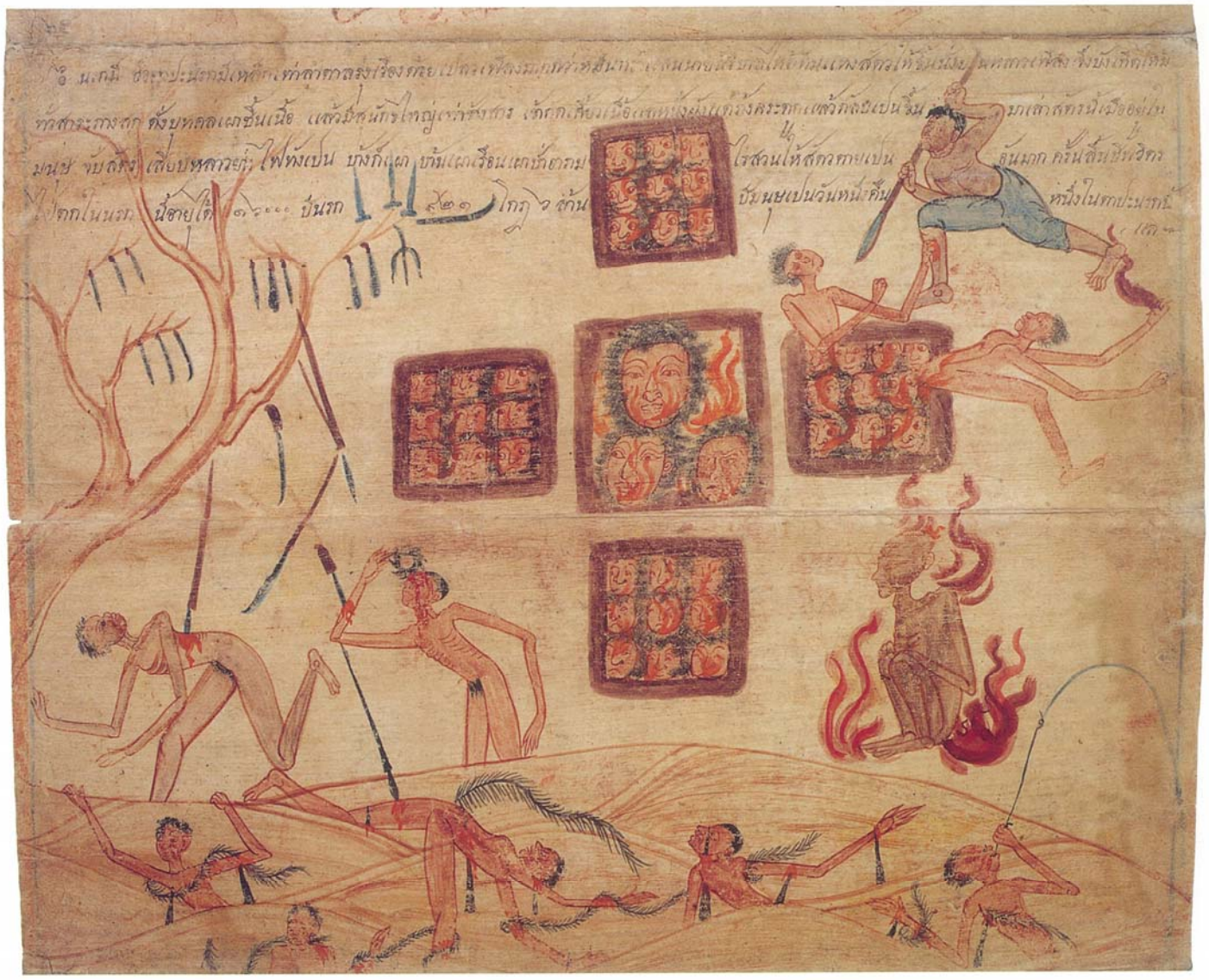

ภาพที่ ๓๔ ตาปะนรก

มีเหล็กเท่าลำตาลลุกรุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิง มากกว่าหมื่นกว่าแสน นายนิริยบาลไล่ทิ่มแทงสัตว์ให้ขึ้นนั่งบนหลาวเพลิง
มีสุนัขใหญ่เท่าช้างสาร เข้ากัดเคี้ยวเนื้อหนังเหลือแต่กระดูกแล้วกลับเป็นขึ้นใหม่
ผู้จับสัตว์เป็นเสียบหลาวย่างไฟ เผาบ้าน เผาป่า เผาอาราม ไร่สวนให้สัตว์ตายเป็นอันมาก เมื่อตายไปนรกนี้

ภาพที่ ๓๕ มหาตาปะนรก

มีภูเขาเหล็กลุกรุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิง นายนิริยบาลไล่สัตว์ให้ขึ้นบนภูเขา
มีลมพายุใหญ่พัดให้ตกลงมา มีหลาวเหล็กลุกเป็นไฟผุดขึ้นรับเสียบสัตว์ กว่าจะสิ้นกรรม
ผู้ไม่เชื่อในสวรรค์นรก ไม่เชื่อบุญบาป เป็นบรรพชิตผิดวินัย ตายไปตกนรกนี้

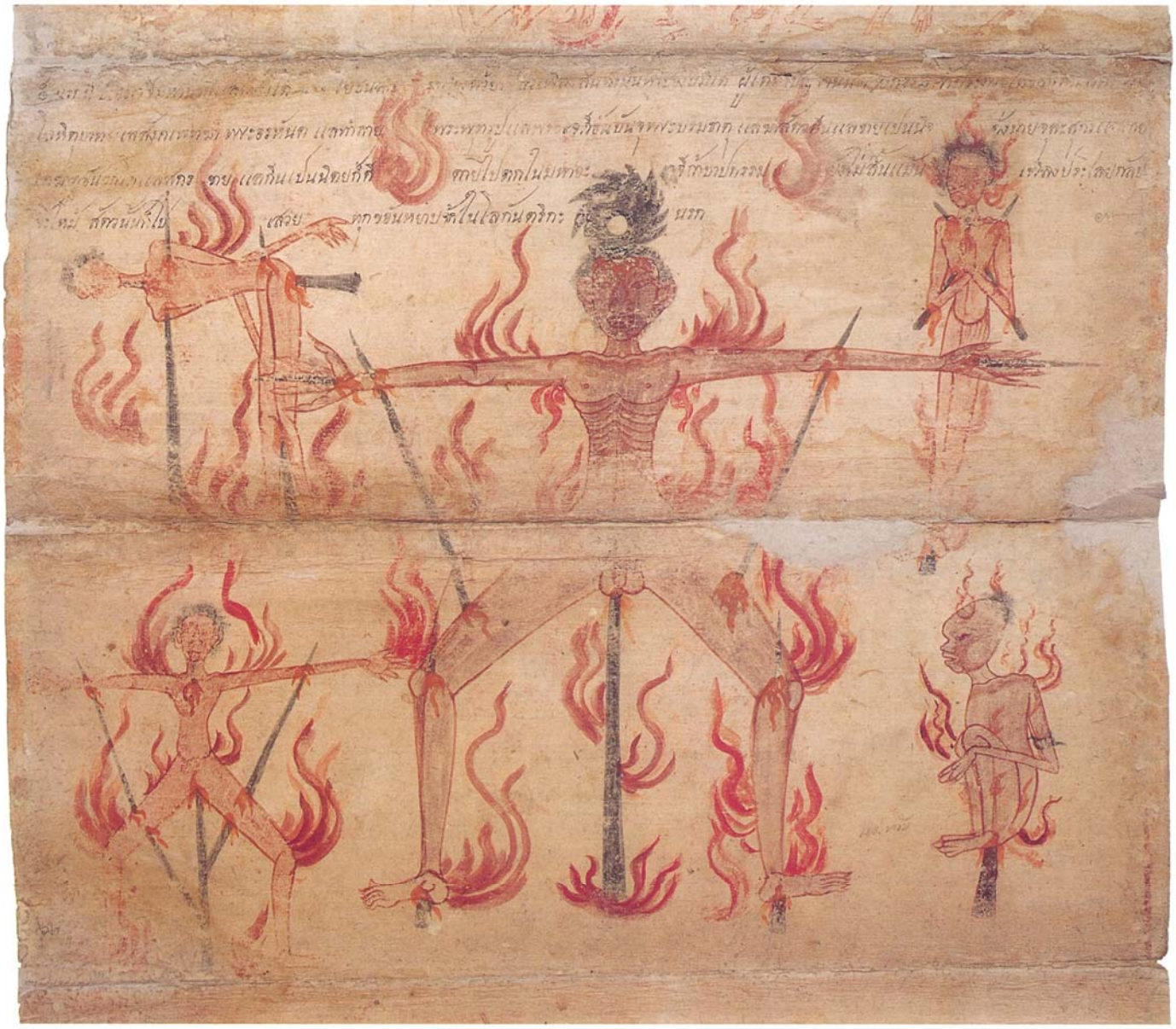

ภาพที่ ๓๖ อเวจีมหานรก

ลุกรุ่งเรืองด้วยเปลวเพลิงอยู่เป็นนิตย์ ผู้ทำอนันตริยกรรม ทำลายพระพุทธรูป พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ
ฆ่าสัตว์เป็นนิจ ตายไปตกในนรกนี้ ถ้าบาปกรรมยังไม่สิ้น แม้ไฟประลัยกัลป์จะไหม้
สัตว์นั้นก็จะไปเสวยทุกข์ต่อในโลกันตริกะนรก

ภาพที่ ๓๗ สภาพสัตว์ในนรก

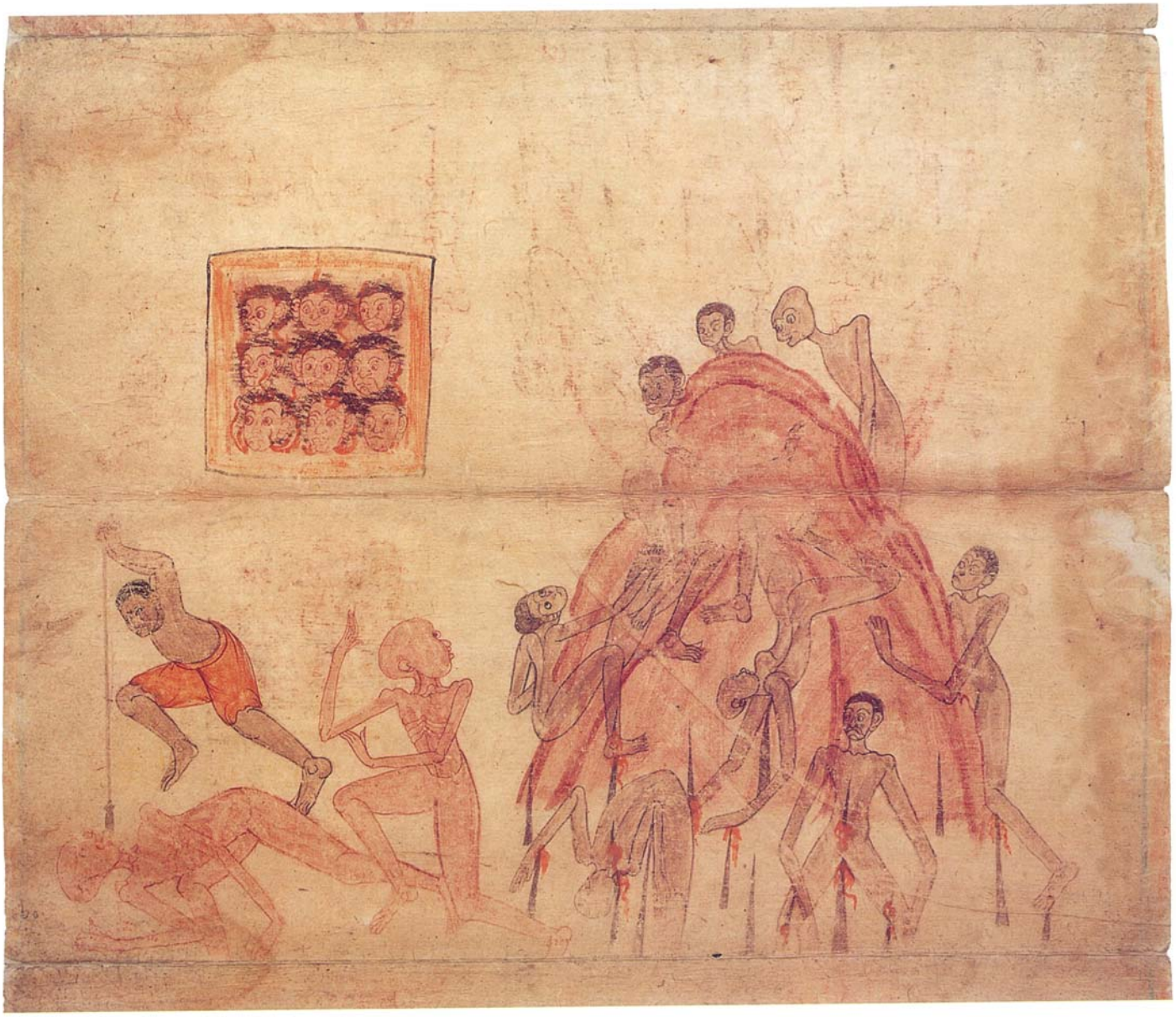

ภาพที่ ๓๘ สภาพสัตว์ในนรก

ภาพที่ ๓๙ สภาพสัตว์ในนรก

ภาพที่ ๔๐ โลกันตนรก

สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกันตนรก ย่อมกัดเนื้อกันกิน
ผู้ที่เห็นผิดเป็นชอบไม่รู้จักคุณพระรัตนตรัย ฆ่าพ่อแม่ย่อมเกิดในนรกนี้

ภาพที่ ๔๑ จักรวาล

ลอยน้ำอยู่เป็นดินแดนที่มืดมนอนธกาล พระอาทิตย์ พระจันทร์ส่องแสงไม่ถึง
สัตว์นรกนี้เกาะอยู่เขากำแพง เทียวไปมาอยู่ภายนอก เมื่อพบกันก็ต่อสู้กัน ผู้แพ้ก็ถูกจับกินเป็นอาหาร
เมื่อยื้อแย่งกันก็ตกลงไปในน้ำรองจักรวาลเปื่อยยุ่ยสลายไป ผู้ไม่รู้คุณพระรัตนตรัย ฆ่าพ่อแม่ เห็นผิดเป็นชอบ ตายไปตกนรกนี้

ภาพที่ ๔๒ เปรตหมู่ต่าง ๆ

บาปบุคคลใดถวายพาหนะ โค กระบือ แก่สงฆ์แล้วนำกลับมาใช้เมื่อภายหลัง เป็นมหิทธิกาเปรต
บาปหลอกหลอนผู้มีศีลด้วยรูปต่างๆ มีงูเหลือมเป็นต้น เป็นเปรตงูเหลือม
บาปเอาเนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง ให้สมณะศีลบริสุทธิ์ฉัน เป็นเปรตกินซากศพ

ภาพที่ ๔๓ : เปรตหมู่ต่าง ๆ

คูธกะเปรต	บาปอาคูธใส่โภชนาให้ผู้ทรงศีล
สุกรเปรต	บาปส่อเสียดท่าน
เปรตแบกอัณฑะแห่งตน	บาปบังคับความมิเป็นธรรม
อัคคีชาละมุกขาเปรต	บาปเอาเครื่องเผ็ดร้อนใส่ในโภชนาให้สมณะผู้มีศีลบริโภค

ภาพที่ ๔๔ : เปรตหมู่ต่าง ๆ

บัพพะตังคาเปรต	บาปเผากุฏิ วิหารและที่จงกรมของสมณะผู้ทรงศีล
นิชามะกะเปรต	บาปล้อเลียนพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกโพธิ
วันตาเปรต	บาปเอาของเดน หรือน้ำมูก น้ำลายใส่ในโภชนะให้สมณะผู้ทรงศีล

ภาพที่ ๔๕ : เปรตหมู่ต่าง ๆ

สุจิโลมะกะเปรต	บาปเป็นนายสารถีแทงโคและม้า
สุจิมุกขาเปรต	บาปไม่ให้ทานและห้ามทานผู้อื่น
บาปเป็นบรรพชิตทุศีล	บาตรและจีวรลุกเป็นเปลวไฟไหม้ในอากาศ

ภาพที่ ๔๖ อสูรกาย

อสูรกาย ๒ หมู่ หมู่หนึ่งชื่อทิพอสูรกาย หมู่หนึ่งชื่อกากันชดาสูรกาย
พวกหนึ่งหาเลือดเนื้อมิได้ ตาและปากอยู่เหนือกระหม่อม พวกหนึ่งตัวดำ ท้องยาว ปากใหญ่ เล็บมือเล็บตีนรี ผมหยองหลังหัก
อสูรกายเหล่านี้อยู่ในป่าในเขา ในสมุทรทุกแห่ง

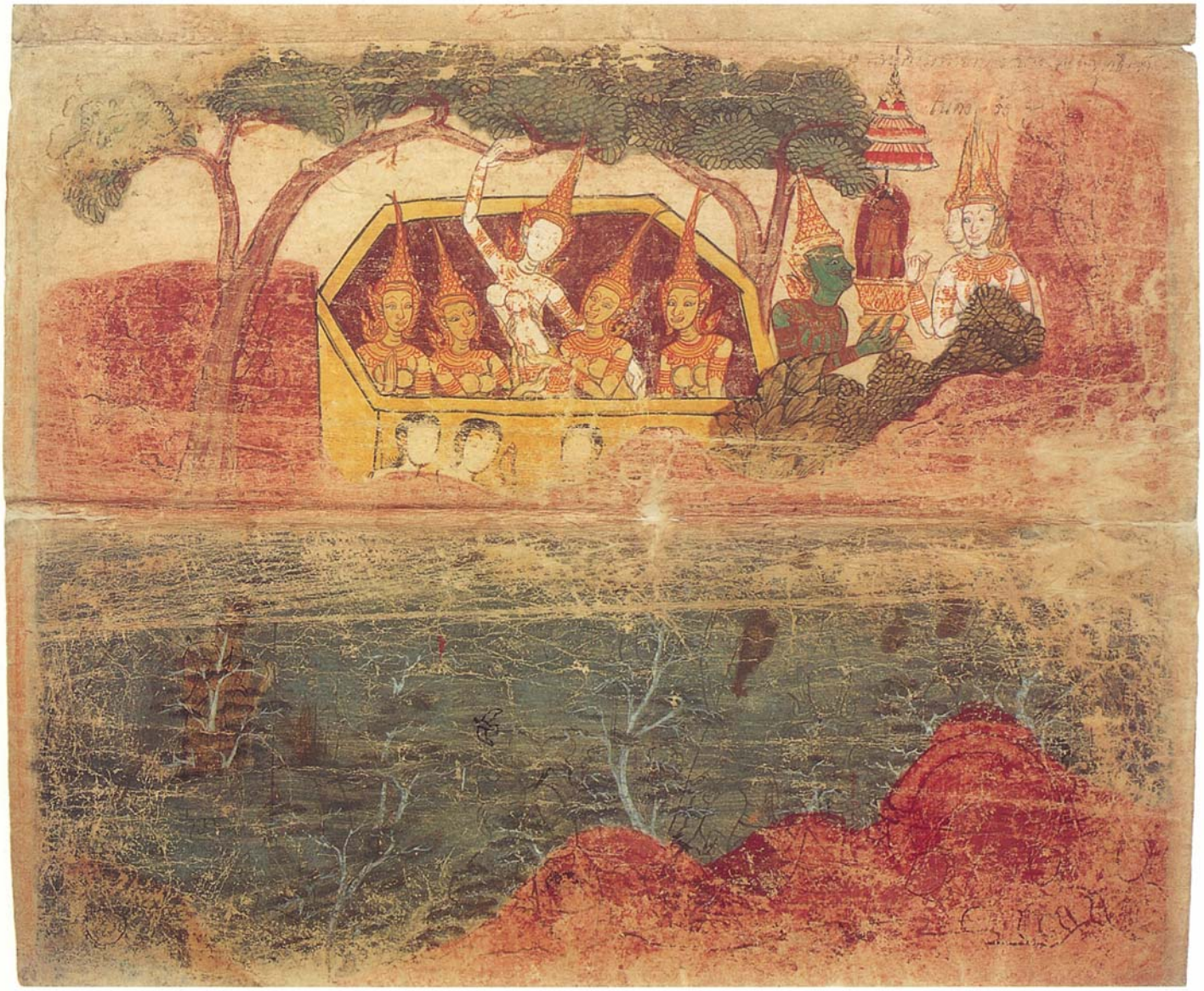

ภาพที่ ๔๗ พุทธประวัติ : ตอนพระพุทธเจ้าประสูติ

ภาพที่ ๔๘ พุทธประวัติ : ตอนพระอินทร์ดีดพิณถวาย นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส โสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา และทรงลอยถาด

ภาพที่ ๔๙ พุทธประวัติ : ตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ ๕๐ พุทธประวัติ : ตอนมารผจญ

ภาคผนวก ข

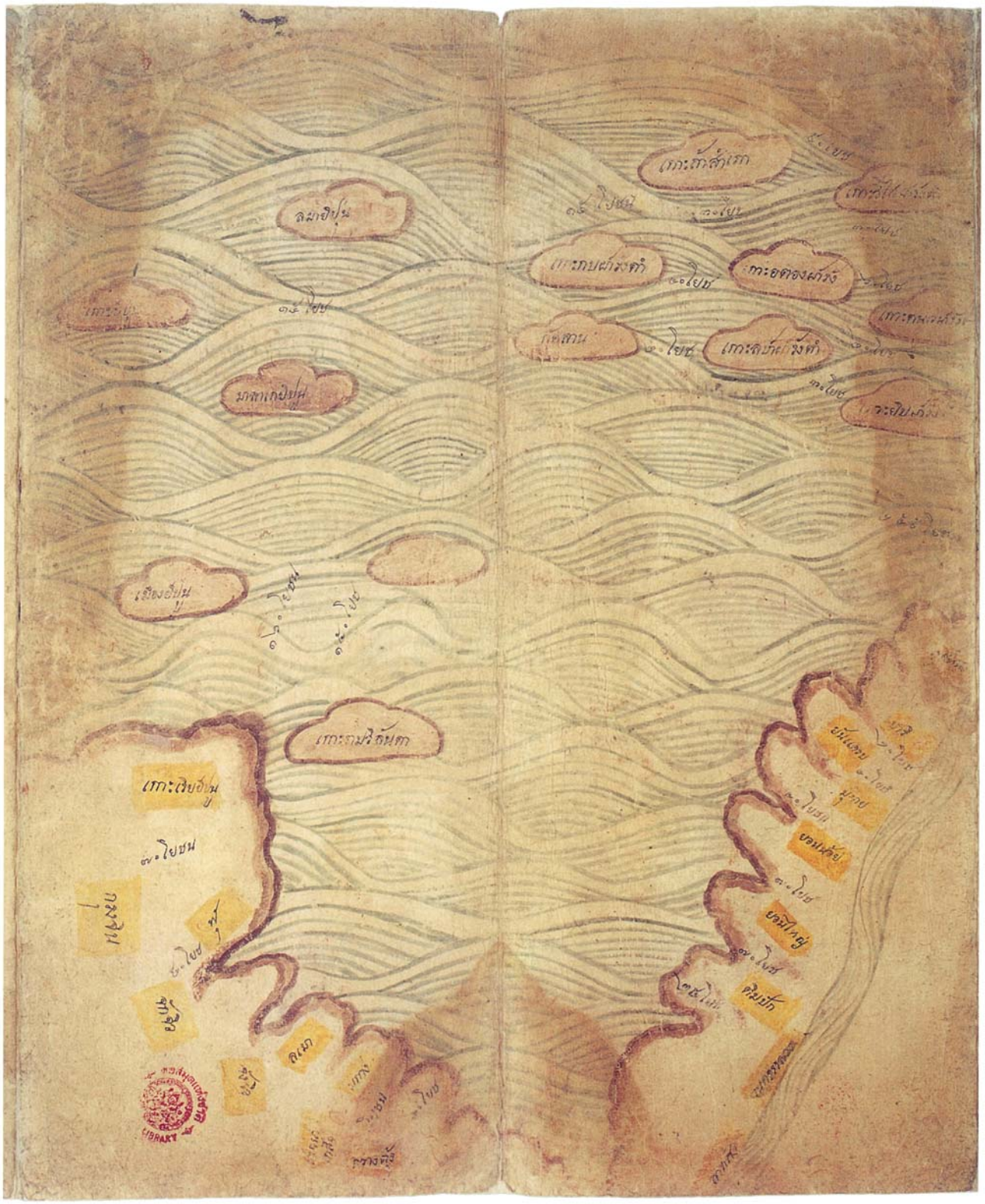

ภาพที่ ๕๑ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างประเทศชายทะเล และระยะทาง

เช่น เมืองญี่ปุ่น เกาะงามวิลันดา เกาะค้าสำเภา กรุงจีน เป็นต้น

ภาพที่ ๕๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลของไทย และระยะทาง

เช่น เมืองจันตบูรร ระยอง บางละมุง บางปลาสร้อย เมืองศรีอะยุทอยา ท่าจีน ราชบุรี แม่กลอง ปราน กุย ปากน้ำ พุมเรียง ไชยา เป็นต้น

ภาพที่ ๕๓ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างประเทศชายทะเล และระยะทาง

เช่น เมืองหงษา เมืองมะตะมะ มลำเลิง เมืองสเรียง เมืองลังกา เป็นต้น

ภาพที่ ๕๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพราหูอสูรเหาะขึ้นมาแต่อสูรพิภพ และอุดรกาโรทวีป อมรโคยานทวีป

ภาพที่ ๕๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาพระสุเมรุ

มียอดเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ และมีแม่น้ำสีทันดรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗ นั้น
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใต้เขาพระสุเมรุเป็นพิภพนาคและอสูร

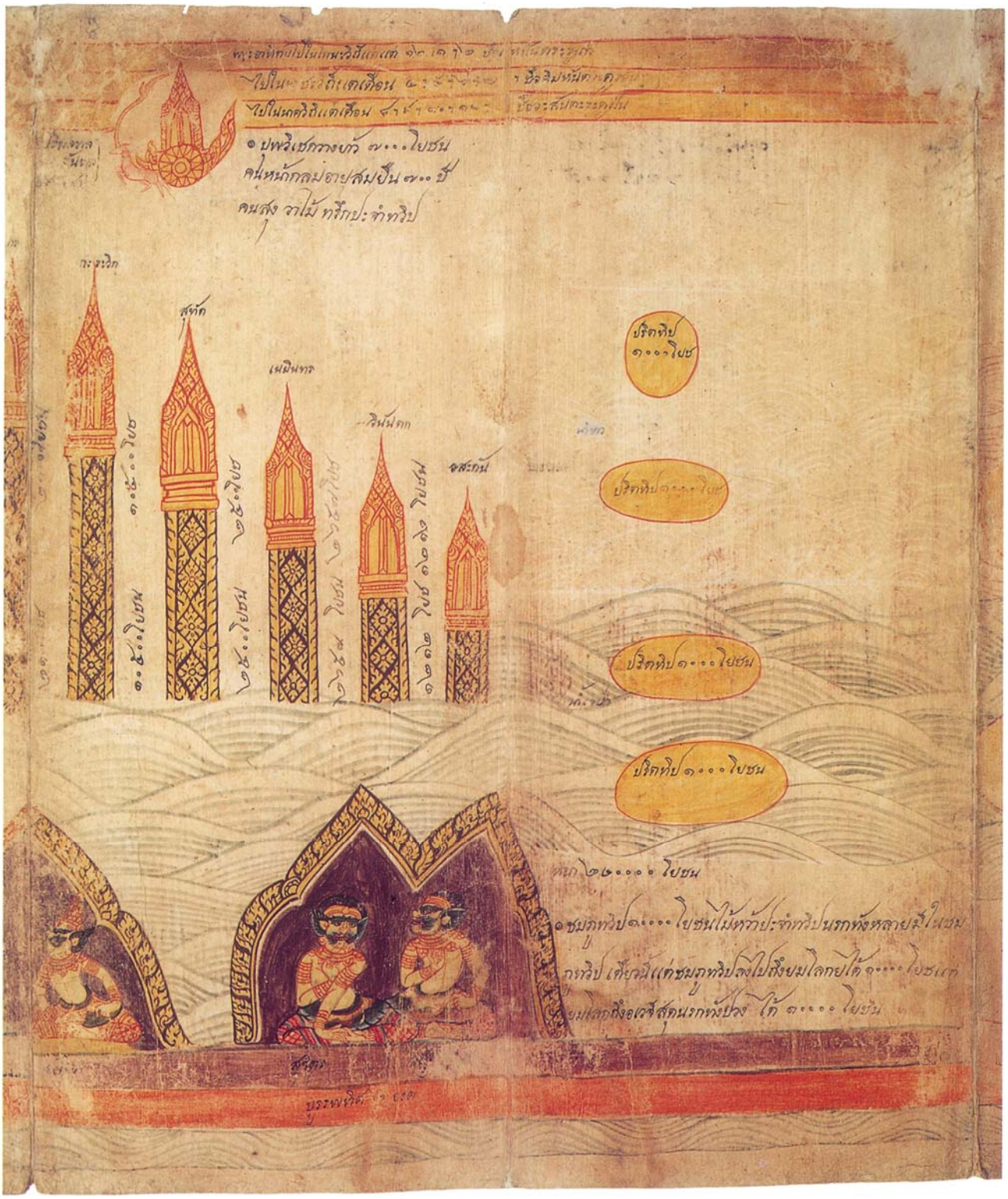

ภาพที่ ๕๖ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพภูเขาสัตตบริภัณฑ์มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน**

มีภูเขาบริวาร และมีแม่น้ำต่างๆ ระหว่างยอดเขา พิภพอสูร และวิถีโคจรของพระอาทิตย์

ภาพที่ ๕๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนิบาติชาดก ในภาพเป็นวิมานฉิมพลีของครุฑในกากาติชาดก แสดงที่ตั้งบุพพวิเทหทวีป ชมพูทวีป และวิถีโคจรของพระอาทิตย์

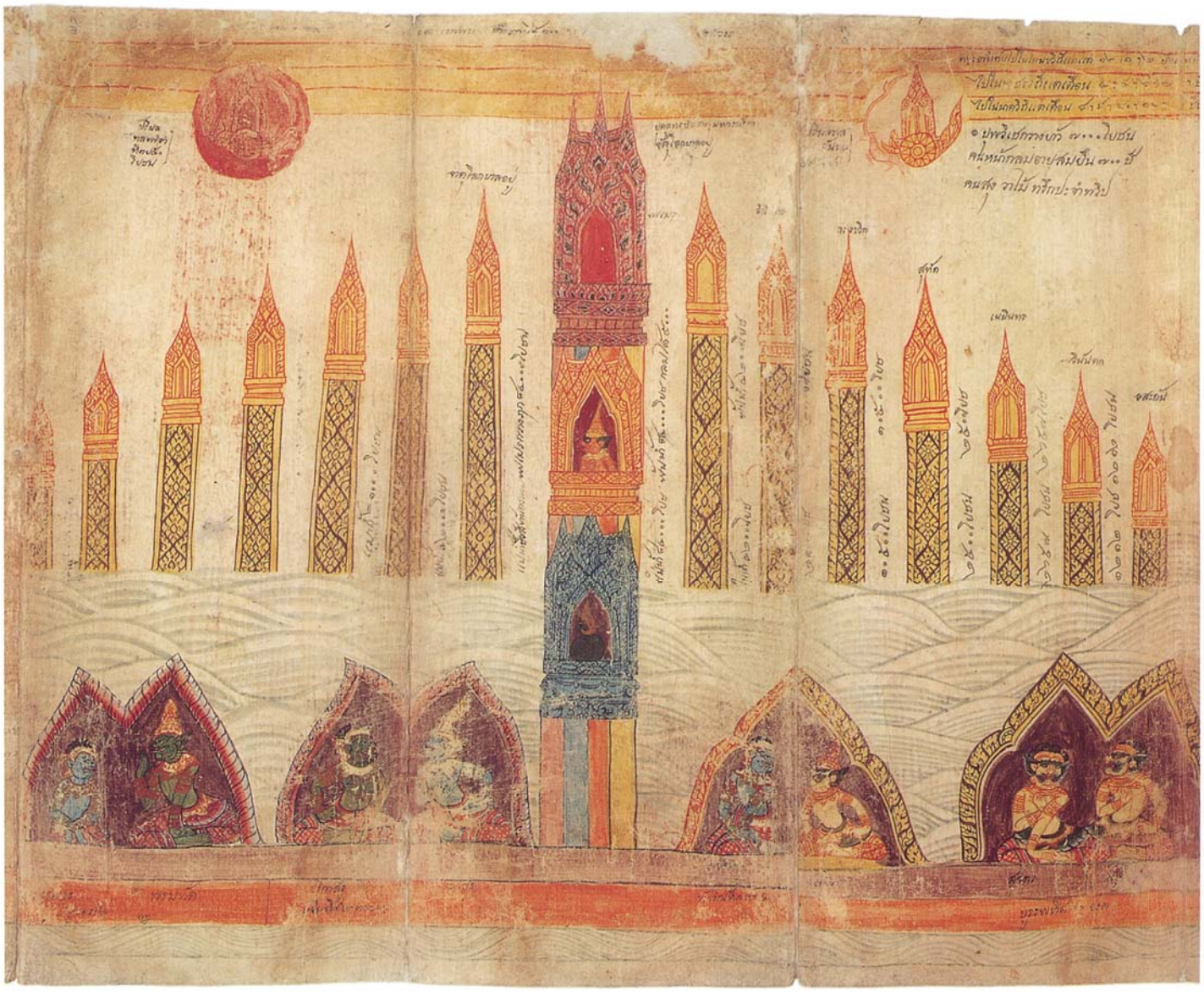

ภาพที่ ๕๘ แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

ภาพที่ ๕๙ แผนที่โบราณ : แสดงป่าหิมพานต์ ปราสาทนิรมิตของนางนาคใต้มหาสมุทร และภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก เรื่อง ทธิวาหนชาดก

มีชายคนหนึ่งสำเภาแตกเกาะกระดานลอยน้ำมาถึงเกาะ พบหมูคาบแก้วเหาะมากินผลมะเดื่อ แล้ววางแก้วไว้ จึงมาฉวยแก้วเหาะไปพบฤาษี ๓ ตน

ภาพที่ ๖๐ แผนที่โบราณ : แสดงป่าหิมพานต์

มีป่าไม้มะขามป้อม มีปราสาทนาคราชอยู่ใต้ท้องมหาสมุทรหิมพานต์

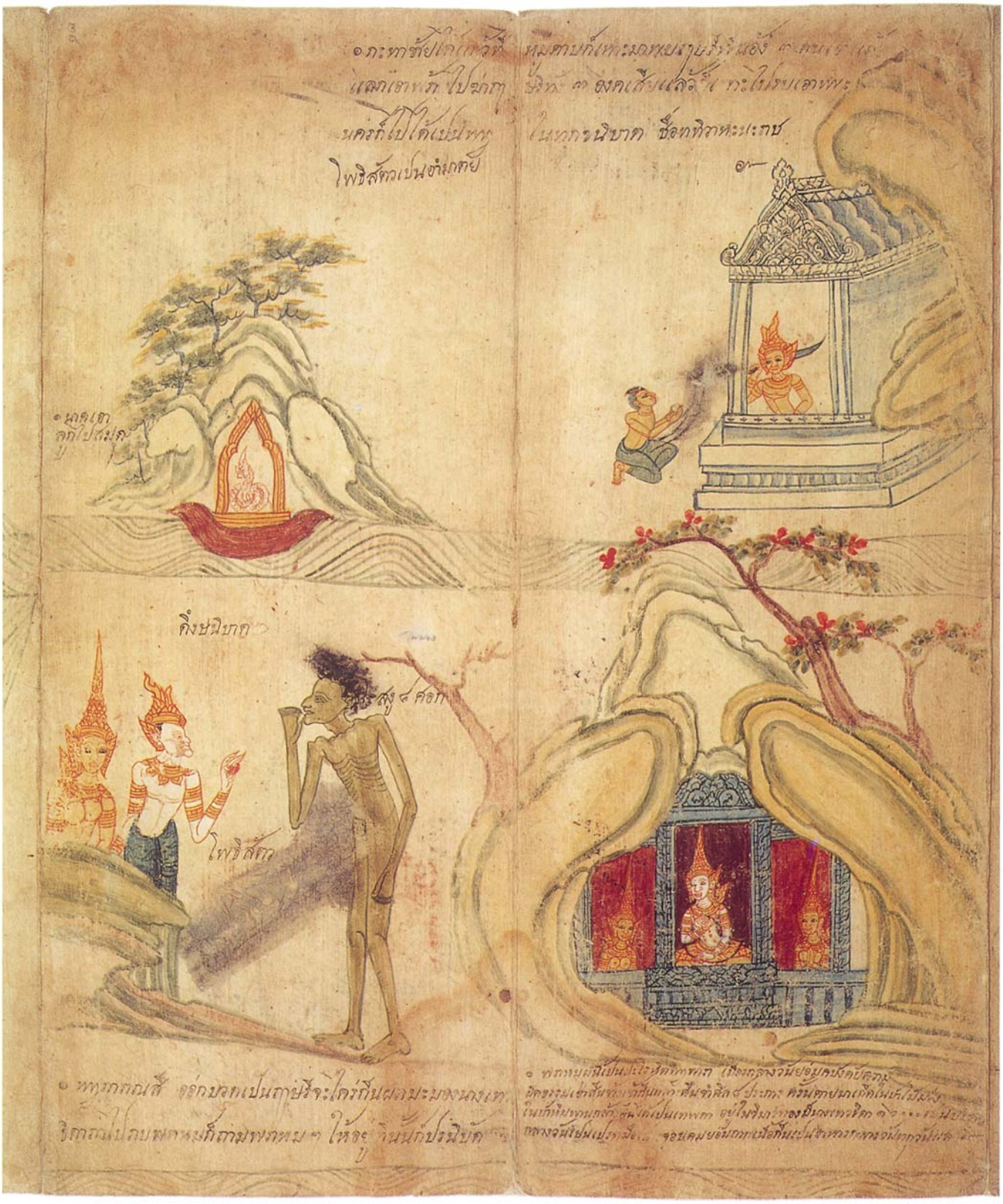

ภาพที่ ๖๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพชาดกในทุกนิบาต และติงสนิบาต

เรื่อง ทธิวาหนชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ มีพญาชื่อทธิวาหราช และชาดกในติงสนิบาต เรื่อง กิงฉันทชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เป็นพญาพาราณสี ออกบวชเป็นฤาษี พบพราหมณ์ กลางคืนอยู่ในวิมานทอง กลางวันเป็นเปรตมือเป็นจอบถากเนื้อกินเป็นอาหาร

ภาพที่ ๖๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพต้นนารีผลในป่าหิมพานต์

มีภาพเล่าเรื่องนางทำชู้ เมื่อตายไปเกิดในวิมานในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๖๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพหมู่บ้าน ๖ บ้านในป่า ๖ ป่า

ได้แก่ บ้านกุเพ บ้านโกเพ บ้านมหาพิเท บ้านอุดรมณฑล บ้านแม่ไส และบ้านไชยยศ ผู้คนเหล่านี้ใจบุญกินลูกไม้ในป่า และสัตว์ที่ตายเอง บ้านเรือนมุงด้วยขนทรายจามรี

ภาพที่ ๖๔ แผนที่โบราณ : แสดงภาพป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ๔ หมู่

ป่าไม้ขวิด ตัวสีเหลือง ชื่อบัณฑสีห์ กินเนื้อ
ป่าไม้ไทร ตัวสีขาวดั่งสังข์ปากและเท้าแดง ชื่อไกษรสีห์ กินเนื้อ
ป่าไม้ม่วง ตัวหม่นดั่งปีกนกเขา ชื่อตรีสีหะ กินหญ้า
ป่าขนุน ตัวดำ ชื่อกาลสีห์ กินหญ้า

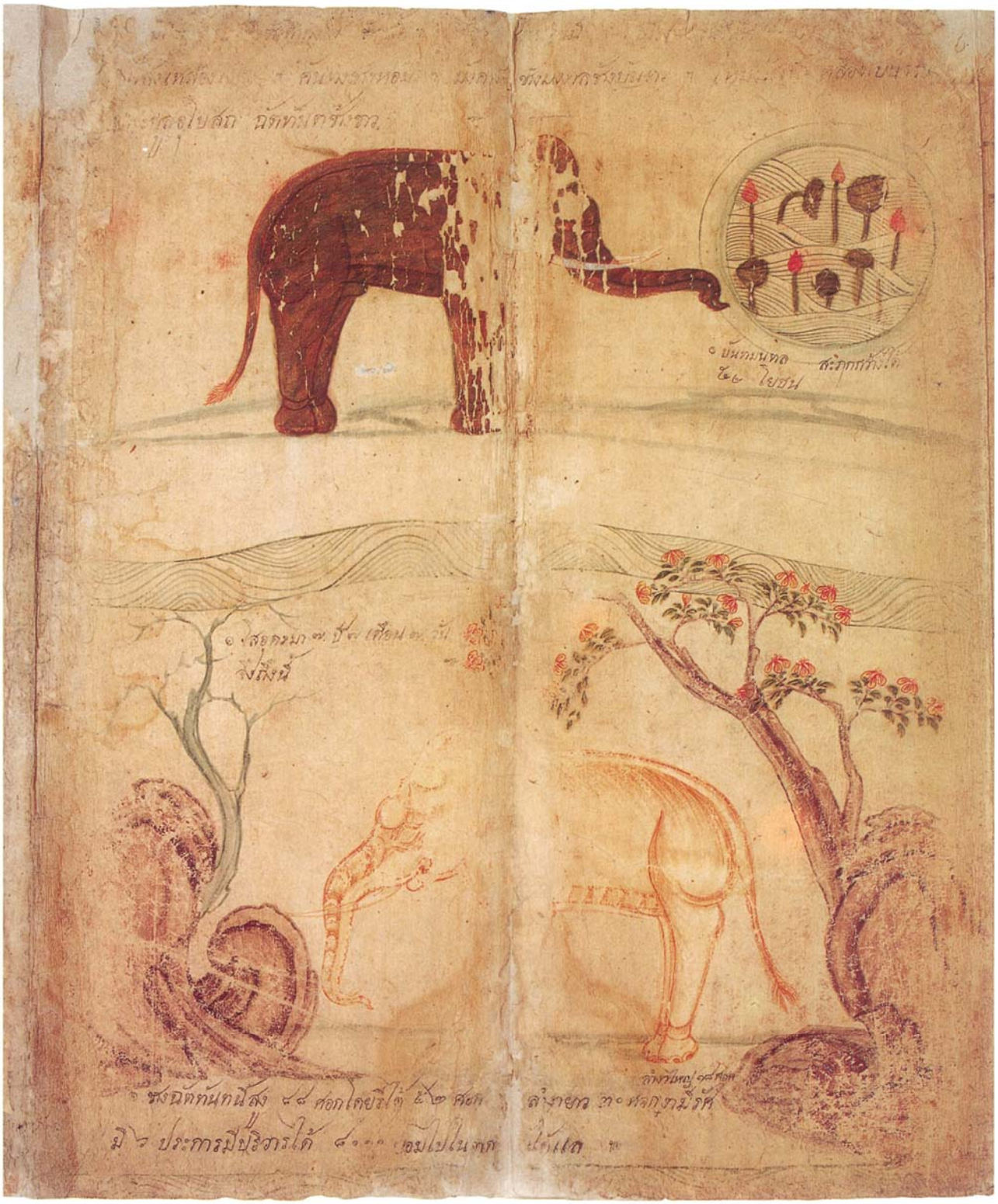

ภาพที่ ๖๕ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างหมู่ต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๖๖ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาส**

โคอุสุภราช ม้าพลาหกตระกูล และชาดกเรื่อง พระสุธนชาดก

ภาพที่ ๖๗ แผนที่โบราณ : แสดงภาพสระอโนดาต

ภาพที่ ๖๘ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพเทวดาผู้ชาย เทวดาผู้หญิง วิทยาธร และคนธรรพ์**

มาเที่ยวเล่นในป่าหิมพานต์

ภาพที่ ๖๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพช้างตระกูลต่าง ๆ กาลสระ และสันทากินสระ

ภาพที่ ๗๐ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์จตุบาท เลือกสีหราชเป็นพญา**

ครั้งปฐมกัลป์ ตอนล่างเป็นภาพเล่าเรื่องพระสุธนชาดก

ภาพที่ ๗๑ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเขาอากาศคงคา

มีลมตระกูลกาลพัด ทำให้เกิดลูกเห็บ ฝนและน้ำค้าง
มีสระใหญ่ชื่อติยังคโบกขรณี มีภาพเล่าเรื่องในวีสตินิบาต เรื่อง ภัลลาติกชาดก เมื่อพญาปัถเวนเป็นมิคกินร
นางมะลิกาเป็นมิคกินรีอยู่ในป่าหิมพานต์ พระโพธิสัตว์เป็นพญาศิคราชครองเมืองพาราณสีออกไปพบ

ภาพที่ ๗๒ แผนที่โบราณ : แสดงภาพเล่าเรื่องรามสูรผูกเวรกับนางเมขลา

หมีผูกเวรกับไม้สะคร้อ ในเตรสกนิบาต เรื่อง ผันทนชาดก นกทั้งหลายตั้งหงษ์เป็นพญาเมื่อปฐมกัลป์ และนิทานเรื่องพญานาคขาดน้ำจึงมาขอน้ำจากพญากบ แต่มนตรีกบไม่ยอมให้

ภาพที่ ๗๓ แผนที่โบราณ : แสดงภาพปัญจมหานทีในอินเดีย

ได้แก่ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรภู และมหิมานัทที มีเขาวิชติรฉานบรรพต เขากาลคีรี และภาพเล่าเรื่องลฑุกิกชาดก ในปัญจนิบาต

ภาพที่ ๗๔ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก**

กัณฑ์มหาราช ตอน เทพบุตร เทพธิดาแปลงเป็นพระเวสสันดร และพระนางมัทรี มาเลี้ยงดูแลสองกุมารยามค่ำ ส่วนชูชกหนีขึ้นไปนอนบนต้นไม้

กัณฑ์กุมาร ตอน ชูชกพาสองกุมารเดินทางรอนแรมไปในป่า

กัณฑ์มัทรี ตอน พระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้มาเป็นอาหาร

ภาพที่ ๗๕ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์สักกบรรพ

ตอน พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนและประสาทพร ๘ ประการ

ภาพที่ ๗๖ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์ฉกษัตริย์

ตอนล่างมีภาพสระโบกขรณี มีนกกรวิก และเขานาลิบรรพต

ภาพที่ ๗๗ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์

ตอนล่างของภาพแสดงภาพป่าหิมพานต์ มีต้นไทร มีรูปกินนร และเขาเวบูลบรรพต

ภาพที่ ๗๘ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์มหาพน

ภาพที่ ๗๙ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์ชูชก

ภาพที่ ๘๐ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์วนประเวศ และส่วนหนึ่งของนครกัณฑ์

แสดงภาพการละเล่นสมัยโบราณ เช่น ญวนหก ไต่ลวด เป็นต้น
ในพิธีสมโภชรับขวัญกลับเข้าเมือง

ภาพที่ ๘๑ มหาเวสสันดรชาดก : กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ทานกัณฑ์

ภาพที่ ๘๒ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองในสมัยพุทธกาล และสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ

เช่น เมืองมัทราช เมืองสีพิราษฎร์ เมืองกลิงคราช เมืองพาราณสี นิโครธารามมหาวิหาร และบ้านทุนวิกของชูชก

ภาพที่ ๘๓ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสมัยพุทธกาล และพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์

ภาพที่ ๘๔ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

ภาพที่ ๘๕ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสำคัญ เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งพุทธกาล

ภาพที่ ๘๖ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆ ในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ที่มีพระธาตุสำคัญ และรอยพระพุทธบาท

เช่น เมืองเชียงใหม่ แพร่ น่าน นครไทย พิษณุโลก ตายทอง ตองโป หงษา เป็นต้น

ภาพที่ ๘๗ แผนที่โบราณ : แสดงสถานที่และเมืองสำคัญต่าง ๆ

เช่น เขาพนมเทวะ เขาลูกช้าง เมืองละโว้ เขาสรรพยา ชัยนาท เมืองนครราชสีมา ป่าโมก เป็นต้น และสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ ๘๘ แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่าง ๆ และระยะทาง

เช่น จันทบุรี สุพรรณภูมิ นครปฐม นครชัยศรี เกาะสีชัง ไชยาทาง ๕ วัน ชุมพรทาง ๕ วัน หินแท่นทาง ๗ วัน กุยบุรี ทาง ๕ วัน เป็นต้น บอกศักราชที่สร้างพระประโทน เมื่อสร้างพระพุทธศาสนาได้ ๑๑๙๙ ปี

ภาพที่ ๘๙ แผนที่โบราณ : แสดงภาพมหาสุมทรอินเดีย

มีเกาะต่างๆ มีเรือสำเภา เป็นต้น

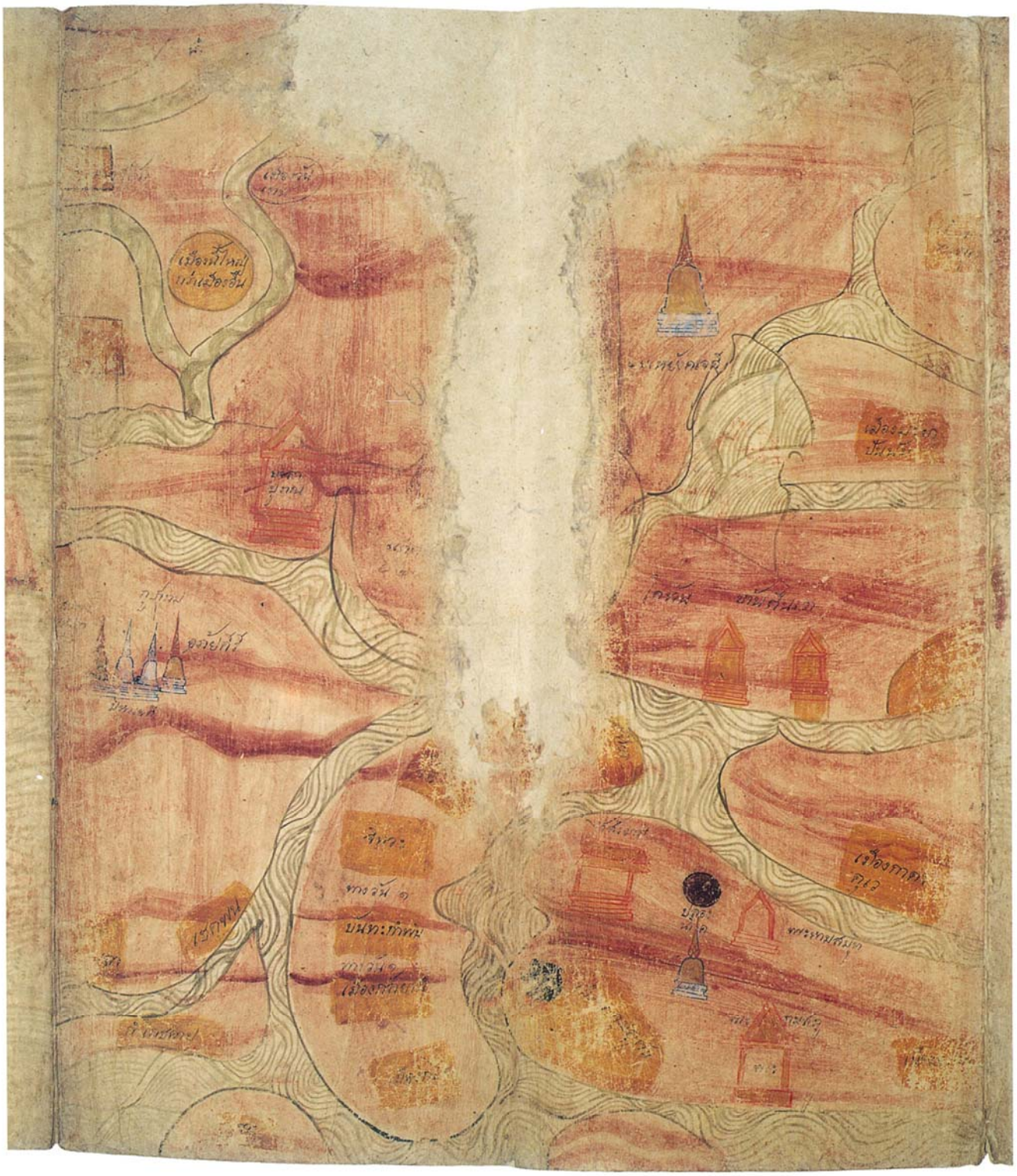

ภาพที่ ๙๐ แผนที่โบราณ : แสดงบ้านเมือง และสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาทวีป

เช่น มเหยังคเจดีย์ อภัยคีรี มหาเจดีย์ ถูปาราม เมืองจิตวะ เมืองบันทะกำพน เมืองกัลยาณี
บอกระยะห่าง ๓ เมืองนี้เดินทางเมืองละ ๑ วัน

ภาพที่ ๙๑ **แผนที่โบราณ : แสดงภาพสัตว์ทั้งหลายในมหาสมทุร เลือกปลาอานนท์เป็นพญา** ครั้งปฐมกัลป์

ภาพที่ ๙๒ ภาพเล่าเรื่อง จตุทวารชาดกในทสกนิบาต

ชายคนหนึ่งจะไปค้าขายทางทะเล มารดาห้ามปรามไว้ จึงผลักมารดาล้มลงแล้วตีซ้ำ หลังจากนั้นไปสำเภา แต่สำเภาอัปปางลอยแพไปพบวิมานิกเปรต เมื่อสิ้นบุญไปเมืองอุสุทนรกไปพบสัตว์นรกตีแม่เช่นกัน มีจักรพัดอยู่บนหัว กลับเห็นเป็นดอกบัวจึงร้องขอจักรนั้น และต้องรับทุกข์อยู่ในนรกนั้นแทน จนกว่าจะสิ้นกรรม

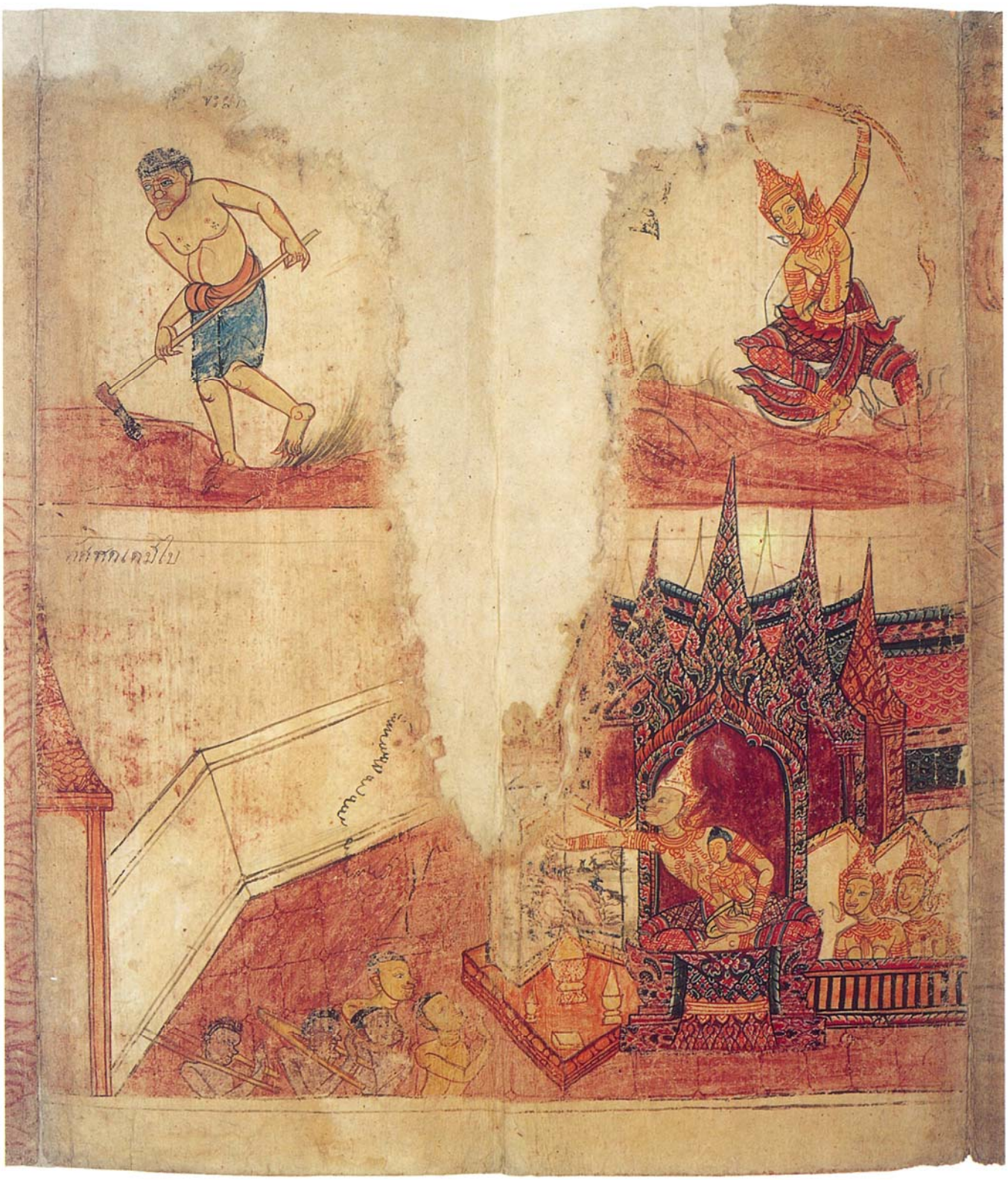

ภาพที่ ๙๓ ทศชาติชาดก เรื่องเตมิยชาดก

ภาพบน ตอนนายสุนันท์สารถีนำพระเตมีย์ไปฝังที่ป่าช้าผีดิบตามคำกราบทูลของพราหมณ์
พระเตมีย์ทรงลุกขึ้นทดลองพละกำลังด้วยการยกราชรถควงไปมา
ภาพล่าง ตอนพระบิดาทรงอุ้มพระเตมีย์ออกพิจารณาคดีตัดสินประหารชีวิตคนโทษ ทำให้พระเตมีย์เกรงกลัวบาปกรรมจนต้องทำเป็นใบ้

ภาพที่ ๙๔ ทศชาติชาดก เรื่อง มหาชนกชาดก

ตอนสำเภาอัปปาง พระมหาชนกกำลังกระทำความเพียรว่ายน้ำอยู่ในทะเล
นางมณีเมขลาเกิดความเลื่อมใสช่วยอุ้มองค์ไปวางไว้เหนือแผ่นศิลามงคลในสวนมะม่วง
จนกระทั่งบุรุษราชรถเลี่ยงแล่นมาหยุดที่แท่นหินนั้น

ภาพที่ ๙๕ ทศชาติชาดก เรื่อง สุวรรณสามชาดก

ภาพล่างซ้าย ตอนบิดามารดาของสุวรรณสามไปหาผลไม้ ขณะเดินทางกลับฝนตกหนักเข้าไปหลบฝนใต้ร่มไม้ที่มีอสรพิษจึงถูกพิษตาบอด

ภาพบน สุวรรณสามถูกธนูอาบยาพิษของท้าวกบิลยักขราชขณะไปตักน้ำ

ภาพล่างขวา ท้าวกบิลยักขราชไปพบบิดามารดาของสุวรรณสาม เพื่อบอกความจริง และรับจะเลี้ยงดูท่านทั้งสองแทนสุวรรณสาม

ภาพที่ ๙๖ ทศชาติชาดก เรื่อง เนมิราชชาดก และมโหสถชาดก

ตอน พระมาตุลีเทพบุตร พาพระเนมีราชไปดูเมืองนรก

มโหสถชาดก ตอน มโหสถกับเกวัฏปุโรหิตแห่งปัญจาลนครเล่นธรรมยุทธกัน คือ ต่อสู้กันโดยไม่ต้องใช้อาวุธ

ภาพที่ ๙๗ ทศชาติชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก

ตอน นาคภูริทัตต์จำศีลอยู่ที่จอมปลวก พราหมณ์เนสาทพาพราหมณ์อาลัมพายน์มาร่ายมนต์จับนาคภูริทัตต์
ภาพล่าง พราหมณ์อาลัมพายน์จับนาคภูริทัตต์ใส่ข้อง ไปแสดงให้ชาวบ้านชม

ภาพที่ ๙๘ ทศชาติชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก และนารทชาดก

ตอน พระอินทร์เสด็จจากเทวโลกมาทำลายพิธีบูชายันต์

นารทชาดก ตอน พรหมเทพนารทหาบภาชนะทองคำมาสู่ปราสาทพระเจ้าอังคติราช

ภาพที่ ๙๙ ทศชาติชาดก เรื่อง วิธุรบัณฑิตชาดก

ตอน ปุณณกยักษ์แปลงเป็นมาณพ ไปท้าเล่นสกาพนันกับพระเจ้าโกรพยราช
และตอน วิธุรบัณฑิตเกาะหางม้าของปุณณกยักษ์ เหาะไปโดยมิได้หวาดกลัว

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน.** หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐.

_____. "ค่านิยมไตรภูมิ." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๒ (พ.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๑-๑๖.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. **นิบาตชาดก เล่ม ๑ - ๑๐.** คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี ตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

กุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี. "สีในงานจิตรกรรมไทยโบราณ." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๒ (พ.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๗๗-๘๔.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิกถาฉบับถอดความ.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

"ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (มีภาพสีน้ำยา)." หอสมุดแห่งชาติ หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา) จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙). เลขที่ ๑๐. ๑๒๓ หน้า. หมวดตำราภาพ.

ไตรภูมิ (ฉบับย่อความ). อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองคำ สิมารัตน์ วัดโพธินิมิตร ๓ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่. สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐิน ณ วัดทับสะแก อ.ทับสะแก จ.ประจวบคีรีขันธ์ เมื่อ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๒๕.

"ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา), สมัยอยุธยา. เลขที่ ๖. ๑๖๘ หน้า. หมวดตำราภาพ.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จเล่ม ๑๑.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **เทศน์มหาชาติ ฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.** วันที่ ๑๑ - ๑๗ ธันวาคม ๒๕๓๓ บริเวณพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.

ปรานี นิ่มเสมอ. "งานจิตรกรรมสมัยอยุธยาในสมุดข่อย." **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๒๘, ๖ (ม.ค. ๒๕๒๘). หน้า ๙ - ๑๙.

แปลก สนธิรักษ์. **เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

"แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพพระบายสี) ว่าด้วยตอนนิริยกถา เป็นต้น." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทย-ขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). สมัยอยุธยา. เลขที่ ๘. ๑๙๖ หน้า. หมวดตำราภาพ.

"แผนที่ไตรภูมิ (มีภาพระบายสี) ว่าด้วยตอนมนุสสกถาถึงนิริยกถาและมีแผนที่ชายทะเล." หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). พ.ศ. ๒๓๑๙. เลขที่ ๑๐/ก. ๒๖๑ หน้า. หมวดตำราภาพ.

พลูหลวง (นามแฝง). **โหราศาสตร์พิชัยสงคราม ดวงเมือง.** พระนคร : เกษมบรรณกิจ. ๒๕๑๘.

วรรณิภา ณ สงขลา. **จิตรกรรมไทยประเพณี.** ฝ่านอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรม ติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า โปรดให้พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๕.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์. **บารมีสิบทัศ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปลาตะเพียน, ๒๕๓๐.

เสฐียร โกเศศ (นามแฝง). **เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง.** พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๑.

อำไพ คำโท. **ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร.** หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๓๐

ดัชนี

ดัชนีค้นคำ

ก

เกาะอยู่ ๑๕๑
กระดาน ๖๕, ๑๗๑
กระทำความเพียร ๑๐๐
กระบวนแห่เครื่องดนตรี ๘๖
กรุงจีน ๑๖๓
กรรมฐาน ๑๗, ๑๑๓
กลอง ๘๖
กลางคืน ๖๗, ๖๘, ๑๗๓
กลางวัน ๖๗, ๖๘, ๑๗๓
กัณฑ์กุมาร ๘๐, ๑๘๖
กัณฑ์จุลพน ๘๕, ๑๙๑
กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๘๒, ๑๘๘
กัณฑ์ชูชก ๘๖, ๑๙๑
กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๘๗, ๑๙๓
กัณฑ์นครกัณฑ์ ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒
กัณฑ์มหาพน ๘๔, ๑๙๐
กัณฑ์มหาราช ๘๐, ๑๘๖
กัณฑ์มัทรี ๘๐, ๑๘๖
กัณฑ์วนประเวศ ๘๖, ๑๙๒
กัณฑ์สักกบรรพ ๘๑, ๑๘๗
กัณฑ์หิมพานต์ ๘๗, ๑๙๓
กา ๗๘
กากัญชดาสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
กากาติชาดก ๖๕, ๑๖๙
การละเล่นโบราณ ๘๖, ๑๙๒
กาลสระ ๑๘๑
กาลสีห์ ๗๐, ๑๗๖
กาลสุตตนรก ๔๓, ๑๔๐
กำแพงจักรวาล ๕๐
กำภลนาคราช ๓๗, ๑๓๔
กิงฉันทชาดก ๖๗, ๑๗๓
กินร ๑๘๙
กุมภัณฑ์ ๓๑
กุย ๙๔
กุยบุรี ๒๐๐
เกวัฏปุโรหิต ๑๐๒, ๒๐๘
แก้ว ๖๕
เกาะค้าสำเภา ๑๖๓
เกาะงามวิลันดา ๑๖๓
เกาะฉิมพลีทวีป ๖๕
เกาะต่างๆ ๖๑, ๙๔, ๙๕, ๒๐๑
เกาะติบูรฝรั่งดำ ๖๑
เกาะเอนติซอง ๖๑
เกาะมัน ๙๔
เกาะพร้าว ๙๔
เกาะสีชัง ๒๐๐
ไกรษรสีห์ ๗๐, ๑๗๖

ข

ขนาด ๒๙, ๑๒๖
ขอเหล็ก ๔๗
ขีรสาคร ๓๕, ๑๓๒
เขากรวิก ๓๒, ๑๒๙
เขากาลคีรี ๑๘๕
เขากำแพงจักรวาล ๒๙, ๑๒๖
เขาเกาะสามร้อยยอด ๙๔
เขาไกรลาส ๗๒, ๑๗๘
เขานาลิบรรพต ๘๒, ๑๘๘
เขาเนมินธร ๓๓, ๑๓๐
เขาพนมกาว ๙๓
เขาพนมเทวะ ๑๙๙
เขาพระสุเมรุ ๓๒, ๓๕, ๓๗, ๖๓, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๖๗, ๑๖๘
เขาลูกช้าง ๙๓, ๑๙๙

เขาวินันตก ๓๓, ๑๓๐
เขาเวบุราณบรรพต ๘๓
เขาเวบูลบรรพต ๑๘๙
เขาสรรพยา ๙๔, ๑๙๙
เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๒, ๖๓, ๑๒๙, ๑๖๗, ๑๖๘, ๑๗๐
เขาสุทัศน์ ๓๒, ๓๓, ๑๒๙
เขาสุมนกูฏ ๙๖
เขาหิมพานต์ ๖๖
เขาอากาศคงคา ๗๗, ๑๘๓
เขาอัศกรรณ ๓๓, ๑๓๐
เขาอิสินทร ๓๒, ๑๒๙

ค

คงคานที ๑๘๕
คนทั้งหลาย ๔๕, ๔๖, ๔๗
คนโทษ ๙๙, ๒๐๕
คนธรรพ์ ๓๑, ๗๔, ๑๙๕
คบชู้ ๑๔๒
ครุฑ ๑๖๙
ครั้งปฐมกัลป์ ๗๖, ๗๘, ๙๗, ๑๙๙, ๒๐๓
ค้าขายทางทะเล ๙๘
ความกว้าง ๓๓, ๑๓๐
ความลึก ๓๓, ๑๓๐
คำบรรยาย ๑๓๘
คูธกะเปรต ๑๕๓
โคอุสุภราช ๗๓, ๑๗๘

ฆ

ฆ่าสัตว์ ๔๔
โฆสิตาราม ๘๘

จ

จักรพัด ๙๘, ๒๐๔
จักรวาล ๕๑, ๑๕๑
จักรเหล็ก ๔๘
จตุกกนิบาต ๖๕, ๑๖๙
จตุตถฌาน ๒๑, ๑๑๗
จตุถารูป ๑๗, ๑๑๓
จตุทวารชาดก ๙๘, ๒๐๔
จันทกุมารชาดก ๑๐๔, ๒๑๐
จันทบุรี ๒๐๐
จอมปลวก ๑๐๓, ๒๐๙
จามรี ๑๗๕
จำศีล ๑๐๓, ๒๐๙
จิตรลดาวันอุทยาน ๒๙, ๑๒๖
จีวร ๑๕๕
ใจบุญ ๑๗๕

ฉ

ฉัตทันต์สระ ๗๑

ช

ชมพูทริก ๖๖, ๑๗๑
ชมพูทวีป ๓๖, ๔๐, ๖๔, ๑๓๓, ๑๓๗, ๑๖๙
ชัยนาท ๑๙๙
ช้างตระกูลต่างๆ ๗๕, ๑๘๑
ช้างสาร ๑๔๔
ช้างหมู่ต่างๆ ๗๑, ๑๗๗
ช้างไอยราพต ๑๒๕
ชาดก ๗๕, ๑๗๓, ๑๘๔
ชายสำเภาแตก ๖๕
ชิงทรัพย์ ๑๔๒
ชุมพร ๒๐๐
ชูชก ๑๘๖, ๑๙๔
เชิงเขา ๓๓
เชิงเขาหิมพานต์ ๖๖
ไชยา ๖๑, ๑๖๔, ๒๐๐

ญ

ญวนหก ๘๖, ๑๙๒

ด

ดอกบัว ๔๖, ๙๘, ๑๔๒, ๑๔๓, ๒๐๔

ดอกบัวเป็นหนาม ๔๕
ดอกบัวเพลิง ๔๖
ดาวพระเคราะห์ ๒๙, ๑๒๖

ต

ตติยฌาน ๒๒, ๑๑๘
ตติยารูป ๑๗, ๑๑๓
ต้นไทร ๘๓, ๑๘๙
ต้นไม้ปาริกชาติ ๑๒๕
ต้นไม้หว้า ๖๖, ๑๗๑
ตาบอด ๑๐๑
ตรีสีหะ ๗๐, ๑๗๖
ตัวขาว ๗๐, ๑๗๖
ตัวดำ ๗๐, ๑๗๖
ตัวหม่น ๗๐, ๑๗๖
ตัวเหลือง ๗๐, ๑๗๖
ตองโป ๙๒, ๑๙๘
ตาปนรก ๔๗, ๑๔๔
ตาย ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๔๕, ๔๗, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๕๑
ตายทอง ๙๒, ๑๙๘
ติงสนิบาต ๖๗, ๑๗๓
ติยังคโบกขรณี ๑๘๒
เตมิยชาดก ๙๙, ๒๐๕
เตรสกนิบาต ๗๘, ๑๘๔
ใต้ท้องมหาสมุทรหิมพานต์ ๑๗๒
ไต่ลวด ๘๖, ๑๙๒

ถ

ถ้ำนางนาค ๖๘
ถูปาราม ๙๖, ๒๐๒

ท

ทดลองพละกำลัง ๙๙, ๒๐๕
ทถรฐนาคราช ๓๗, ๑๓๔
ทธิวาหนชาดก ๖๕, ๖๗, ๑๗๑, ๑๗๓
ทรงลอยถาด ๑๕๘
ทรงอุ้ม ๙๙
ทศชาติชาดก ๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
ทสกนิบาต ๙๘, ๒๐๔
ทอด ๔๓, ๖๘
ทะเล ๑๐๐, ๒๐๖
ท่าจีน ๑๖๔
ท่าน้ำ ๑๐๑
ท้าวกบิลยักขราช ๑๐๑
ท้าวกุเวร ๓๑, ๑๒๘
ท้าวจตุโลกบาล ๓๑, ๑๒๘
ท้าวธตรฐ ๓๑, ๑๒๘
ท้าววิรุฬหราช ๓๑, ๑๒๘
ท้าววิรูปักษ์ ๓๑, ๑๒๘
ทำบาป ๔๔, ๔๘, ๕๔, ๕๕, ๕๖
ทำลาย ๑๐๔, ๒๑๐
ทิพอสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
ทิศทักษิณ ๓๑, ๓๙, ๑๒๘, ๑๓๕
ทิศบูรพา ๓๑, ๓๙, ๑๒๘, ๑๓๖
ทิศประจิม ๓๑, ๓๙, ๑๒๘, ๑๓๕
ทิศอุดร ๓๑, ๓๘, ๑๒๘, ๑๓๖
ทุกนิบาตชาดก ๖๕, ๖๗, ๑๗๑, ๑๗๓
ทุติยฌาน ๒๓, ๑๑๙
ทุติยารูป ๑๗, ๑๑๓
ทุศีล ๑๕๕
เทพธิดา ๑๘๖
เทพบุตร ๑๘๖, ๒๐๘
เทวดาผู้ชาย ๗๔, ๑๘๐
เทวดาผู้หญิง ๗๔, ๑๘๐
เทวโลก ๑๐๔, ๒๑๐
แท่นหิน ๑๐๐, ๒๐๖

ธ

ธนูอาบยาพิษ ๑๐๑
ธรรมภาคศาลา ๑๒๕

น

นกกรวิก ๘๒, ๑๘๘
นกเค้า ๗๘
นกทั้งหลาย ๗๘
นกยูง ๘๓
นครชัยศรี ๙๔, ๒๐๐
นครไทย ๙๒, ๑๙๘
นครปฐม ๒๐๐
นครศรีธรรมราช ๖๑
นรก ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕, ๔๖, ๙๘, ๑๓๘
นรกบริวาร ๔๕, ๔๙
นางกาที ๖๕
นางงาม ๖๘
นางทำชู้ ๖๘, ๑๖๕
นางมณีเมขลา ๑๐๐, ๒๐๖
นางมลิกา ๗๗, ๑๘๓
นารีผล ๖๘, ๑๗๔
นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ๑๕๘
นาค ๓๑
นาคขาดน้ำ ๗๘
นาคที่เกิดในน้ำ ๖๖
นาคที่เกิดบนบก ๖๖
นาคภูริทัตต ๑๐๓, ๒๐๙
น่าน ๙๒, ๑๙๘
นายนาถกุเวน ๖๕
นายนิริยบาล ๔๓, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๔, ๑๔๕
นายสุนันท์สารถี ๙๙, ๒๐๕
นารทชากดก ๑๐๔, ๒๑๐
น้ำค้าง ๑๘๓
น้ำทองแดง ๔๗
น้ำรองจักรวาล ๑๕๑
นิโครธารามมหาวิหาร ๘๘, ๑๙๔
นิมมานรดี ๒๖
นิชามะกะเปรต ๑๕๔
นิริยบาล ๔๑
นิลสาคร ๓๕, ๑๓๒
เนมิราชชาดก ๑๐๒, ๒๐๘
เนวสัญญายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓

บ

บรรพชิต ๑๔๕, ๑๕๕
บัณฑมณฑลสระ ๗๑
บัณฑสีห์ ๗๐, ๑๗๖
บัพพะตังคาเปรต ๑๕๔
บางปลาสร้อย ๑๖๔
บางละมุง ๑๖๔
บาตร ๑๕๕
บ้านกุเพ ๑๗๕
บ้านโกเพ ๖๘, ๑๗๕
บ้ายไชยยศ ๖๘, ๑๗๕
บ้านทุนวิก ๑๙๔
บ้านมหาพิเท ๑๗๕
บ้านแม่ไส ๑๗๕
บ้านเมืองสำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาทวีป ๙๖, ๒๐๒
บ้านเรือน ๑๗๕
บ้านอุดรมณฑล ๖๘, ๑๗๕
บุพพวิเทหทวีป ๓๔, ๖๔, ๑๓๑, ๑๖๙
บุรุษราชรถเสี่ยง ๑๐๐, ๒๐๖

ป

ปฐม (นครปฐม) ๒๐๐
ปฐมฌาน ๒๔
ปฐมารูป ๑๗, ๑๑๓
ปรนิมมิตวสวัตตี ๒๕
ประหารชีวิต ๙๙
ปราน ๙๔, ๑๖๔
ปราสาทนาคราช ๑๗๒
ปราสาทนิรมิตของนาคใต้มหาสมุทร ๑๗๑
ปราสาทพระเจ้าอังคติราช ๑๐๔, ๒๑๐
ปริตตสุภาพรหม ๒๒, ๑๑๘
ปริตตาภาพรหม ๒๓, ๑๑๙
ปโรหิตาพรหม ๒๔, ๑๒๐
ปลาอานนท์ ๙๗, ๒๐๓

ปัญจนิบาต ๗๙, ๑๘๕
ปัญจมฌาณภูมิ ๑๗, ๑๑๓
ปัญจมหานที ๗๙, ๑๘๕
ปัญจาลนคร ๑๐๒, ๒๐๘
ปัตตานี ๖๑
ปากน้ำ ๖๑, ๑๖๔
ป่าขนุน ๗๐, ๑๖๗
ป่าช้า ๙๙, ๑๙๖
ป่าโมก ๑๙๙
ป่าไม้ ๖๖
ป่าไม้ขวิด ๗๐, ๑๗๖
ป่าไม้ไทร ๗๐, ๑๗๖
ป่าไม้นารีผล ๖๘
ป่าไม้ม่วง ๗๐, ๑๗๖
ป่าไม้มะขามป้อม ๖๖, ๑๗๒
ปาริสัชชาพรหม ๒๔, ๑๒๐
ป่าหิมพานต์ ๗๐, ๗๑, ๗๔, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๗, ๑๘๐, ๑๘๓, ๑๘๙
ปี ๘๖
ปีตสาคร ๓๕, ๑๓๒
ปีนรก ๔๒, ๔๔, ๔๕, ๔๖, ๔๗
ปุณณกยักษ์ ๒๑๑
เป็นใบ้ ๙๙, ๒๐๕
เป็นพญา ๗๖, ๗๘, ๙๗, ๑๘๒, ๑๘๔, ๒๐๓
เปรต ๔๕, ๑๗๓
เปรตกินซากศพ ๑๕๒
เปรตงูเหลือม ๑๕๒
เปรตแบกอัณฑะแห่งตน ๑๕๓
เปรตหมู่ต่างๆ ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๕๖, ๕๗, ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕
เปรตมือเป็นจอบ ๖๗, ๑๗๓
เปรตโลกยะ ๕๐
เปลวเพลิง ๕๖, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๖
แปลง ๑๘๖, ๑๘๗, ๒๑๑

ผ

ผลมะเดื่อ ๖๕, ๑๗๑
ผลิกสาคร ๓๕, ๑๓๒
ผันทนชาดก ๗๘
ผูกเวร ๗๘, ๑๘๔
ผู้หญิงทำชู้ ๔๖
แผนที่โบราณ ๖๑, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๖๖, ๖๗, ๖๘, ๖๙, ๗๐, ๗๑, ๗๒, ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๘๐, ๘๘, ๘๙, ๙๐, ๙๑, ๙๒, ๙๓, ๙๔, ๙๕, ๙๖, ๙๗, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๑๖๖, ๑๖๗, ๑๖๘, ๑๖๙, ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๓, ๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๗, ๑๗๘, ๑๗๙, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๖, ๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๖, ๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๑, ๒๐๒, ๒๐๓
แผ่นศิลามงคล ๑๐๐, ๒๐๖

ฝ

ฝน ๗๗, ๑๔๒

พ

พญากบ ๗๘
พญากุเวราสูร ๓๙, ๑๓๕
พญาครุฑ ๖๕
พญาจิตราสูร ๓๘, ๑๓๖
พญานาคขอน้ำกบ ๑๘๔
พญานาคในท้องมหาสมุทร ๖๕
พญาปัถเวน ๗๗, ๑๘๓
พญาปะระกาสูรอสูร ๓๙, ๑๓๕
พญาพรหมทัศน์อสูร ๓๘, ๑๓๖
พญายมราช ๔๐, ๑๓๗, ๑๓๘
พญาพารา ๖๘

พญาราหูอสูร ๓๘, ๑๓๖
พญาสุจิตรอสูร ๓๘, ๓๙, ๑๓๕, ๑๓๖
พญาอะสำโภร ๓๙, ๑๓๕
พยานเท็จ ๑๔๒
พรหมเทพนารท ๑๐๔, ๒๑๐
พระจันทร์ ๓๐, ๑๒๗, ๑๕๑
พระจุฬามณีเจดีย์ ๑๒๕
พระเจ้าโกรพยราช ๒๑๑
พระเตมีย์ ๙๙
พระทุศเจดีย์ ๑๘, ๑๑๔
พระนางมัทรี ๘๖, ๑๘๖, ๑๘๗
พระนารายณ์ ๑๗๘
พระเนมีราช ๑๐๒, ๒๐๘
พระประโทน ๙๔, ๒๐๐
พระพุทธเจ้าประทับที่ปาลิไลยก์ ๕๘
พระพุทธเจ้าลอยถาด ๕๘
พระพุทธเจ้าประสูติ ๑๕๗
พระมหาชนก ๑๐๐, ๒๐๖
พระมโหสถ ๑๐๒, ๒๐๘
พระมาตลี ๑๐๒, ๒๐๘
พระยาวสวัสดีเทพบุตร ๒๕, ๑๒๑
พระยาวสวัสดีเทวบุตรมาร ๒๕, ๑๒๑
พระโพธิสัตว์เป็นพญาพาราณสี ๖๗, ๑๗๓
พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ ๖๗, ๑๗๓
พระราหู ๓๐, ๑๒๗
พระเวสสันดร ๘๖, ๑๘๖
พระสุธนชาดก ๗๒, ๗๖, ๑๗๘
พระศรีมหามายาเทพบุตร ๒๗, ๑๒๓
พระศรีอาริยเทพบุตร ๒๓, ๑๒๓
พระสกทาคามิมรรค ๑๖, ๑๑๒
พระสกทาคามิผล ๑๖, ๑๑๒
พระโสดาปัตติมรรค ๑๖, ๑๑๒
พระโสดาปัตติผล ๑๖, ๑๑๒
พระอนาคามิมรรค ๑๖, ๑๑๒
พระอนาคามิผล ๑๖, ๑๑๒
พระอรหัตตมรรค ๑๖, ๑๑๒
พระอรหัตตผล ๑๖, ๑๑๒
พระอริยบุคคล ๘ ๑๖, ๑๑๒
พระอาทิตย์ ๓๐, ๑๒๗, ๑๕๑
พระอินทร์ ๒๙, ๑๐๔, ๑๒๕, ๑๘๗, ๒๑๐
พระอินทร์ดีดพิณถวาย ๑๕๘
พระโอรสธิดา ๘๖
พราหมณ์ ๖๗, ๙๙, ๑๗๓, ๑๘๗
พราหมณ์เนสาท ๙๘, ๑๐๓, ๒๐๙
พราหมณ์อาลัมพายน์ ๙๘, ๑๐๓, ๒๐๙
พิธีบูชายันต์ ๑๐๔, ๒๑๐
พิธีสมโภช ๘๖, ๑๙๒
พิภพแห่งครุฑ ๓๓, ๑๓๐
พิภพแห่งนาค ๓๗, ๖๓, ๑๓๔, ๑๖๗
พิภพแห่งอสูร ๓๘, ๖๓, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๖๗, ๑๖๘
พิษณุโลก ๙๒, ๑๙๘
พุทธประวัติ ๕๘, ๘๙, ๑๕๐, ๑๕๗, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๙๕
พุมเรียง ๖๑, ๑๖๔
แพร่ ๙๒, ๑๙๘

ฟ

ไฟประลัยกัลป์ ๑๔๖

ภ

ภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า ๖๕, ๑๖๙
ภพภูมิการเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย ๘๐, ๑๘๖
ภูเขาบริวาร ๑๖๘
ภาพรวม ๑๗๐
ภูริทัตตชาดก ๑๐๓, ๒๐๙
ภัลลาติกชาดก ๗๗, ๑๙๘

ม

มนตรีกบ ๗๘
มลำเลิง ๑๖๕
มโสลดฝรั่ง ๖๑
มหาเจดีย์ ๒๐๒
มหาชนกชาดก ๑๐๐, ๒๐๖

มหาตาปนรก ๔๘, ๑๔๕
มหานครนิพพาน ๑๕, ๑๑๑
มหาพรหม ๒๔, ๑๒๐
มหาโรรุวะนรก ๔๖, ๑๔๓
มหาเวสสันดรชาดก ๘๐, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๘๗, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒, ๑๙๓
มหาสมุทรทั้ง ๔ ๓๕, ๑๓๒
มหาสมุทรอินเดีย ๖๑, ๙๕, ๒๐๑
มหาอเวจีนรก ๔๙, ๑๔๖
มหิทธิกาเปรต ๑๕๒
มหิมานัททีี ๗๙, ๑๘๕
มเหยังคเจดีย์ ๙๖, ๒๐๒
มโหสถ ๑๐๒, ๒๐๘
มโหสถชาดก ๑๐๒, ๒๐๘
มังกร ๖๕
มัทราช ๑๙๔
มาณพ ๒๑๑
ม้าพลาหกตระกูล ๗๒, ๑๗๘
มารผจญ ๑๖๐
มิคกินร ๗๗, ๑๘๓
มิคกินรี ๗๗, ๑๘๓
มืดมน ๑๕๑
มุสาวาท ๑๔๒
เมขลา ๑๘๔
เมืองกบิลพัสดุ์ ๘๘
เมืองกลิงคราช ๑๙๔
เมืองกัลยาณี ๒๐๒
เมืองของพระอินทร์ ๖๓, ๑๒๖
เมืองจันตบูรร ๑๖๔
เมืองจิตวะ ๒๐๖
เมืองชัยนาท ๙๓
เมืองชายทะเล ๖๑, ๑๖๔
เมืองเชียงใหม่ ๙๒, ๑๙๘
เมืองญี่ปุ่น ๑๖๓
เมืองต่างๆ ๒๐๐
เมืองต่างๆ ที่มีพระธาตุสำคัญ ๙๒, ๑๙๘
เมืองต่างประเทศชายทะเล ๑๖๓, ๑๖๕
เมืองนครราชสีมา ๑๙๙
เมืองนรก ๑๐๒, ๒๐๘
เมืองบันทะกำพน ๒๐๒
เมืองพาราณสี ๘๘, ๑๘๓, ๑๙๔
เมืองมะตะมะ ๑๖๕
เมืองละโว้ ๙๓, ๑๙๙
เมืองลังกา ๑๖๕
เมืองศรีอยุธยา ๑๖๔
เมืองสมัยพุทธกาล ๘๘, ๘๙, ๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๗
เมืองสเรียง ๑๖๕
เมืองสำคัญ ๙๓
เมืองสีพีราษฎร์ ๘๘, ๑๙๔
เมืองหงษา ๑๖๕
แม่กลอง ๑๖๔
แม่น้ำคงคา ๗๙
แม่น้ำต่างๆ ๓๓, ๑๓๐, ๑๖๘
แม่น้ำเวตรณี ๔๘
แม่น้ำสีทันดร ๖๓, ๑๖๗
ไม้งิ้ว ๔๘
ไม้สะคร้อ ๗๘, ๑๘๔
ไม้หว้า ๖๖, ๑๗๑

ย

ยกรถควง ๙๙, ๒๐๐
ยมนา ๗๙, ๑๘๕
ยมบาล ๔๑, ๔๗, ๔๘
ยมโลก ๔๐, ๑๓๗
ยักษ์ ๓๑

ร

รอยพระพุทธบาท ๙๒, ๑๙๘
ระยะทาง ๖๑, ๙๔, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๒๐๐, ๒๐๒
ระยอง ๑๖๔
รับขวัญ ๘๖, ๑๙๒
รับทุกข์ ๙๘

รัศมี ๒๙, ๑๒๖
ราชบุรี ๙๔, ๑๖๔
ราชสีห์ ๔ หม ๗๐, ๑๗๖
รามสูร ๑๘๔
ร่ายมนต์ ๑๐๓
ราหูอสูร ๑๖๖
แร้งกาปากเหล็ก ๔๘
เรือสำเภา ๙๕, ๒๐๑
โรรุวนรก ๔๕, ๑๔๒

ล

ลฑุกิกชาดก ๗๙, ๑๘๕
ลงโทษ ๑๓๘
ลมชูน้ำ ๕๑
ลมตระกูลกาล ๑๘๓
ลมพายุ ๑๔๕
ลอยน้ำ ๕๑, ๑๕๑, ๑๗๑
ลอยแพ ๙๘
ลูกเห็บ ๗๘, ๑๘๓
เล่นธรรมยุทธ ๑๐๒, ๒๐๘
เล่นสกา ๒๑๑
เลือก ๗๖, ๗๘, ๙๗, ๑๘๒, ๒๐๓
เลื่อมใส ๑๐๐, ๒๐๖
โลกันตนรก ๕๐, ๑๕๐
โลกันตริกะนรก ๑๔๖

ฤ

ฤาษี ๖๕, ๖๗, ๑๗๑, ๑๗๓

ว

ว่ายน้ำ ๑๐๐, ๒๐๖
วันตาเปรต ๑๕๔
วิชติรฉานบรรพต ๑๘๕
วิญญาณัญจายตนพรหม ๑๗
วิถีการโคจรของพระอาทิตย์ ๓๐, ๖๔, ๑๒๗, ๑๖๘, ๑๖๙
วิทยาธร ๖๘, ๗๔, ๑๘๐
วิธุรบัณฑิต ๒๑๑
วิธุรบัณฑิตชาดก ๒๑๑
วิมาน ๓๒, ๓๓, ๔๑, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๗๔, ๑๗๘
วิมานฉิมพลี ๖๕, ๑๘๕
วิมานทอง ๖๗, ๑๗๓
วิมานิกเปรต ๖๘, ๙๘, ๒๐๔
วิรุลปักษ์นาคราช ๓๗, ๑๓๔
วิรุณนาคราช ๓๗, ๑๓๔
วีสตินิบาต ๗๗, ๑๘๓
เวชยันตปราสาท ๑๒๕
เวหัปผลาพรหม ๒๑, ๑๑๗

ศ

ศักราช ๙๔

ส

สงขลา ๖๑
สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ๘๘, ๙๐, ๙๑, ๑๙๔, ๑๙๖, ๑๙๗
สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ๙๓, ๙๔, ๑๙๙
สถานที่สมัยพุทธกาล ๘๙, ๑๙๕
สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา ๙๓, ๙๖
สมุทโฆษชาดก ๗๕
สภาพและการรับโทษ ๑๓๙
สภาพสัตว์ในนรก ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙
สรภู ๗๙, ๑๘๕
สวรรค์ชั้นกามาพจร ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๑๒๒, ๑๒๓, ๑๒๔
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๑, ๑๒๘
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๒๙, ๖๓, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๖๗
สวรรค์ชั้นดุสิต ๒๗, ๑๒๓
สวรรค์ชั้นนิมมานรดี ๒๖, ๑๒๒
สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๒๕, ๑๒๑
สวรรค์ชั้นยามา ๒๘, ๑๒๔

สระโบกขรณี ๘๒, ๑๘๘
สระอโนดาต ๗๓, ๑๗๙
สวนมะม่วง ๑๐๐, ๒๐๖
สอบสวน ๑๓๘
สังฆาฏนรก ๔๔, ๑๔๑
สัญชีพนรก ๔๒, ๑๓๘, ๑๓๙
สัตว์ ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๖, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๕๐, ๒๐๔
สัตว์จตุบาท ๗๖, ๑๘๒
สัตว์เดรัจฉาน ๔๔, ๔๕
สัตว์นรก ๔๕, ๙๘
สัตว์ในมหาสมุทร ๙๗, ๒๐๓
สันทากินสระ ๑๘๑
สำเภา ๙๘, ๑๐๐, ๒๐๖
สีหราช ๗๖, ๑๘๒
สุกรเปรต ๑๖๓
สุจิมุกขาเปรต ๑๕๕
สุจิโลมะกะเปรต ๑๕๕
สุทัสสาพรหม ๑๙, ๑๑๕
สุทัสสีพรหม ๑๙, ๑๑๕
สุทธาวาส ๑๙, ๒๐, ๑๑๕, ๑๑๖
สุพรรณภูมิ ๙๓
สุภกิณหาพรหม ๒๒, ๑๑๘
สุวรรณสามชาดก ๑๐๑, ๒๐๗
เสด็จโปรดพุทธมารดา ๕๘, ๑๗๖
เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ๘๙, ๑๙๕
เสตวันนาราม ๙๖
เสวยทุกข์ ๔๑, ๖๘
เสวยสุข ๖๘
เสวยสมบัติทิพย์ ๔๑
สุนัข ๑๔๔
โสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา ๑๕๘
ใส่ข้อง ๑๐๓
ใส่โทษ ๑๔๒

ห

หงษ์ ๗๘, ๑๘๔
หงษา ๙๒, ๑๙๘
หน้าต้น
หน้าปลาย ๕๙
หินแท่น ๙๔, ๒๐๐
หาบภาชนะทองคำ ๑๐๔, ๒๑๐
หมากัดกิน ๖๘
หมี ๗๘, ๑๘๔
หมูคาบแก้ว ๖๕, ๑๗๑
หมู่บ้าน ๖ บ้าน ๖๙, ๑๗๕
เหมตระกูล ๗๕
เหาะ ๖๕, ๑๖๖, ๑๗๑, ๒๑๑
หลาวเพลิง ๑๔๔
เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๔, ๓๖, ๑๓๑, ๑๓๓

อ

อกนิฏฐาพรหม ๑๘, ๑๑๔
อจิรวดี ๗๙, ๑๘๕
อตัปปาพรหม ๒๐, ๑๑๖
อนันตโยชน์ ๕๑
อนันตริยกรรม ๑๔๖
อบายภูมิ ๕๒, ๑๕๖
อภัยคีรี ๙๖
อมรโคยานทวีป ๓๖, ๑๓๓, ๑๖๖
อรูปพรหม ๔ ๑๗, ๑๑๓
อวิหาพรหม ๒๐, ๑๑๖
อสัญญีพรหม ๒๑, ๑๑๗
อสูร ๓๘, ๓๙
อสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
อสูรพิภพ ๑๖๖
ออกบวช ๖๗
ออกพิจารณาคดี ๙๙
อัคคีชาละมุกขาเปรต ๑๕๓
อันกินเหล้า ๔๗
อันมักเมียท่าน ๔๖
อันลักทรัพย์ ๔๕
อัปปาง ๙๘, ๑๐๐
อัปปมาณาภาพรหม ๒๓, ๑๑๙
อัปปมาณสุภาพรหม ๒๒, ๑๑๘

อากาศ ๕๑, ๑๕๕
อากาสานัญจายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
อากิญจัญญายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
อาภัสราพรหม ๒๓, ๑๑๙
อุดรกาโรทวีป ๓๔, ๑๓๑, ๑๖๖
อุโบสถตระกูล ๗๕
อุ้มองค์ ๑๐๐, ๒๐๖
อุสุทนรก ๙๘, ๒๐๔

ดัชนีค้นเรื่อง

ข

เขาไกรลาส ๗๒
เขากำแพงจักรวาล ๒๙, ๑๒๖
เขาพระสุเมรุ ๓๕, ๖๓, ๑๓๒, ๑๖๗, ๑๖๘
เขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๒, ๑๒๙, ๑๖๗, ๑๖๘
เขาสุมนกูฏในลังกาทวีป ๙๖
เขาอากาศคงคา ๗๒, ๑๙๘

ค

คนธรรพ์ ๗๔, ๑๘๐
ครุฑ ๖๕, ๑๖๙

จ

จักรวาล ๕๑, ๑๕๑
จิตรลดาวันอุทยาน ๒๙, ๑๒๖

ช

ช้างตระกูลต่างๆ ๗๕, ๑๘๑
ช้างหมู่ต่างๆ ๗๑, ๑๗๗
ชาดก ๖๕, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๗๘, ๗๙, ๙๘, ๑๖๙, ๑๗๓, ๑๗๘, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕, ๑๘๖, ๒๐๔
- ทุกนิบาต ๖๕, ๖๗, ๑๗๓
- ทธิวาหนชาดก ๖๕, ๖๗, ๑๗๓
- จตุกกนิบาต ๖๕, ๑๖๙
- กากาติชาดก ๖๕, ๑๖๙
- บัญจนิบาต ๗๙, ๑๘๕
- ลฑุกิกชาดก ๗๙, ๑๘๕
- ทสกนิบาต ๙๘, ๒๐๔
- จตุทวารชาดก ๙๘, ๒๐๔
- เตรสกนิบาต ๗๘, ๑๘๔
- ผันทนชาดก ๗๘, ๑๘๔
- วีสตินิบาต ๗๗, ๑๘๓
- ภัลลาติกชาดก ๗๗, ๑๘๓
- ติงสนิบาต ๖๗, ๑๗๓
- กิงฉันทชาดก ๖๗, ๑๗๓

ด

ดาวเคราะห์ต่างๆ ๒๙, ๑๒๖

ท

ทวีปทั้ง ๔ ๓๔, ๖๔, ๑๓๑, ๑๖๖
- อุดรกาโรทวีป ๓๔, ๑๓๑, ๑๖๖
- อมรโคยานทวีป ๓๖, ๑๓๓, ๑๖๖
- บุพพวิเทหทวีป ๓๔, ๖๔, ๑๓๑, ๑๖๙
- ชมพูทวีป ๓๖, ๖๔, ๑๓๓, ๑๖๙
ทศชาติชาดก ๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๔, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘, ๒๐๙, ๒๑๐, ๒๑๑
- เตมิยชาดก ๙๙, ๒๐๕
- มหาชนกชาดก ๑๐๐, ๒๐๖
- สุวรรณสามชาดก ๑๐๑, ๒๐๗
- เนมิราชชาดก ๑๐๒, ๒๐๘
- มโหสถชาดก ๑๐๒, ๒๐๘
- ภูริทัตตชาดก ๑๐๓, ๒๐๙
- จันทกุมารชาดก ๑๐๔, ๒๑๐
- นารทชาดก ๑๐๔, ๒๑๐
- วิธุรบัณฑิตชาดก ๒๑๑
ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ๓๑, ๑๒๘
เทวดา ๗๔, ๑๘๐

น

นกเลือกหงษ์เป็นพญาครั้งปฐมกัลป์ ๗๘, ๑๘๔
นรกขุมต่างๆ ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕, ๔๖, ๔๗, ๔๘, ๔๙, ๕๐, ๑๓๘,

๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๕๐
- สัญชีพนรก ๔๒, ๑๓๘, ๑๓๙
- กาลสุตตนรก ๔๓, ๑๔๐
- สังฆาฏนรก ๔๔, ๑๔๑
- โรรุวนรก ๔๕, ๑๔๒
- มหาโรรุวนรก ๔๖, ๑๔๓
- ตาปนรก ๔๗, ๑๔๔
- มหาตาปนรก ๔๘, ๑๔๕
- มหาอเวจีนรก ๔๙, ๑๔๖
- โลกันตนรก ๕๐, ๑๕๐
นาค ๖๖, ๖๘, ๑๗๓, ๑๗๔
นารีผล ๖๘, ๑๗๔
นิทาน ๗๘, ๑๘๔
- นาคขอน้ำกบเมื่อปฐมกัลป์ ๗๘, ๑๘๔
- รามสูรผูกเวรกับนางเมขลา ๗๘, ๑๘๔

บ

บ้านเมืองและสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาทวีป ๙๖, ๒๐๒

ป

ปัญจมหานที ๗๙, ๑๘๕
- คงคา ๗๙, ๑๘๕
- ยมนา ๗๙, ๑๘๕
- มหิมหานัทที ๗๙, ๑๘๕
- สรภู ๗๙, ๑๘๕
- อจิรวดี ๗๙, ๑๘๕
ป่าไม้ ๖๖, ๖๘, ๑๗๒
ป่าหิมพานต์ ๑๗๑, ๑๗๒, ๑๗๔, ๑๗๗, ๑๘๐, ๑๘๓, ๑๘๙
ปราสาทนาคราช ๑๗๒
เปรตหมู่ต่างๆ ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔
- คูธกะเปรต ๑๕๓
- นิชามะกะเปรต ๑๕๔
- บัพพะตังคาเปรต ๑๕๔
- เปรตกินซากศพ ๑๕๒
- เปรตงูเหลือม ๑๕๒
- เปรตแบกอัณฑะแห่งตน ๑๕๓
- มหิทธิกาเปรต ๑๕๒
- วันตาสาเปรต ๑๕๔
- วิมานิกเปรต ๕๓
- สุกรเปรต ๑๕๓
- สุจิมุกขาเปรต ๑๕๕
- สุจิโลมะกะเปรต ๑๕๕
- อัคคีชาละมุกขาเปรต ๑๕๓

พ

พระจันทร์ ๓๐, ๑๒๗
พระทุศเจดีย์ ๑๘, ๑๑๔
พระประโทน ๙๔, ๒๐๐
พระราหู ๓๐, ๑๒๗
พระสุธนชาดก ๗๒, ๑๗๘, ๑๘๒
พระอริยบุคคล ๘ จำพวก ๑๖, ๑๑๒
- พระอรหัตตมรรค ๑๖, ๑๑๒
- พระอรหัตตผล ๑๖, ๑๑๒
- พระอนาคามิมรรค ๑๖, ๑๑๒
- พระอนาคามิผล ๑๖, ๑๑๒
- พระสกทาคามิมรรค ๑๖, ๑๑๒
- พระสกทาคามิผล ๑๖, ๑๑๒
- พระโสดาปัตติมรรค ๑๖, ๑๑๒
- พระโสดาปัตติผล ๑๖, ๑๑๒
พระอาทิตย์ ๓๐, ๑๒๗
พิภพแห่งครุฑ ๓๓, ๑๓๐
พิภพแห่งนาค ๓๗, ๑๓๔, ๑๖๗
พิภพแห่งอสูร ๓๘, ๓๙, ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๖๖, ๑๖๗, ๑๖๘
พุทธประวัติ ๕๘, ๘๙, ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๙๕
- ทรงลอยถาด ๑๕๘
- นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ๑๕๘
- พระพุทธเจ้าประสูติ ๑๕๗
- พระอินทร์ดีดพิณถวาย ๑๕๘
- มารผจญ ๑๖๐

- เสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑๕๙
- เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ๘๙, ๑๙๕
- โสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา ๑๕๘

ฟ

ไฟประลัยกัลป์ ๑๔๖

ภ

ภพภูมิการเสวยพระชาติครั้งอดีตของพระพุทธเจ้า ๖๕, ๑๖๙
ภาพรวมยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๑๗๐

ม

มหานครนิพพาน ๑๕, ๑๑๑
มหาเวสสันดรชาดก ๘๐, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๘๗, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒
- กัณฑ์หิมพานต์ ๘๗
- กัณฑ์ทานกัณฑ์ ๘๗
- กัณฑ์วนประเวศ ๘๖, ๑๙๒
- กัณฑ์ชูชก ๘๖, ๑๙๑
- กัณฑ์จุลพน ๘๕, ๑๙๑
- กัณฑ์มหาพน ๘๔, ๑๙๐
- กัณฑ์กุมาร ๘๐, ๑๘๖
- กัณฑ์มัทรี ๘๐, ๑๘๖
- กัณฑ์สักกบรรพ ๘๑, ๑๘๗
- กัณฑ์มหาราช ๘๐, ๑๘๖
- กัณฑ์ฉกษัตริย์ ๘๑, ๑๘๘
- กัณฑ์นครกัณฑ์ ๘๐, ๘๑, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๘๖, ๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๑, ๑๙๒
มหาสมุทรทั้ง ๔ ๓๕, ๑๓๒
มหาสมุทรอินเดีย ๖๑, ๙๕, ๒๐๑
ม้าพลาหกตระกูล ๗๒, ๑๗๘
เมืองชายทะเล ๖๑, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕
เมืองที่มีพระธาตุสำคัญ ๙๒, ๑๙๘
เมืองที่มีรอยพระพุทธบาท ๙๒, ๙๓, ๙๔, ๑๙๘, ๑๙๙
เมืองสมัยพุทธกาล ๘๘, ๘๙, ๑๙๔, ๑๙๕

ย

ยมโลก ๔๐, ๑๓๗

ร

ราชสีห์ ๔ หมู่ ๗๐, ๑๙๑
- ไกรษรสิงหะ ๗๐, ๑๙๑
- กาลสิงหะ ๗๐, ๑๙๑
- ตรีสีหะ ๗๐, ๑๙๑
- บัณฑสีห์ ๗๐, ๑๙๑
ราหูอสูร ๗๗, ๑๖๖
รูปพรหม ๑๖ ชั้น ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐
- อกนิฏฐาพรหม ๑๘, ๑๑๔
- สุทัสสีพรหม ๑๙, ๑๑๕
- สุทัสสาพรหม ๑๙, ๑๑๕
- อตัปปาพรหม ๒๐, ๑๑๖
- อวิหาพรหม ๒๐, ๑๑๖
- อสัญญีพรหม ๒๑, ๑๑๗
- เวหัปปผลาพรหม ๒๑, ๑๑๗
- สุภกิณหาพรหม ๒๒, ๑๑๘
- ปริตตสุภาพรหม ๒๒, ๑๑๘
- อัปปมาณสุภาพรหม ๒๒, ๑๑๘
- อาภัสราพรหม ๒๓, ๑๑๙
- ปริตตาภาพรหม ๒๓, ๑๑๙
- อัปปมาณาภาพรหม ๒๓, ๑๑๙
- มหาพรหม ๒๔, ๑๒๐
- ปาริสัชชาพรหม ๒๔, ๑๒๐
- ปโรหิตาพรหม ๒๔, ๑๒๐

ว

วันเวลานรก ๔๒, ๔๖

วิถีการโคจรของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู ๓๐, ๖๔, ๑๒๗, ๑๖๘, ๑๖๙
วิทยาธร ๗๔, ๑๘๐
วิมานของพระนารายณ์ ๑๗๘
วิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๓๒, ๑๒๙

ส

สัตว์ในมหาสมุทรเลือกปลาอานนท์เป็นพญาครั้งปฐมกัลป์ ๙๗, ๒๐๓
สถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ๘๘, ๙๐, ๙๑, ๑๙๔, ๑๙๖
สระอโนดาต ๗๓, ๑๙๔
สวรรค์ ๖ ชั้น ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๑, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๘
- ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๒๕, ๑๒๑
- ชั้นนิมมานรดี ๒๖, ๑๒๒
- ชั้นดุสิต ๒๗, ๑๒๓
- ชั้นยามา ๒๘, ๑๒๔
- ชั้นดาวดึงส์ ๒๙, ๖๓, ๑๒๕, ๑๒๖
- ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๑, ๑๒๘
สีหราชเป็นพญาเมื่อครั้งปฐมกัลป์ ๗๖, ๑๘๒

ห

หมู่บ้าน ๖ บ้านในป่าหกป่า ๖๘, ๖๙, ๑๗๕
- บ้านกุเพ ๑๗๕
- บ้านโกเพ ๖๙, ๑๗๕
- บ้านมหาพิเท ๑๗๕
- บ้านอุดรมณฑล ๖๙, ๑๗๕
- บ้านแม่ไส ๑๗๕
- บ้านไชยยศ ๖๙, ๑๗๕
เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ ๓๔, ๓๖, ๑๓๑, ๑๓๓

อ

อบายภูมิ ๕๓
อรูปพรหม ๑๗, ๑๑๓
- เนวสัญญายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
- อากิญจัญญายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
- วิญญาณัญจายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
- อากาสานัญจายตนพรหม ๑๗, ๑๑๓
อสูร ๓๘, ๓๙
อสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
- กากัญชดาสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
- ทิพอสูรกาย ๕๒, ๑๕๖
อสูรพิภพ ๑๖๖
อุสุทนรก ๙๘, ๒๐๔

ภาคผนวก

Ա ԱԼՖԱԲԵԼԻ

๑. คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งแรก

คำว่า "ไตรภูมิ" มาจากคำภาษาบาลีว่า "เตภูมิ" แปลว่า ภูมิ ๓ คือ กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ อรูปภูมิ ๑ ที่อยู่ที่อาศัยของสัตวโลกเรียกว่า "ภูมิ"

กามภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้บริโภคกาม คือ ยังมีความอยาก ความรัก ความใคร่ โลภ โกรธ หลง เดือดร้อนวุ่นวายด้วยกามตัณหามี ๑๑ ภูมิ แบ่งออกเป็นอบายภูมิหรือทุคคติภูมิและสุคติภูมิ ทุคคติภูมิมี ๔ คือ ๑ นรก ๒ เปรตวิสัย ๓ อสุรกาย ๔ เดรัจฉาน สุคติภูมิมี ๗ คือ ๑ มนุษย์ ๒ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ๓ ชั้นดาวดึงส์ ๔ ชั้นยามา ๕ ชั้นดุสิต ๖ ชั้นนิมมารดี ๗ ชั้นปรนิมมิตวสวดี

รูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้รูปฌาน มี ๑๖ คือ ๑ ชั้นพรหมปาริสัชชา ๒ ชั้นพรหมปโรหิตา ๓ ชั้นมหาพรหมา ๔ ชั้นปริตตาภา ๕ ชั้นอัปปมาณาภา ๖ ชั้นอาภัสสรา ๗ ชั้นปริตตสุภา ๘ ชั้นอัปปมาณสุภา ๙ ชั้นสุภกิณหา ๑๐ ชั้นเวหัปผลา ๑๑ ชั้นอสัญญีสัตตา ๑๒ ชั้นอวิหา ๑๓ ชั้นอตัปปา ๑๔ ชั้นสุทัสสา ๑๕ ชั้นสุทัสสี ๑๖ ชั้นอกนิฏฐา บางคัมภีร์เรียกว่าพรหมโลก ๑๖ ชั้น

อรูปภูมิ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้อรูปฌาน มี ๔ คือ ๑ ชั้นอากาสานัญจายตนะ ๒ ชั้นวิญญาณัญจายตนะ ๓ ชั้นอากิญจัญญายตนะ ๔ ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

รวมภูมิทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว สัตวโลกย่อมเวียนว่ายตายเกิดเอากำเนิดหมุนเวียนไปมาในภูมิเหล่านี้ไปจนกว่าจะบรรลุพระอรหัตตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานจึงจะข้ามพ้นวัฏฏสงสาร ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในภูมิเหล่านี้อีกต่อไป

โดยที่ประชาชนชาวไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามคติทางพุทธ-ศาสนาอย่างแน่นแฟ้น จึงเกิดมีหนังสือเรื่องไตรภูมิแพร่หลาย นักปราชญ์ในอดีตได้เรียบเรียงเรื่องไตรภูมิขึ้นไว้เป็นมรดกวรรณคดีสำคัญของชาติ และยังมีการเขียนภาพไตรภูมิตามผนังโบสถ์วิหารและเขียนลงในสมุดไทยอีกเป็นอันมาก

หนังสือเรื่องไตรภูมิที่ปรากฏเป็นที่รู้จักในปัจจุบันมีหลายชื่อ เรียกว่า ไตรภูมิพระร่วงบ้าง ไตรภูมิโลกสัณฐานบ้าง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยบ้าง ไตรโลกวินิจฉัยบ้าง ที่เรียกว่าไตรภูมิพระร่วงเพราะเชื่อว่าเป็นหนังสือที่สมเด็จพระศรีสุริยมหาธรรมราชาธิราช (พระยาลิไทย) พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา พุทธศักราช ๑๘๙๖ โดยเหตุที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทุกพระองค์นั้น ราษฎรทั่วไปนิยมถวายพระนามว่า "พระร่วง" จึงเรียกหนังสือไตรภูมิที่เป็นพระราชนิพนธ์ว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกสัณฐานเพราะเป็นหนังสือที่ว่าด้วยลักษณะของโลก คือ ภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรภูมิโลกวินิจฉัย เพราะเป็นหนังสือที่อธิบายโลกคือภูมิทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัยเพราะเป็นหนังสืออธิบายโลกทั้ง ๓ แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่อว่าอย่างไร ใจความหรือเนื้อเรื่องก็เป็นอย่างเดียวกัน

เรื่องไตรภูมินี้มีความสำคัญต่อโครงสร้างของสังคมไทยเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องปลูกฝังความเชื่อในทางสร้างสรรค์ คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว และผลของการทำความดีความชั่ว ให้เกลียดกลัวความชั่ว รักความดีและอุตสาหะพยายามทำความดี โดยเหตุนี้ประชาชนชาวไทยทั่วไปจึงมีจิตใจฝังแน่นในคำสอนทางพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เชื่อกรรมและเชื่อผลของกรรม เชื่อบุญเชื่อบาป เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ทำบุญได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วต้องตกนรก เป็นต้น

เรื่องไตรภูมินี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าตามฝาผนังโบสถ์วิหารศาลาการเปรียญในวัดต่างๆ มีภาพเขียนเรื่องไตรภูมิอยู่มาก มาถึงสมัยกรุงธนบุรี พระมหาช่วยวัดปากน้ำ สมุทรปราการ (ปัจจุบันคือวัดกลางวรวิหาร) ได้ต้นฉบับหนังสือไตรภูมิพระร่วงมาจากเพชรบุรี จึงได้จารเรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นเมื่อเดือน ๔ ปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๔๐ พุทธศักราช ๒๓๒๑ เป็นหนังสือใบลานชื่อว่าเตภูมิกถา ๑๐ ผูก ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา ปัจจุบันนี้อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พุทธศักราช ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชาคณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตประชุมกันแต่งเรื่องไตรภูมิขึ้นจบหนึ่งเรียกชื่อว่าไตรโลกวินิจฉัย ต่อมาอีก ๑๙ ปี เมื่อปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พุทธศักราช ๒๓๕๔ ทรงมีพระราชดำรงว่าหนังสือไตรภูมิที่ได้แต่งไว้แล้วมีผู้แต่งหลายคน ถ้อยคำเนื้อความหลายสำนวนไม่เสมอกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (ชื่อเดิมแก้ว) แต่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ไตรโลกวินิจฉัยเช่นเดียวกัน

หนังสือไตรภูมินี้เป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญเป็นที่นิยมนับถือของชาวไทยมาทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย มีอายุเก่าที่สุดเป็นที่สองรองลงมาจากศิลาจารึก เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมปราชญ์แห่งกรุงสุโขทัย โดยทรงรวบรวมคำสอนทางพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ ถึง ๓๐ คัมภีร์ รจนาขึ้น คือ

๑. คัมภีร์อรรถกถาจตุรารักขะ
๒. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาอภิธัมมาวตาร
๓. คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
๔. คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย
๕. คัมภีร์ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๖. คัมภีร์สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๗. คัมภีร์มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๘. คัมภีร์ลีนัตถปกาสินี ฎีกาพระสูตร
๙. คัมภีร์อรรถกถาฎีกาพระวินัย
๑๐. คัมภีร์พระธรรมบท
๑๑. คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
๑๒. คัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์
๑๓. คัมภีร์ธรรมชาดก
๑๔. คัมภีร์ชินาลังการ
๑๕. คัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย
๑๖. คัมภีร์พุทธวงศ์
๑๗. คัมภีร์สารัตถสังคหะ
๑๘. คัมภีร์มิลินทปัญหา
๑๙. คัมภีร์ปาเลยยกสูตร
๒๐. คัมภีร์มหานิทาน
๒๑. คัมภีร์อนาคตวงศ์
๒๒. คัมภีร์จริยาปิฎก
๒๓. คัมภีร์โลกบัญญัติ

๒๔. คัมภีร์มหากัสสปสูตร

๒๕. คัมภีร์อรุณวดีสูตร

๒๖. คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย

๒๗. คัมภีร์ลักขณาภิธรรม

๒๘. คัมภีร์อนุฎีกาทิงสธรรม

๒๙. คัมภีร์สารีริกวินิจฉัย

๓๐. คัมภีร์โลกกุปปัตติ

ส่วนหนังสือภาพไตรภูมินั้นมีต้นฉบับเขียนในสมุดไทย เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติรวม ๑๒ เล่ม คือ ไตรภูมิภาษาเขมร ๑ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกสัณฐานสมัยอยุธยา รวม ๓ เล่ม แผนที่ไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ รวม ๓ เล่ม ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๙ รวม ๒ เล่ม แผนที่ไตรภูมิโลกวินิจฉัย รวม ๒ เล่ม และ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ๑ เล่ม และยังปรากฏว่ามีอยู่ในหอสมุดใหญ่ๆ ของต่างประเทศที่สนใจรวบรวมศิลปวัฒนธรรมของไทยด้วย เช่น ที่หอสมุดเมืองเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี เป็นต้น

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์พิจารณาเห็นว่า ภาพไตรภูมินี้ปัจจุบันเป็นที่นิยมเชื่อถือของคนทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศต่างก็ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้ากันมากทราบได้จากการที่นักศึกษา นักค้นคว้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาขออนุญาตคัดลอกถ่ายเอกสาร และถ่ายภาพกันเป็นจำนวนมาก ควรหาทางสงวนรักษาต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิ อันเป็นวรรณกรรมสมบัติอันล้ำค่าของชาติให้วัฒนาถาวรตลอดไปชั่วกาลนาน จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์ออกเผยแพร่ เพื่อให้มีฉบับอ่านชมและศึกษา ให้แพร่หลายกว้างขวางต่อไป จึงได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นพิจารณาศึกษา คัดเลือกภาพไตรภูมิฉบับที่ควรนำออกจัดพิมพ์เผยแพร่ และเห็นพร้อมกันว่า สมควรจัดพิมพ์ภาพไตรภูมิบุราณ ฉบับกรุงธนบุรี

การแต่งตั้งคณะอนุกรรมการนั้น ในชั้นแรก ประกอบด้วยผู้มีรายนามดังนี้ นายธนิต อยู่โพธิ์ นายยิ้ม ปัณฑยางกูร นายทองสืบ ศุภมาร์ค นางแม้นมาส ชวลิต และต่อมาได้แต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีก ๑ คน คือ นายเฉลียว จันทรทรัพย์

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ มีกรรมการบางท่านพ้นตำแหน่งไป จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการใหม่ประกอบด้วย นายยิ้ม ปัณฑยางกูร นางทองสืบ ศุภมาร์ค นายเฉลียว จันทรทรัพย์ ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ และ นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

สมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรีท่านกำลังถืออยู่นี้ คณะอนุกรรมการมีมติให้เลือกถ่ายภาพมาจากต้นฉบับที่เรียกชื่อว่า “สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี” ในบานแผนกกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี โปรดให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช อรรคมหาเสนาบดี จัดพระสมุดให้ช่างเขียนไปเขียน ณ สำนักสมเด็จพระสังฆราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๙ หลวงเพชวกรรม นายนาม นายบุญษา นายเรือง เป็นช่างเขียนภาพ และ นายบุญจัน นายเชด นายสน นายทองคำ เป็นอาลักษณ์

เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสาส์นสมเด็จ (ฉบับตีพิมพ์ในวารสารศิลปกร ปีที่ ๘ เล่ม ๑๐ หน้า ๒๘) ว่า ท้าววรจันทร์ เป็นผู้ทูลเกล้าฯ ถวายต้นฉบับสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรีนี้ แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความในสาส์นสมเด็จมีดังต่อไปนี้

"ครั้นถึงวันนัดเขาจัดห้องในหอสมุดห้องหนึ่ง ขนเอาสมุดไทยบรรดามีมาเรียงไว้ในห้องนั้น และให้พนักงานทำบัญชีหนังสือมาคอยจด หม่อมฉันไปนั่งตรวจหนังสือและบอกอธิบายอยู่ถึง ๒ วัน จึงหมด ด้วยในหอสมุดนั้นมีหนังสือสมุดไทยมาก แต่ไม่พบหนังสือเรื่องใดที่ไม่มีในเมืองไทยจึงไม่มีกิจที่จะต้องขอคัดสำเนามา เมื่อไปถึงเมืองเบอร์ลิน หม่อมฉันให้ถามที่หอสมุดสำหรับเมืองเช่นนั้นอีก พวกเยอรมันก็รับด้วยความยินดีขอบใจ และจัดห้องให้ตรวจเช่นเดียวกับที่เมืองอังกฤษแต่ตรวจกันวันเดียวก็เสร็จ เพราะหนังสือไตรภูมิที่เจ้าปิยะว่า เยอรมันซื้อไปราคา ๑,๐๐๐ บาท เขาก็เอามาอวดเขายกย่องเป็นยอดสมุดหนังสือไทยที่เขามี แต่ประหลาดใจที่ไม่พบหนังสือเรื่องซึ่งไม่มีฉบับในเมืองไทย แม้หนังสือไตรภูมิที่ว่านั้น ก็เป็นหนังสือฉบับหลวงครั้งกรุงธนบุรี มีบานแผนกแลฝีมือเขียนรูปภาพเหมือนอย่างหนังสือไตรภูมิฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อตั้งหอพุทธศาสนสังคหะหมดทุกอย่าง คือ ฝีมือเดียวกันทั้ง ๒ เล่ม แต่ผิดกันเป็นน่าสังเกตอย่างหนึ่งด้วยฉบับที่เยอรมันได้ไป ใบปกกระดาษของเดิมยังอยู่บริบูรณ์ แต่ฉบับที่คุณท้าววรจันทร์ถวายนั้นใบปกเป็นรอยลอกชั้นนอกออกทั้ง ๒ ข้าง น่าสันนิษฐานว่าฉบับคุณท้าววรจันทร์ เดิมเห็นจะมีใบปกประดับมุกเป็นตัว "ฉบับหลวง" ฉบับที่เยอรมันได้ไปทำแต่ใบปกกระดาษมาแต่เดิม น่าจะเป็น "ฉบับรองทรง"

การที่คณะกรรมการพิจารณาเลือกภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี นำออกตีพิมพ์เผยแพร่ เพราะเห็นว่าเป็นต้นฉบับภาพไตรภูมิที่สมบูรณ์ เป็นงานจิตรกรรมที่มีศิลปะความงาม ควรที่คนไทยจะภูมิใจ และได้ชื่นชม ตลอดจนช่วยกันสงวนรักษาให้ดำรงคงอยู่เป็นมรดกศิลปสมบัติของไทยยั่งยืนสืบต่อไป เพื่ออนุชนชาวไทยจะได้ใช้เป็นเครื่องมือศึกษาค้นคว้าและสืบทอดจรรโลงศิลปกรรมตามแบบประเพณีนิยมของไทยให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่บ้านเมืองไทยชั่วกาลนาน

ในการดำเนินงานเรื่องนี้ คณะอนุกรรมการได้ขออนุญาตกรมศิลปากรถ่ายภาพไตรภูมิบุราณฉบับกรุงธนบุรี จากต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาตินำมาพิจารณาจัดทำคำอธิบาย โดยในชั้นแรกนายธนิต อยู่โพธิ์ เป็นผู้ร่วมกับคณะอนุกรรมการจัดทำคำอธิบายและตรวจแก้คำอธิบาย และต่อมาในคณะอนุกรรมการคณะหลังสุด นายยิ้ม ปัณฑยางกูร เป็นผู้จัดทำเชิงอรรถ ภาพผนวกและตรวจทบทวนคำอธิบาย ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นผู้แปลคำอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ และนางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้เรียบเรียงคำนำ จัดทำต้นฉบับนำออกตีพิมพ์เผยแพร่

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ขอขอบคุณคณะกรรมการที่ได้อุตสาหะดำเนินการในเรื่องนี้จนเสร็จลุล่วง ตีพิมพ์สมุดภาพไตรภูมิบุราณออกเผยแพร่ได้ หวังว่าหนังสือภาพไตรภูมิบุราณนี้ คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจในการศึกษาด้านวรรณคดี ศิลปกรรมและสังคมศาสตร์ของไทยเป็นอย่างดี

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์

สำนักนายกรัฐมนตรี
สิงหาคม ๒๕๒๔

๒. เรื่องไตรภูมิบุราณ

(ก) คำว่า **ไตรภูมิ** หมายความถึงภูมิทั้ง ๓ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในกาม
รูปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในรูป
อรูปาวจรภูมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในอรูป
โลกุตตรภูมิ	ชั้นพ้นจากโลก

อธิบาย ภาวะอันประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆ แห่งจิตและเจตสิก เรียกว่าภูมิในที่นี้แปลว่า ชั้นหรือพื้นเพ ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันยังปรารภกามเป็นอารมณ์ จัดเป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของสามัญมนุษย์เป็นตัวอย่าง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจรผู้ได้ฌานมีกสิณหรือรูปอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงรูปธรรมได้แล้ว ปรารภอรูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นอรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จิตและเจตสิกของพระโยคาวจร ผู้ได้ฌาน มีอรูปธรรมอย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ที่เรียกว่าอรูปฌาน ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงโลกิยธรรมได้แล้ว ไม่กลับกลายมาข้างต่ำ จัดเป็นโลกุตตรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกแห่งพระอริยเจ้า

อนึ่ง ถ้าจะกล่าวโดยเป็นลักษณะของภพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงแสดงไว้ดังนี้

กามภพ	ได้แก่	ภพเป็นกามาวจร
รูปภพ	ได้แก่	ภพเป็นรูปาวจร
อรูปภพ	ได้แก่	ภพเป็นอรูปาวจร

อธิบาย ภพเป็นกามาวจรนั้น หมายเอาโลกเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้เสพกาม คือ นรก มนุษยโลก สวรรค์ ๖ ตั้งแต่ชั้นจาตุมมหาราชถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ภพเป็นรูปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมมีรูป ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชะ ถึงชั้นอกนิฏฐะ ภพเป็นอรูปาวจรนั้น หมายเอาชั้นพรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น ตั้งแต่ชั้นอากาสานัญจายตนะ ถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ

(ข) คำว่า **บุราณ** เข้าใจว่าเลือนมาจากคำว่า ปุราณ ลิลิตนารายณ์สิบปางพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนอภิธาน ทรงมีอธิบายคำว่า "ปุราณ" ไว้ดังนี้

ปุราณะ (ส) - "เก่า" เป็นชื่อหนังสือซึ่งแต่งขึ้นแถลงเรื่องเก่า เนื่องด้วยพระเป็นเจ้าต่างๆ

หนังสือลัทธิของเพื่อน ภาค ๒ บรรพเจ็ด ได้เล่าไว้ว่า

ราชวงศ์คุปต์เป็นผู้อุปถัมภ์วิชาวรรณคดีเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ในยุคนี้วิชาหนังสือจึงเจริญอย่างยิ่ง มีทั้งบทละคร กาพย์ ตำรับตำราและนิยายนิทาน หนังสือปุราณะอันเป็นคัมภีร์ของนิกายไศวะและนิกายไวษณพ ปรากฏว่ามีขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคนี้ ปุราณะ แปลว่า เก่าแก่หรือบุราณนั่นเอง เป็นเรื่องราวกล่าวถึงตำนานปรัมปราว่าด้วยกำเนิดของโลก เทวดา มนุษย์ และสิ่งทั้งปวง อย่างตำราไตรภูมิ หนังสือปุราณะแต่งเป็นฉันท์ ใช้ภาษาสันสกฤต สำหรับเป็นเครื่องชักชวนยวนใจแก่ผู้เลื่อมใสในพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นใหญ่ในนิกายของผู้แต่ง เริ่มต้นกล่าวถึงเรื่องต้นเหตุของโลกหรือเรื่องสร้างโลก แล้วก็กล่าวถึงเรื่องเทพที่ตนนับถือหนังสือปุราณะมีมากมายหลายเรื่อง ชนทุกชั้นวรรณะและหญิงอ่านได้ไม่หวงห้ามเห็นเป็นบาป ส่วนหนังสือพระพุทธศาสนาในยุคนี้ออกจากพวกนักปราชญ์ศึกษาลัยนาลันทาเป็นพื้น

๓. แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ

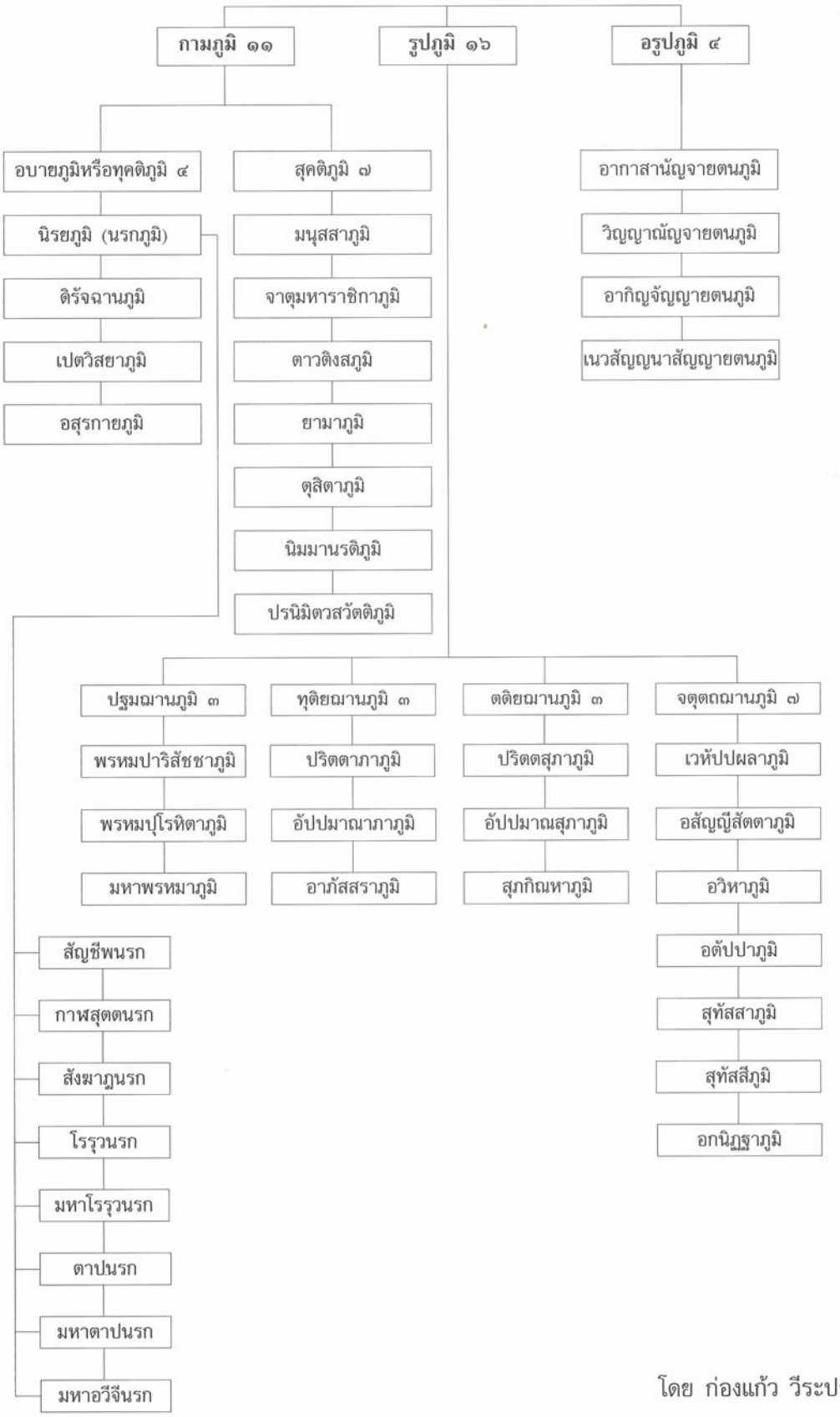

โดย ก่องแก้ว วีระประจักษ์

๔. เรื่องเมืองสุขาวดี

๓.๑. สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๐ เกี่ยวกับความรู้เรื่องเมืองสุขาวดี และต่อมาได้มีการตีพิมพ์เรื่องนี้ไว้ในหนังสือ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ดังข้อความต่อไปนี้

"เรื่องพระมหานครนิพพานนี้ เป็นเรื่องของลัทธิมหายาน โดยมีความเป็นมาตามหลักฐานที่ปรากฏดังต่อไปนี้ "ครั้นภายหลังมาถึงสมัยเมื่อพระพุทธศาสนาที่ในอินเดียเกิดมี "ลัทธิมหายาน" ซึ่งสมมติว่าพระพุทธเจ้าเป็นหลายภูมิ และนับถือพระโพธิสัตว์ต่างๆว่าเป็นผู้บำรุงโลก เปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม ข้างฝ่ายศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือลัทธิไตรเพทอยู่ก่อน ก็เกิดลัทธิไสยศาสตร์ซึ่งถือพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นตามกัน มีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งพาลัทธิมหายานของพระพุทธศาสนากับศาสนาไสยศาสตร์ของพราหมณ์มาสั่งสอนที่เกาะสุมาตรา เกาะชวาและประเทศจาม ประเทศขอม ชาวประเทศเหล่านั้นรับนับถือแล้ว พวกชาวเมืองศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา พาลัทธิศาสนามาทางมณฑลนครศรีธรรมราชทาง ๑ พวกขอมพาเข้ามาจากรุงกัมพูชาอีกทาง ๑ จึงมาแพร่หลายในประเทศสยามนี้ มีในศิลาจารึกที่เมืองลพบุรีแผ่นหนึ่งกล่าวว่าที่เมืองลพบุรีในสมัยเมื่อเป็นเมืองหลวงพวกขอมปกครองอยู่นั้น มีทั้งพระสงฆ์ลัทธิหินยานและมหายานอยู่ในเมืองลพบุรีด้วยกัน ลัทธิมหายานและไสยศาสตร์มิได้แพร่หลายขึ้นไปถึงท้องที่ซึ่งพวกมอญและไทยปกครองอยู่ข้างฝ่ายเหนือ ข้อนี้มีเค้าเงื่อนที่โบราณวัตถุเป็นรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายาน และเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์พบปะแต่ข้างใต้หามีขึ้นไปถึงมณฑลพายัพไม่"

๓.๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหีนยานกับมหายาน มีข้อความดังนี้

"ธรรมที่ดีๆ เขาก็รู้อยู่ แต่มีอีกข้อหนึ่งซึ่งจะเป็นการเอาใจให้เข้ากับสาสนาเดิมของพื้นเมือง คือมีเมืองสุขาวดี มีพระพุทธอมิตาภะ ซึ่งพุทธบาทสาสนายืนยาวไม่มีที่สุด นั่งอยู่บนดอกบัว แม้แต่ใครได้ยินพระนามฤๅได้เห็นรัศมีเกิดปิติก็ได้ไปเกิดเป็นอุปปาติกฤๅคัพภไสยกะในดอกบัวที่แวดล้อมอยู่โดยรอบมีกำหนดปีได้สำเร็จ มีพระพุทธเจ้าอื่นๆ ทุกโลกธาตุสั่งสอนธรรมโดยลำพังพระองค์ แต่คงมีองค์หนึ่งครั้งหนึ่งบ้างสองครั้งบ้างเทศนาถึงพระอมิตาภะ ในเวไนยสัตว์ทราบรูปความอย่างเดียวกันกับเริ่มมหาสมัยสูตร ต่างแต่กลายเป็นออกชื่อพระอย่างอาฏานาติยสูตรนั่นก็ย่อยลงไป จนกระทั่งถึงสูตรนี้ใครเขียนขึ้นตอนหนึ่ง อายุจะไม่ต่ำกว่าขัย ๒ ตอน ๓ ตอน อายุก็ทวีมากขึ้น บ่นบริกรรมได้มากเที่ยวก็มีอานิสงส์ต่างๆ ขึ้นไป มันไปข้างทางกอดของฝรั่ง ข้อที่ฝรั่งนิยมชมชื่นว่าพุทธสาสนาคล้ายสาสนาพระเยซูนั้น เขาเรียนจากมหายาน ดูเหมือนหนึ่งว่าจะเลื่อมใสมหายานมากกว่าหีนยาน เพราะแลเห็นพระนิพพานไม่ได้จริงๆ เป็นพ้นวิสัย"

๓.๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าเรื่องเมืองสุขาวดีไว้ในหนังสือ สาส์นสมเด็จ ฉบับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๘๒ (ภาคผนวกหน้า ๒๙) ดังข้อความต่อไปนี้

"ตามที่กราบทูลมาในหนังสือเวรฉบับก่อน ว่าลัทธิมหายานกับหีนยานปนกันอยู่นั้น ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเห็น จะทูลเพ้อบรรเลงถวายต่อไปนี้เช่น สวดมนต์ของเรา สัมพุทเธ วิปัสสีส์ และ นโมเมสัพพ์-สมัยย์ ภาณยักษ์ อะไรเหล่านี้ เป็นไปในทางมหายานทั้งนั้น ในสัมพุทเธบทที่ ๑ ไหว้พระเจ้า

๕๐๒,๐๒๘ พระองค์ ในบทที่ ๒ ไหว้พระเจ้า ๑๒๔,๐๕๕ พระองค์ ในบทที่ ๓ ไหว้พระเจ้า ๒๔๘,๐๑๙ พระองค์ อันนี้ก็เข้าพวกกับที่พูดกันว่าพระเจ้าเท่าเม็ดกรวดเม็ดทรายในท้องมหาสมุทร ความเข้าใจและประเพณีของเราติดไปในทางมหายานอยู่มาก เช่น ทำโบสถ์ก็ต้องหันหน้าโบสถ์ไปทางทิศตะวันออกจนลางวัดทำให้รู้สึกเห็นน่าเกลียด หันหลังโบสถ์ออกมาหาทางเข้า นั่นก็เพราะกล่าวว่าเมืองสุขาวดีที่พระอมิตาภะประทับอยู่ อยู่ทางทิศตะวันตก เพื่อจะให้การไหว้พระได้หันหน้าตรงไปสู่ทิศทางเมืองสุขาวดีตั้งอยู่ จึงทำโบสถ์ให้หันหน้าสู่ทิศตะวันออก อันเมืองสุขาวดีนั้นก็พรรณาอย่างซึมทราบ ว่ามีกระดึงใบโพธิ์ลมพัดมาต้องก็บรรเลงเสียงกังวาน ทั้งมีส่วนประกอบไปด้วยไม้ดอกไม้ผล มีนกยูงนกกาเรียน และดุเหว่าเหมือนกับสวน**ท้าวเวสวัณ**[๑] ในภาณยักษ์ ที่เข้าใจว่าพระนิพพานเป็นเมืองแก้วดีกว่าสวรรค์ขึ้นไปนั้น ก็หลงเอาเป็นเมืองสุขาวดีนั้นเอง คำปณิธานนิพพานปัจจโยโหตุนั้น เป็นทางหินยานซึ่งตัดหยาบลงมาแล้ว ทางมหายานไม่พอต้องตั้งปณิธานเป็นพุทธภูมิจึงจะประณีตพอ เพื่อได้ขนสัตว์รื้อสัตว์ออกจากสังสารทุกข์"

๓.๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ในลิลิตนารายณ์-สิบปางและอภิธาน หัวข้อเลขที่ ๑๕ มีข้อความดังนี้

"ฝ่ายท้าวกุเวรพายักษ์บริวารหนีไปเฝ้าพระบิดา พระบิดาจึงสร้างนครให้ใหม่เรียกนามนครว่า "อลกา" หรือ "ประภา" บ้าง "วสุธรา" บ้าง "วสุสุถลี" บ้าง ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ และมีสวนระโหฐานชื่อเจตระรถ อยู่บนเขามันทร อันต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ อันนครและสวนของท้าวกุเวรนั้นเป็นรมณียสถานน่าสำราญยิ่งนัก ทั้งผู้ที่อยู่ในที่นั้นก็ปราศจากโศกความเหน็ดเหนื่อย ความวิตกความหิว และความกลัวภัยใดๆ และคงชนม์ชีพอยู่ได้ตั้งหมื่นปี ต้นไม้ในสวนเจตระรถนั้นมีใบเป็นผ้าเนื้อดี มีดอกเป็นมณีมีค่า และมีผลเป็นนารี ปราสาทที่อยู่ของท้าวกุเวรเป็นฝีมือพระวิศวกรรมสร้างขึ้นอย่างวิจิตร และเสวกในปราสาทนี้คือกินนร และนางกินรีเป็นนางบำเรอ พวกยักษ์ผู้เป็นบริวารได้ตามท้าวกุเวร จากนครลงกาไปอยู่ในนครอลกาด้วย และเพราะเหตุที่ท้าวกุเวรเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรมมิได้มีใจพาลสันดานหยาบ จึงเข้าข้างฝ่ายเทวดาทุกๆ คราวที่รบกับอสูร"

๓.๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ว่า

"ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงท้าวมหาราช ๔ องค์นี้ โดยอาการที่ร่วมกันว่ารู้จักอภิรมย์อยู่ด้วยฟ้อนขับ มีโอรสองค์ละมากๆ ทรงนามว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พรรณาไว้โดยเฉพาะถึงด้านของท้าวกุเวรว่า มีราชธานีและนครต่างๆ มีแม่น้ำ มีสภาที่ประชุมยักษ์ มีรุกขชาติและสกุณชาติต่างๆ ท้าวกุเวรนั้นมีปราสาทเป็นที่อยู่ มีช้าง มีม้า เป็นราชพาหนะ มีวอหรือเสลี่ยงเป็นราชยาน ปกครองตลอดลงมาถึงอุตตรกุรุทวีปที่อยู่ของมนุษย์ผู้ไม่ต้องทำไร่ทำนา บริโภคข้าวสาลีไม่ต้องหุงด้วยฟืน หุงในหม้อที่ไม่ต้องเอาขึ้นตั้งไฟหรือเอาขึ้นวางบนศิลาเพลิง ใช้โคบ้าง ปศุสัตว์อื่นบ้าง แทนม้า ใช้หญิงบ้าง ชายบ้าง แทนพาหนะ"

๓.๖ ศาสตราจารย์ เสฐียร พันธรังษี ได้เรียบเรียงบทความสังเขป เรื่องเมืองสุขาวดี เพื่อให้ใช้ประกอบเป็นภาคผนวกของหนังสือไตรภูมิบุราณฉบับนี้ ดังความต่อไปนี้

สุขาวดี ตามคติของพุทธศาสน์นิกายมหายานพวกหนึ่ง ว่าเป็นชื่อของสวรรค์อยู่เบื้องทิศตะวันตกเป็นแดนแห่งความสุขเป็นพุทธเกษตร คือประทับแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง พระนามว่าอมิตาภ หรือ อมิตายุส แปลว่า ผู้ทรงรัศมีหาที่สุดมิได้หรือผู้ทรงพระชนม์เป็นนิรันดร

---

[๑] ท้าวเวสสวัณ หรือบางทีก็เรียกว่า ท้าวกุเวร ดูเรื่องราวในสาส์นสมเด็จ ฉบับวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ข้อที่ ๘

คตินี้ สอบได้ความว่า สืบต่อมาจากความเชื่อถือของชาวอารยันกลุ่มนับถือคำสอนของศาสดาโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) ชาวเปอร์เซีย หรืออิหร่านปัจจุบัน ผู้ตั้งศาสนาปาร์ซี (Parsi) คำสอนหลักต้นในศาสนานี้ มีว่า แสงสว่าง (เป็นดวงไฟ) ประจำโลกเป็นมหาเทพ มีรัศมีหาที่สุดมิได้ และมีอายุเป็นนิรันดร แสงสว่างนี้สร้างชีวิตโลกและประทานความสุขแก่โลก

คติ เรื่องแสงสว่าง ลางทีมีความหมายเล็งไปถึงดวงอาทิตย์ ว่าเป็นผู้ทรงพระเมตตาใหญ่ทรงคุ้มครองโลก ตรงนี้ ความเชื่อกระจายกว้างขวางออกไปเป็นการนับถือพระโพธิสัตว์กวนอิม (อวโลกิเตศวร) เจ้าแม่ผู้ทรงเมตตา ตามศรัทธาของชาวจีนส่วนหนึ่ง

คตินี้ แพร่หลายไปกว้างขวางมาก ส่วนหนึ่งเข้ามาทางแคว้นกัษมีระ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และประเทศเนปาล

ครั้นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเฟื่องฟูขึ้นในชมพูทวีป คณาจารย์ฝ่ายมหายาน ยึดเอาคติศรัทธาเดิมของชาวอิหร่านที่แพร่เข้ามา ตั้งคำสอนเป็นบุคคลาธิษฐานมาข้างพุทธศาสนาว่ามหาเทพผู้ทรงรัศมีส่องสว่างประทานแก่โลกนั้น คือ พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง (อยู่ในหมวดธยานีพุทธ) พระนามว่าอมิตาภ ตามภาษาบาลี หรือ อมิตายุส ตามภาษาสันสกฤต ที่ประทับของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นพุทธเกษตร ชื่อ สุขาวดี

สุขาวดี มีเรื่องพรรณนาไว้มาก ในคัมภีร์อมิตาวยุหสูตร หรือสุขาวดียุหสูตร ซึ่งคณาจารย์ฝ่ายมหายานเป็นผู้รจนา

ความต้นพระสูตร อ้างว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ณ มหาวิหารเชตวัน ทรงแสดงธรรมเรื่องสุขาวดี ท่ามกลางพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ มีพระสารีบุตรเถระเป็นต้น ยังมีพระโพธิสัตว์เทพบุตรเทพธิดา และเทวราช อีกเป็นจำนวนมาก

ความแสดงว่า มีโลกธาตุแห่งหนึ่ง ชื่อสุขาวดี ตั้งอยู่เบื้องปัจฉิมทิศ (ทิศตะวันตก) เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอมิตาภ หรือ อมิตายุส

สุขาวดี เป็นแดนไม่มีทุกข์กาย ทุกข์ใจ มีกำแพงแก้ว ๗ ชั้น มีต้นตาล ๗ แถว มีกระดึงทองเป็นตาข่ายโยงถึงกัน มีสระแก้ว ๗ ประการ คือ ทอง เงิน ไพฑูรย์ ผลึก ทับทิม ประพาฬ และพลอยลาย เบื้องล่างสระเป็นทรายทอง บนขอบสระมีต้นไม้แก้วอีก ๗ ต้น ในสระมีดอกบัวสีขาว เหลือง แดง ส่งกลิ่นหอมตลบ

พุทธเกษตรสุขาวดี มีดุริยางค์ดนตรี เป็นสุวรรณปัฐพี มีดอกมณฑารพ ส่งกลิ่นผสมเสียงดุริยางค์ มีวิหคสีต่างๆ มีหงส์ มยุรา โกกิลา เป็นอาทิ ส่งเสียงประสาน ประกาศพระธรรม คือ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ และธรรมอื่นอีก

บรรดาสัตว์ผู้ไปบังเกิดอยู่ในที่นั้น ต่างเก็บดอกมณฑารพไปถวายพระพุทธเจ้า ฯลฯ สุขาวดีพุทธเกษตรนี้ไม่มีการลงโทษ ไม่มีใครได้ยินคำว่า นรกโลก ดิรัจฉานโลก และยมโลก ในพุทธเกษตรนั้น เมื่อลมโชยมา บรรดาต้นไม้และข่ายกระดึงทอง ก็แกว่งไกวคล้ายเสียงดุริยางค์ดนตรี ผู้ได้ยินได้ฟังย่อมบังเกิดพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ

ความต่อไป แสดงถึงสัตว์ที่บังเกิดในแดนสุขาวดี เป็นอวินิวัตตนีย์ (ไม่แปรผัน) ยังจะอุบัติอีกชาติหนึ่ง (ชาติเดียว) แล้วจะได้ตรัสรู้

มีความต่อไปว่า ผู้จำพระนามอมิตาภใส่ไว้ในใจ สอง-สาม-สี่-ห้า-หกและเจ็ดวันแล้ว เมื่อใกล้ถึงกาลมรณะ ผู้นั้นจะไปเกิดในแดนสุขาวดี

นอกนั้น ความในพระสูตร แสดงถึงปุริมโลกธาตุ (โลกในทิศบูรพา) มีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมากในทักษิณโลกธาตุ มีพระพุทธเจ้าอีกจำนวนมากในปาจีนโลกธาตุ ในอุตตรโลกธาตุและโลกธาตุเบื้องบนล่างทั้งปวง ก็ยังมีพระพุทธเจ้าอีกเป็นจำนวนมาก คำนวณได้เท่าจำนวนเม็ดทรายในคงคานที พระพุทธเจ้าเหล่านี้ เป็นผู้อารักขาคุณวิเศษแห่งพระอมิตาภพุทธเจ้า

ความในตอนท้ายพระสูตรว่า ถ้าสัตว์ทั้งหลายได้ฟังพระสัทธรรม ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นก็ดี ได้กระทำมนสิการ พระนามของพระอมิตาภาและนามแห่งอมิตาวยุหสูตรก็ดี สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จักได้อารักขาจากพระพุทธเจ้าทั้งปวงแล้วจักไม่แคล้วจากอนุตตรสัมมาสัมโพธิและจะได้ไปบังเกิดในดินแดนสุขาวดีดังประสงค์

ภาพข้างต้น ที่ท่านพรรณนาเกี่ยวกับอมิตาภ หรืออมิตายุส เป็นเทศนาให้เห็นเชิงบุคคลาธิษฐาน แต่ส่วนข้อเท็จจริง ความที่เป็นธรรมาธิษฐานนั้นมีอยู่

พระพุทธอมิตาภ หรือ อมิตายุส ท่านหมาย ๒ นัย

นัยทั่วไป ได้แก่ตัวพระธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และพระธรรมนั้นย่อมมีรัศมีส่องสว่างให้ความสุขแก่ผู้ปฏิบัติหาที่สุดมิได้

อีกนัยหนึ่ง ท่านหมายถึงจิตดวงเดิม ที่ประภัสสร และดวงจิตนั้น หมายถึงภาวะแห่งความรู้แจ้ง ภาวะแห่งจิตดวงนี้ มีความสว่างหาที่สุดมิได้

ส่วนภาพที่ท่านพรรณนา ความงดงามวิจิตรพิสดารของแดนสุขาวดี ท่านมุ่งทางธรรมาธิษฐานไว้ดังนี้

ภาพต้นไม้แก้ว ๗ ประการ มุ่งถึงจิตของสัตว์ ที่กำลังเสริมสร้างกุศลธรรมมีอย่างต่างๆ เสียงดุริยางค์ดนตรี ท่านหมายถึงความร่วมเป็นอันเดียวของจิต ที่เรียกจิตตสมังคีบุพพชาตินานาพรรณ (ความสำคัญตรงดอกบัว) ท่านหมายถึง ดวงจิตที่กำหนดรู้ (สัญญา) และรู้แจ้ง (วิญญาณ)

ภาพนานาวิหค นกหลากสี ท่านมุ่งถึงจิตที่เกิดและดับ สับเปลี่ยนเป็นสันตติกันไปเป็นชนิดเป็นสีสรรต่างๆ กัน

สรุปว่า ภาพทั้งหลายในแดนสุขาวดี เป็นภาพแห่งธรรม

คราวนี้ มาถึงเรื่องภาพสถานที่ตั้งสวรรค์สุขาวดี ท่านกำหนดเป็นบุคคลาธิษฐานว่าตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันตก (Western paradise) ท่านมุ่งเป็นธรรมาธิษฐานไว้อย่างไร

สอบเค้าความใกล้เคียง ได้ตามรายงานการเดินทางของอี้จิง หลวงจีนมีชื่อในนิกายสุขาวดี มีว่า

แต่เดิมภิกษุรูปหนึ่งชื่อ ช่างตี่ มีความปรารถนาแรงกล้าจะไปเกิดในชมพูทวีปแดนอุบัติของพระพุทธเจ้าและพระธรรม ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันตก (ของประเทศจีน) จึงประพฤติวัตรเคร่งครัด ปฏิบัติตนตามคำสอนอันประกอบอยู่ในพระสูตร และท่องพระนามอมิตาภอยู่มิได้ขาด ทุ่มเทความเพียรเขียนปรัชญา (ปารมิตา) อันมีอยู่ ๑๐,๐๐๐ บท ได้ทั้งหมด เดินทางแสวงบุญไปตามหัวเมืองต่างๆ ในประเทศจีนถึง ๗ หัวเมือง สั่งสอนคนทั้งหลายให้ปฏิบัติตาม

วันหนึ่ง ภิกษุชางตี่เดินทางไปถึงฝั่งทะเล ขออาศัยเรือประมงเดินทางมุ่งหน้าจะไปให้ถึงฝั่งเมืองกาลิงคะ ทางตะวันตกแล้วถ่ายเรือที่ฝั่งมละกา ลงเรือใหญ่อีกต่อหนึ่งจะไปให้ถึงท่ามกลางชมพูทวีป

ระหว่างทาง เรือถูกพายุใกล้อับปาง กะลาสีและนายเรือ พากันลงเรือเล็ก นายเรือซึ่งมีศรัทธาในพุทธศาสนา ปรารถนาจะช่วยพระให้รอด จึงตะโกนนิมนต์พระชางตี่ให้สละเรือใหญ่ไปลงเรือเล็ก ชางตี่ปฏิเสธ ตอบไปให้ช่วยคนอื่น ไม่ต้องห่วงชีวิตท่าน ตัวเองจึงหันหน้าไปทางตะวันตกมุ่งจิตสู่ชมพูทวีปแดนแห่งพระธรรม ปากพร่ำบ่นพระนามพระอมิตาภมิได้ขาด จนกระทั่งตัวจมลงไปพร้อมกับเรือ

ความตามรายงานของหลวงจีนอี้จิง แสดงให้เห็นชัดว่า สวรรค์ตะวันตก ที่เรียกว่า สุขาวดีนั้นหมายถึงชมพูทวีปซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศจีน โดยทางภูมิศาสตร์

คติอันกำหนดว่า แผ่นดินทิศตะวันตก คือ ชมพูทวีป อันเป็นแดนเกิดแห่งพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว คือ สวรรค์ชั้นสุขาวดี เป็นแดนแห่งความสุข เป็นพุทธเกษตร เขตแห่งความเป็นพุทธ น่าจะเริ่มเป็นคติเชื่อถือกันขึ้นเป็นเบื้องต้น ตามทิฐิของมหายานฝ่าย ด้วยประการดังนี้

ทิฐินี้ แพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกมหายานนิกาย เช้งโท้ (ของจีน) เทนได โยโด และนิกายชิน (ของญี่ปุ่น) มีหลักปฏิบัติ คือการภักดีต่อพระธรรม (อมิตาภ) อย่างสูง กว่าบัญญัติอื่น”

๕. บัญชีรายชื่อภูมิต่าง ๆ ในไตรภูมิพร้อมด้วยความหมายของภูมินั้น[๑]

นรกใหญ่ ๘ ขุม

๑. สัญชีวนรก แปลว่า นรกให้ตายแล้วกลับเป็น (สัญชีว = กลับเป็น, คืนชีพ) หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกทรมานให้ตาย แล้วกลับมีชีวิต และถูกทรมานให้ตาย และกลับมีชีวิตให้ถูกทรมานต่อๆ ไปอีก จนกว่าจะสิ้นผลกรรม

๒. กาฬสุตตนรก แปลว่า นรกด้ายดำ หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกถากถูกฟันด้วยขวานเหล็กแดงตามแนวด้ายดำที่ทำไว้ตามร่างของสัตว์นรก

๓. สังฆาตนรก แปลว่า นรกบดขยี้ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกทรมานโดยมีภูเขาเหล็กแดงมหึมา กลิ้งมาบดขยี้ร่างสัตว์นรกให้แหลกละเอียด

๔. โรรุวนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญคราง (โรรุว = เสียงร้องไห้ครวญคราง) หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกถูกเปลวไฟเผาไหม้ลุกแลบเข้าไปตามทวารทั้ง ๙ ทำให้เจ็บปวด แล้วส่งเสียงร้องไห้ครวญครางอื้ออึงอยู่ตลอดเวลา นรกนี้ บางแห่งเรียกว่า ชาลโรรุวนรก

๕. มหาโรรุวนรก แปลว่า นรกอื้ออึงด้วยเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกกลุ่มควันอันแสนแสบพุ่งเข้าตามทวารทั้ง ๙ ทำให้เร่าร้อนและเจ็บแสบอย่างสาหัส จึงส่งเสียงร้องไห้ครวญครางเป็นการใหญ่ นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ธูมโรรุวนรก

๖. ตาปนรก-ตาปนนรก แปลว่า นรกเร่าร้อน หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ให้เร่าร้อนตลอดเวลา

๗. มหาตาปนรก-ปตาปนรก-ปตาปนนรก แปลว่า นรกเร่าร้อนยิ่ง หมายความว่า นรกนี้มีการทรมานสัตว์นรกที่ไหวตัวไม่ได้ ให้เร่าร้อนเป็นอย่างยิ่ง

๘. อเวจีนรก แปลว่า นรกปราศจากช่องว่าง หมายความว่า ที่นรกนี้สัตว์นรกแออัดยัดเยียดกันอยู่ไม่ที่ว่าง และสัตว์นรกไม่มีช่องว่างจากทุกข์ ไม่มีช่องว่างจากเปลวไฟ

นรกบริวาร ๑๖ ขุม

๑. เวตรณีนรก - เวตรณีนทีนรก แปลว่า นรกแม่น้ำหวาย หมายความว่า นรกนี้มีแม่น้ำที่ปกคลุมด้วยเครือหวายเหล็กแดง มีหนามใหญ่เท่าหอก แต่ละหนามแหลมคมยิ่งนัก สัตว์นรกถูกไล่ต้อนให้ลงในแม่น้ำ ถูกหวายเหล็กบาด ร่างขาดเป็นชิ้นๆ ต้องเจ็บปวดยิ่งนัก

๒. สุนขนรก แปลว่า นรกสุนัข หมายความว่า นรกนี้มีสุนัขตัวโตเท่าช้างขนาดใหญ่ไล่ต้อนกัดสัตว์นรกบนแผ่นเหล็กแดง

---

[๑] นายพิทูร มลิวัลย์ ป.ธ. ๙, น.บ., อนุศาสนาจารย์ ๖ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา เป็นผู้ค้นคว้าตรวจสอบความหมายของภูมิต่างๆ และเรียบเรียงให้ ทั้งนี้ท่านผู้นี้เคยชำระและตรวจสอบไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง แลไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา เล่ม ๑-๒-๓ ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้เผยแพร่แล้ว.

๓. โสรชตินรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น สัญโชตินรกหรือสโชตินรก ซึ่งแปลว่า นรกนี้มีเปลวไฟลุกเพลิง หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกตีด้วยท่อนเหล็กอันร้อนเป็นไฟลุกโพลง บนแผ่นเหล็กแดงอันลุกโพลงตลอดเวลา

๔. อังคารกาสุมนรก - อังคารกาสุนรก แปลว่านรกหลุมถ่านเพลิง หมายความว่าที่นรกนี้ มีหลุมถ่านเพลิงอันเร่าร้อน สัตว์นรกถูกไล่ต้อน ให้ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิง ถูกเผาไหม้ได้รับทุกข์เวทนาอย่างสาหัส

๕. โลหกุมภีนรก แปลว่า นรกหม้อเหล็ก หมายความว่า ที่นรกนี้มีหม้อเหล็กแดงขนาดใหญ่เท่าภูเขา มีเหล็กแดงละลายเป็นน้ำเต็มหม้อ สัตว์นรกถูกทรมาน โดยถูกจับเอาหัวห้อยพุ่งลงไปในหม้อเหล็กแดงนั้น

๖. โลหกุมภีนรก (-อโยทกนรก = นรกน้ำเหล็กแดง) เหมือนขุมที่ ๕

๗. ถุลปลาลนรก - ถุสนทีนรก แปลว่า แกลบและฟาง (ถุส = แกลบ, ปลาล = ฟาง) หมายความว่า ที่นรกนี้มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน สัตว์นรกกระหายน้ำมากจึงดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น แต่น้ำนั้นได้กลับกลายเป็นแกลบ เป็นฟางเป็นข้าวลีบ ร้อนเป็นไฟ เผาไหม้สัตว์นรก

๘. ลคติหสลนรก คำนี้น่าจะคลาเคลื่อน ที่ถูกควรเป็นสัตติหตินรก ซึ่งแปลว่า นรกพุ่งหอกจนร่างแหลกละเอียด นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ตุทนนรก

๙. สีลกัตตนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น พลสนรก ซึ่งแปลว่า นรกกองชิ้นเนื้อ (พิลส = ชิ้น, ส่วน) หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกจะถูกแทงด้วยหอก ถูกฟันด้วยพร้า และถูกแล่เนื้อออกเป็นชิ้นๆ รวมเป็นกองไว้ และชิ้นเนื้อก็กลับเป็นคืนชีพมาอีก และถูกทรมานต่อไปอีก นรกนี้บางแห่งเรียกว่า โอรัพภิกาทินนรก

๑๐. โมราปมิลหนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น โปราณมีสหนรก ซึ่งแปลว่า นรกอาจมเก่า หมายความว่า ที่นรกนี้ มีแม่น้ำไหลผ่าน และแม่น้ำนั้นเต็มไปด้วยอาจม ส่งกลิ่นเหม็นนักหนา สัตว์นรกที่อดอยากก็กินอาจมนั้นเป็นอาหาร นรกนี้บางแห่งเรียกว่า มุตตกรีสปุณณรหทนรก

๑๑. โลหิตปุพพนรก แปลว่านรกน้ำเลือดน้ำหนอง หมายความว่าที่นรกนี้ มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่าน เป็นแม่น้ำเลือดและน้ำหนอง สัตว์นรกที่กระหายน้ำก็พากันดื่มเลือดและน้ำหนองอันเหม็นเน่านั้น นรกนี้บางแห่งเรียกว่า อยโลหิตปุพพปุณณรหกนรก

๑๒. โลหพลิสนรก - โลหพสิสนรก แปลว่า นรกเบ็ดเหล็ก หมายความว่าที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกเกี่ยวลิ้นด้วยเหล็กแดงใหญ่เท่าลำตาล นรกนี้บางแห่งเรียกว่า กูฏการินรก

๑๓. สังฆฏนรก แปลว่า นรกบดขยี้ หมายความว่าที่นรกนี้จะมีภูเขาเหล็กแดงเป็นไฟกลิ้งมาบดขยี้สัตว์นรกให้แหลก นรกนี้บางแห่งเรียกว่า อติจารินิตถีนนรก

๑๔. วสิรนรก คำนี้น่าจะคลาดเคลื่อน ที่ถูกควรเป็น อวังสิรนรก ซึ่งแปลว่า นรกหัวลง หมายความว่า ที่นรกนี้ สัตว์นรกถูกจับเอาหัวหย่อนลงในบ่อเหล็กแดง นรกนี้บางแห่งเรียกว่า ชลิตอังคารปุณณนรก

๑๕. โลหสิมพลีนรก แปลว่า นรกต้นงิ้วเหล็ก หมายความว่า ที่นรกนี้มีป่างิ้วเหล็กหนามยาว ๑๖ นิ้ว ลุกเป็นเปลว สัตว์นรกถูกบังคับให้ปีนต้นงิ้วนี้ เวลาขึ้นหนามลู่ลง เวลาลงหนามตั้งขึ้นเสียบแทงสัตว์นรกให้ย่อยยับ นรกนี้ บางแห่งเรียกว่า โกฏิสิมพลีนรก

๑๖. มิจฉาทิฏฐินรก แปลว่า นรกของพวกมิจฉาทิฏฐิ หมายความว่า นรกนี้เป็นที่ลงโทษเป็นที่ทรมานพวกมิจฉาทิฏฐิที่ไปตกนรกขุมนี้

เทวภูมิ-สวรรค์ ๖ ชั้น

๑. ชั้นจาตุมมหาราชิกา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายซึ่งมีท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นประมุข

๒. ชั้นดาวดึงส์ แปลว่าภูมิเป็นทีสถิตแห่งเทพยดาผู้มเหศักดิ์ ๓๓ องค์ ซึ่งมีท้าวสักกเทวราชเป็นประมุข (ดูประวัติ มฆมาณพ)

๓. ชั้นยามา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้ไม่มีความลำบาก ซึ่งมีท้าวสุยามเทวราชเป็นประมุข

๔. ชั้นดุสิต แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้มีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิตย์ ซึ่งมีท้าวสันดุสิตเทวราชเป็นประมุข

๕. ชั้นนิมมานรดี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้มีความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณารมณ์ ที่เนรมิตขึ้นได้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวนิมมิตเทวราชเป็นประมุข

๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งเทพยดาทั้งหลายผู้เสวยกามคุณารมณ์ ที่ทวยเทพเหล่าอื่นเนรมิตให้ตามความพอใจแห่งตน ซึ่งมีท้าวปรนิมมิตเทวราชเป็นประมุข

พรหมภูมิ

ก. ชั้นรูปภูมิ ๑๖ ชั้น

๑. ชั้นปาริสัชชา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทบริวารแห่งท้าวมหาพรหม

๒. ชั้นปุโรหิตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้เป็นปุโรหิต (อาจารย์ใหญ่) ของท้าวมหาพรหม

๓. ชั้นมหาพรหมา แปลว่าเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

๔. ชั้นปริตตาภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีน้อยกว่าชั้นพรหมที่สูงกว่าตน

๕. ชั้นอัปปมาณา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองหาประมาณมิได้

๖. ชั้นอาภัสสรา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีเป็นประกายรุ่งเรืองนานาชนิด

๗. ชั้นปริตตสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีรัศมีสง่างามน้อยกว่าพรหมชั้นสูงกว่าตน

๘. ชั้นอัปปมาณสุภา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามหาประมาณมิได้

๙. ชั้นสุภกิณหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้มีรัศมีสง่างามเกลื่อนกล่น (พรั่งพรู) ทั่วสรรพางค์กาย

๑๐. ชั้นเวหัปผลา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานอันไพบูลย์

๑๑. อสัญญสัตตา-อสัญญีสัตตา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้หาสัญญามิได้ (คือมีแต่รูป)

๑๒. ชั้นอวิหา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติแห่งตน

๑๓. ชั้นอตัปปา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลาย ผู้ไม่มีความเร่าร้อน

๑๔. ชั้นสุทัสสา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวธรรม) อย่างแจ่มแจ้ง

๑๕. ชั้นสุทัสสี แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้มีความเห็น (สภาวธรรม) อย่างแจ่มแจ้งยิ่ง

๑๖. ชั้นอกนิฏฐา แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งพระพรหมทั้งหลายผู้ทรงคุณพิเศษไม่มีใครเป็นรอง

ข. ชั้นอรูปภูมิ ๔ ชั้น

๑. ชั้นอากาสานัญจายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งอากาสานัญจายตนฌาน (ฌานมีอากาศอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๒. ชั้นวิญญาณัญจายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่สถิตแห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งวิญญาณัญจายตนฌาน (ฌานที่มีวิญญาณ อันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)

๓. ชั้นอากิญจัญญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งอากิญจัญญายตนฌาน (ฌานที่มีความไม่มีอะไรแม้แต่น้อยเป็นอารมณ์)

๔. ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ แปลว่าภูมิเป็นที่อยู่แห่งอรูปพรหมทั้งหลาย ผู้ปฏิสนธิด้วยผลแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ฌานที่มีอารมณ์ประณีตยิ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่เชิง)

๖. เรื่องประวัติสังเขปเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ หน้า ๒๐) มีข้อความว่า "ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันฯ ๑๒ ค่ำ (ปีกุนนพศก จ.ศ. ๑๑๒๙) ยกเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น พม่าแตกหนี พระนายกองสะดุ้งตกใจ จึงคิดอ่านให้พระยาธิเบศรบริรักษ์ ผู้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชออกมาถวายบังคม"

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชผู้นี้ นามของท่านมามีปรากฏขึ้นในหมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี โดยท่านเป็นผู้รับรับสั่ง

ครั้นถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี จ.ศ. ๑๑๓๘ นามของท่านก็มามีปรากฏในบานแพนกหนังสือไตรภูมิบุราณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้เป็นอรรคมหาเสนาบดี จัดทำขึ้น

ครั้นล่วงมาถึง จ.ศ.๑๑๔๒ จึงได้พบนามของท่านมีอยู่ในบานแพนกหนังสือลัทธิธรรมเนียมภาคที่ ๑๙ เรื่องตำราแบบธรรมเนียม ในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า "วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก เจ้าพระยาจักรีรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่าขนบธรรมเนียมราชการทุกวันนี้ฟั่นเฟือน ให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เจ้าพระยาราชาบริรักษ์ เจ้าพระยาราชนายก มีพระยาอีก ๔ ท่าน พระ ๔ ท่าน หลวง ๑ ท่าน หมื่น ๒ ท่าน พัน ๕ ท่าน และนายหงส์ เสมียนนครบาลแต่ก่อน คนเก่า ๒๐ คน (ที่ว่าคนเก่าคือเคยเป็นข้าราชการมีตำแหน่ง เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี) มาพร้อมกัน ณ โรงพระแก้วมรกต บอกขนบธรรมเนียมราชการตามอย่างแต่ก่อน"

รุ่งขึ้น จ.ศ. ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็นราชทูตไปยังกรุงปักกิ่ง เรื่องนี้กรมหลวงนรินทรเทวี ได้ทรงบันทึกเรื่องไว้ว่า "ให้แต่งสำเภาทรงพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าปักกิ่งว่าจะขอลูกสาวพระเจ้าปักกิ่ง ให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช ผู้เฒ่า กับหลวงฤทธิ์ (ทองจีน) (ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้านรินทรณเรศ ซึ่งคนทั้งหลายมักออกพระนามพระองค์ว่า เจ้าปักกิ่ง) และหลวงศักดิ์เป็นราชทูตไปปักกิ่ง (เมื่อปีฉลู ตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓)"

(จากพระราชวิจารณ์ เรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หัวข้อเรื่อง เลขที่ ๘๘) แลเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีทรงส่งราชทูตไปกรุงปักกิ่ง เมื่อ ปีฉลูตรีศก จ.ศ. ๑๑๔๓ นี้โดยทรงมีพระราชประสงค์อย่างไรบ้างนั้น นอกจากหนังสือพระราชวิจารณ์ฯ ได้ทรงบรรยาย (หัวข้อเลขที่ ๘๘ และที่ ๑๑๕) แล้ว ขอให้ดูหนังสือ "พระราชสาสน์ไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี" และหนังสือ "นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔ (จ.ศ. ๑๑๔๓) หรือที่เรียกว่านิราศเมืองกวางตุ้ง" ประกอบด้วย)

ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชผู้เฒ่านี้ เข้าใจว่าอยู่มาถึงรัชกาลที่ ๑ แลท่านผู้นี้อาจเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (ตักโตโหน) ก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ ดังหนังสือเรื่อง ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ ตอนประวัติท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด บุณยรัตพันธุ์) กล่าวไว้

ภาคผนวก ข

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ ๕/๒๕๔๑
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

เนื่องในศุภวาระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ พระนักษัตร (๗๒ พรรษา) ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ นับเป็นพระมหามงคลอันพิเศษอีกวาระหนึ่ง สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี ทั้งยังสมควรจะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติของปวงประชาทั่วทั้งประเทศ เพื่อถวายเป็นราชสักการะและเร่งรัดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริบางโครงการที่ได้ดำเนินการอยู่แล้ว ให้แล้วเสร็จทันการเฉลิมฉลองในวโรกาสดังกล่าว

โดยที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ และแต่งตั้งรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ มีผลทำให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐ คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๑๑๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๔๔/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๐ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑ (๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงให้แต่งตั้ง คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. ประธานองคมนตรี	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ประธานสภาผู้แทนราษฎร	กรรมการที่ปรึกษา
๓. ประธานศาลฎีกา	กรรมการที่ปรึกษา
๔. ประธานวุฒิสภา	กรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการ

๑.	นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๒.	รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๓.	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์)	กรรมการ
๔.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๕.	รัฐมนตรีว่าการกระทรางมหาดไทย	กรรมการ
๖.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๗.	ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๘.	ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๙.	ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑๐.	ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑๑.	ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑๒.	ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑๓.	ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๔.	ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑๕.	ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	กรรมการ
๑๖.	ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑๗.	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๑๘.	ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑๙.	ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๒๐.	ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
๒๑.	ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๒๒.	เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๒๓.	เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๒๔.	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๕.	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๖.	เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๒๗.	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๒๘.	เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๒๙.	สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๓๐.	ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ

๓๑. ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๓๒. ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๓๓. ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๓๔. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๕. ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๖. อธิบดีกรมตำรวจ	กรรมการ
๓๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๓๘. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๓๙. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๔๐. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๔๑. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๔๒. เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	กรรมการ
๔๓. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	กรรมการ
๔๔. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๔๕. นายลิขิต เทอดสถีรศักดิ์	กรรมการ
๔๖. หม่อมราชวงศ์ทองน้อย ทองใหญ่	กรรมการ
๔๗. คุณหญิงภัทราภา ตัณสถิตย์	กรรมการ
๔๘. นายวุฒิ สุมิตร	กรรมการ
๔๙. นายเศวต ธนประดิษฐ์	กรรมการ
๕๐. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๕๑. รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. ผู้อำนวยการสำนักอาลักษณ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๓. ผู้อำนวยการกองพิธีการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๔. นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๕. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๖. ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๗. นางสาวเพลินพิศ กำราญ พนักงานพิเศษสำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๘. หัวหน้ากลุ่มงานกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

๒. พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการและกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๓. แต่งตั้ง เพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงกรรมการที่ปรึกษาและกรรมการในคณะกรรมการอำนวยการฯ ได้ตามที่เห็นสมควร

๔. แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร

๕. ดำเนินการอื่นๆ เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒
ที่ ๓/๒๕๔๑
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๕/๒๕๔๑ ลงวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๔๑ แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ และให้คณะกรรมการอำนวยการฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร นั้น

เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานกรรมการ
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	รองประธานกรรมการ
๔. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๕. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๖. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๗. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการ
๘. อธิบดีกรมการปกครอง	กรรมการ
๙. อธิบดีกรมวิชาการ	กรรมการ
๑๐. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑๑. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๑๔. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายพิธี	กรรมการ
๑๕. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายโครงการและกิจกรรม	กรรมการ

๑๖. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายติดตามและประเมินผล	กรรมการ
๑๘. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑๙. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๐. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๑. นางสายไหม จบกลศึก	กรรมการ
๒๒. นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์	กรรมการ
๒๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (ตามที่อธิบดีกรมศิลปากรมอบหมาย)	กรรมการและเลขานุการ
๒๔. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕. นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖. ผู้แทนกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ อุดมเวทยนันท์ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๗ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. จัดพิมพ์หนังสือและจัดทำจดหมายเหตุการเฉลิมฉลองงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

๒. ประมวลผลงานของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ไว้ในหนังสือที่จัดพิมพ์

๓. ประสานงานกับคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสอดคล้องกัน

๔. เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงานต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ

๕. รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการฯ ทราบเป็นระยะๆ

๖. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการ คณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

๗. ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำสั่งกรมศิลปากร
ที่ ๑๔๗/๒๕๔๒
เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ

ตามที่กรมศิลปากร ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ เพื่อปฏิบัติงานโครงการเฉพาะของกรมศิลปากร ในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ นั้น

เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าขณะนี้มีคณะทำงาน ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับงานประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยได้ปฏิบัติมาเป็นลำดับ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ครบถ้วน และสำเร็จตามวัตถุประสงค์ จึงขอยกเลิกคำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๔๔/๒๕๔๒ ลงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๒ และแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสาร หนังสือ โดยมีองค์ประกอบและหน้าที่ดังนี้

องค์ประกอบ

๑. อธิบดีกรมศิลปากร	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นางกนกพร อรรคราภรณ์)	ประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ	รองประธาน
๕. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	อนุกรรมการ
๖. นางสายไหม จบกลศึก	อนุกรรมการ
๗. นางสาวศิวะลีย์ ภู่เพ็ชร์	อนุกรรมการ
๘. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	อนุกรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์	อนุกรรมการ
๑๐. นางเย็นฤดี สัชฌุกร	อนุกรรมการ
๑๑. นางอรัญญา รอดกุล	อนุกรรมการ
๑๒. นางจุไรศรี ธนะชานันท์	อนุกรรมการ
๑๓. นายประภาส สุระเสน	อนุกรรมการ
๑๔. นางสาววีณา โรจนราธา	อนุกรรมการ
๑๕. นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์	อนุกรรมการ
๑๖. นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	อนุกรรมการ
๑๗. นางสาวฉวีงาม มาเจริญ	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๘. นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๙. นางเบญจมาส แพทอง	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

หน้าที่

๑. พิจารณาให้คำปรึกษาและแนะนำการจัดโครงการและกิจกรรมในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๖ รอบ ที่เกี่ยวข้องกับด้านเอกสารและหนังสือ

๒. ควบคุมและติดตามผลการดำเนินงานโครงการและกิจกรรมต่างๆ ด้านเอกสารและหนังสือ

๓. ให้ความร่วมมือแก่คณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

๔. รายงายผลการปฏิบัติงานเสนอคณะกรรมการอำนวยการฯ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๒

(นายนิคม มูสิกะคามะ)

อธิบดีกรมศิลปากร

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ มอบให้กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์
พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๔๒ จำนวน ๑๐,๐๐๐ ชุด (๒๐,๐๐๐ เล่ม)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ไตรภูมิ.
สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑-๒. __
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
๕๙๒ หน้า.
1. ไตรภูมิ ๔๐๘ ภาพ. I. กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ II. ชื่อเรื่อง
๒๙๔.๓๑๒๓
ISBN 974-417-441-2

ที่ปรึกษา

นายนิคม มูสิกะคามะ	อธิบดีกรมศิลปากร
นางกนกพร อรรคราภรณ์	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายภิรมย์ จีนะเจริญ	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายอารักษ์ สังหิตกุล	รองอธิบดีกรมศิลปากร

ประธานคณะทำงาน

นางสุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์	ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ

ที่ปรึกษาคณะทำงาน

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	นายประภาส สุระเสน
นายเทิม มีเต็ม	นายชะเอม แก้วคล้าย
นายเทียมสิทธิ์ หลวงสุภา	นายเกษียร มะปะโม

คณะทำงาน

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์
นายสุรสิทธิ์ ไทยรัตน์	นางสาวเอมอร เชาวน์สวน
นายจุง ดิบประโคน	นายสมภพ มีสบาย

ผู้ถ่ายภาพ

นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์	นางสาวน้ำทิพย์ นงค์สูงเนิน

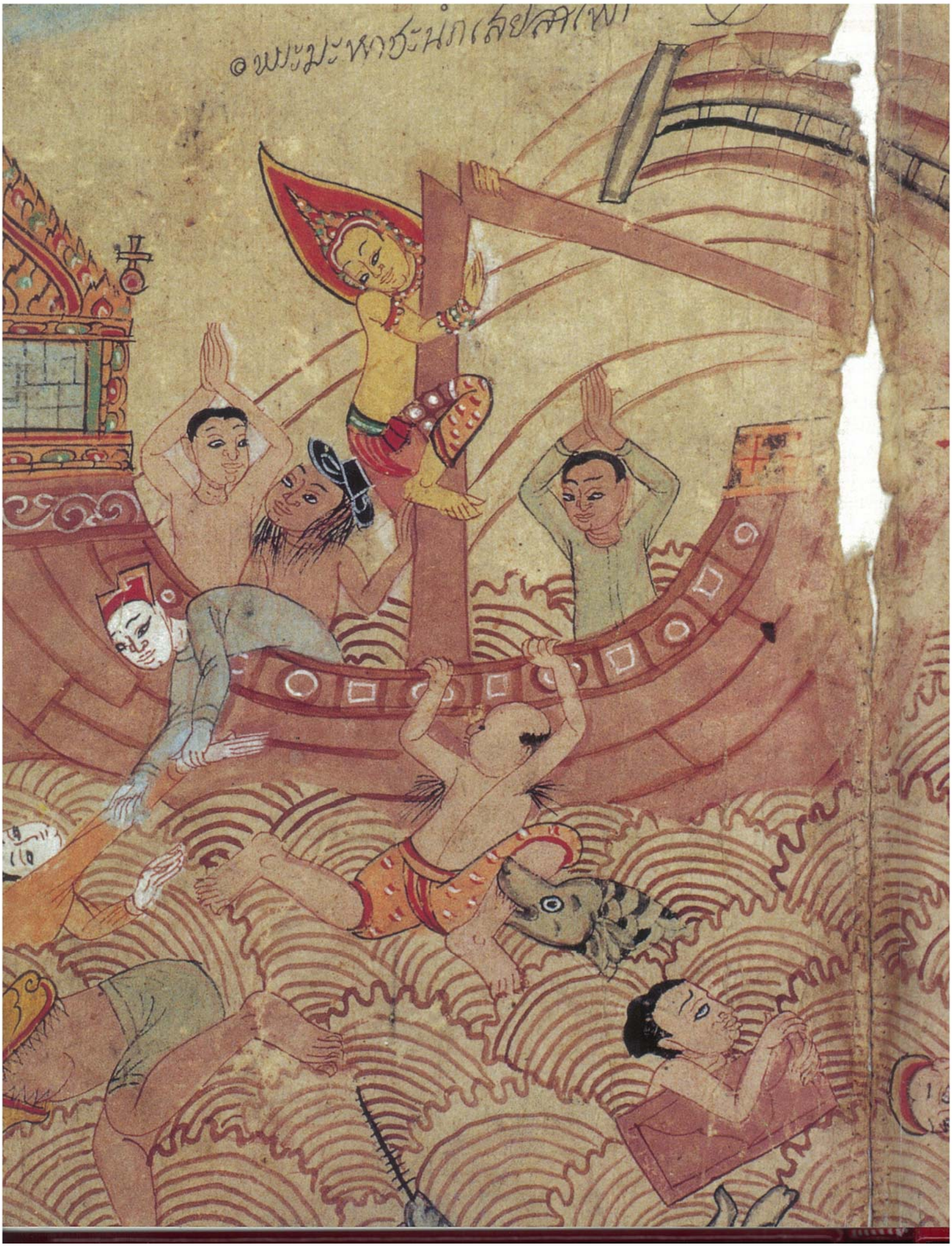
๏ พระมะหาชะนักเสียสาเพ

พระมหาชนกลงภายในท้องนาง
เมกขลาลงมาจรปขึ้น